

GERBIAMIEJI SKAITYTOJAI,

Šio numerio „Mūsų didysis“ – Juozas Lukša-Daumantas (1921–1951), kurio gimimo 100-ąsias metines minime. Lietuvių tautosakos ir literatūros instituto parengta ir išleista knyga „Apie anuos nepamirštamus laikus. Juozo Lukšos-Daumanto ir Nijolės Bražėnaitės susirašinėjimas“ – prasmingas legendinio partizano atminimo įamžinimas. Spausdiname dr. Kęstučio K. Girniaus straipsnio „Neeilinis partizanas“ ištraukas. Išvysime ne tik kovotojo, bet ir partizano politiko paveikslą. J. Lukša atkaklia kova, sumaniu ir autoritetingu veikimu tapo partizanų simboliu. Tai yra tikroji priežastis, kodėl ir šiandien nesiliaujama juodinti J. Lukšos atminimą.

„Faktuose ir įžvalgose“ prof. Juozas Žilys užbaigia išsamų ir dokumentuotą pasakojimą apie Respublikos prezidento konstitucinio instituto atkūrimą ir įtvirtinimą. Baigiamajame straipsnyje – apie įvykius ir sprendimus, lėmusius atkurtos Lietuvos valstybės konstitucinę sąrangą. Dėmesio centre – 1992 m. gegužės 23 d. „prezidentinis referendumas“, jį lydėjusi parlamentinė rezistencija, politinės įtampos, vedusios į pirmalaikius parlamento rinkimus.

„Dokumentų“ skyriuje, remiantis Lietuvos centrinio valstybės archyvo dokumentais, atkuriamas Lietuvos sienos su Lenkija apsaugos dalinių veiklos paveikslas 1920–1923 metais. Gintautas Ereminas dokumentų komentaruose pažymi sieną saugojusių Lietuvos liaudies milicijos ir Lietuvos šaulių sąjungos dalinių entuziazmą ir pasiryžimą ginti Lietuvos valstybės suverenumą.

Kitas dokumentas – Lietuvos žmogaus teisių organizacijų išvados ir pareiškimas dėl 2021 m. spalio mėnesį Vilniaus universitete paskelbtų „Lyčiai jautrios kalbos gairių“ – sugrąžina į nūdieną, kur stebime vis dažnėjančius bandymus diegti visuomenei genderistinės ideologijos nuostatas. Pareiškime pažymima, kad „Gairėmis“ vykdoma „ideologiškai ir politiškai motyvuota intervencija į lietuvių kalbą“ (p. 43), užsimota griauti ne tik susiklosčiusią jos gramatinę struktūrą, bet keisti net žodyną, o tai sutapatina „Gairių“ kūrėjus su tarybinės naujakalbės konstruktorių užmojais.

„Mąstymuose“ kalbininkė Jūratė Sofija Laučiūtė pateikia platesnį šių radikalių užmojų kontekstą ir po „Gairių“ paviešinimo kilusias diskusijas. Autorė mums primena universalią tezę – kas valdo kalbą, valdo valstybę. Prof. Bronius Genzelis, reaguodamas į radikalėjančius pokyčius, jų ištakų ieško praėjusiuose atkurtos Lietuvos valstybės dešimtmečiuose ir klausia – kada pasukome ne tuo keliu? Retrospektyvus žvilgsnis atkuria politinių įtampų momentus, jau Sąjūdžio metais užkodavusius politinio elito ir visuomenės susipriešinimą.

Romualdo Ozolo 2013 metų straipsnis „Apie sąvokų išgryninimą“ – taip pat apie „mūsų viešosios kalbėsenos hidridiškumo konstatavimą ir pagrindinių politinių jėgų hibridizuotos veiksenos apibūdinimą“ (p. 45). Kartu su šios temos autoriais klausiamo – ar vis dar tebesame pokomunistiniame hibridiniame būvyje?

„Paminėjimų“ skyriuje – ilgamečio Lietuvos tautinio olimpinio komiteto vadovo Artūro Poviliūno prisiminimai ir įžvalgos apie Tautinio olimpinio komiteto atkūrimą ir tarptautinį pripažinimą, kurio 30-metį pažymi Lietuvos sporto bendrija. Džiugu, kad galime tęsti ciklą apie Sąjūdžio gimimo istorijas regionuose. Šiame numeryje Darius Gudelis pristato Sąjūdžio kūrimąsi Jonavoje.

„Pristatymuose“ – knyga apie Lietuvos ir Rusijos sutartį dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų, kurią parengė ir išleido Mykolo Romerio universitetas.

Įdomaus skaitymo.

MŪSŲ DIDIEJI

KĘSTUTIS K. GIRNIUS

NEEILINIS PARTIZANAS

JUOZO LUKŠOS-DAUMANTO GIMIMO ŠIMTMEČIUI

Karas po karo

Pokario metų partizanų pasipriešinimas prasidėjo sovietams vėl įsiveržus į Lietuvą 1944 m. vasarą, savo viršūnę pasiekė 1945–1946 metais, galutinai nuslopintas apie 1952 metus. Vyko atkaklus smulkaus vidutinio masto asimetrinis karas. Į mišką išėjo apie 50 tūkstančių žmonių, žuvo apie 20 tūkstančių partizanų. Tai tik dalis nukentėjusiųjų. Sovietų saugumo pajėgos dar nužudė kelis tūkstančius civilių. Maždaug 118 tūkstančių žmonių buvo ištremti, apie 142 tūkstančiai sulaikyti ir išsiųsti į Gulagą – apskaičiuojama, jog represijos palietė 12–13 proc. šalies gyventojų¹. Pasipriešinimas Lietuvoje nebuvo toks aršus kaip Ukrainoje, bet gerokai atkaklesnis ir intensyvesnis negu Estijoje ir Latvijoje. Sovietų duomenys rodo, kad Lietuvoje partizanų antpuolių, žuvusių ir sulaikytų partizanų buvo daugiau nei penkis kartus negu kitose Baltijos šalyse, Lietuvoje dislokuota gerokai daugiau saugumo pulkų².

Nors partizanus palaikė gyventojų dauguma, nebuvo sąlygų intensyviau pasipriešinti. Pirma, priešas buvo perdėm galingas ir neįveikiamas. Antrojo pasaulinio karo pabaigoje Raudonoji armija turėjo bent keturis kartus daugiau kareivių negu Lietuva gyventojų; daugiau šarvuočių, pabūklų ir lėktuvų, negu partizanai turėjo kulkosvaidžių.

Antra, Lietuva yra maža šalis, kurios gamta buvo nepalanki partizanavimui. Nebuvo nei kalnų, nei didelių pelkių, nei galingų miškų, kuriuose galėtų slapstytis kovotojai. Po Antrojo pasaulinio karo miškai sudarė apie 15 proc. žemės ploto, du kartus mažiau negu dabartinėje Vokietijoje. Punios šilas, kuriame slapstėsi Dainavos apygardos štabas, užėmė tik 36 kvadratinį kilometrų plotą. Lietuvoje nebuvo vietos, kurios per kelias valandas nebūtų galėję pasiekti stambesni sovietų daliniai ir apsupę sunaikinti mažesnius partizanų būrius. Didesni partizanų vienetai buvo lengvai pastebimi, jiems nuolat grėsė apsupimo, taigi ir sunaikinimo, pavojus.

Trečia, Lietuvos geopolitinė padėtis buvo nedėkinga. Lietuva neturėjo sienos nei su draugiška, nei su neutralia šalimi, kurioje partizanai būtų galėję rasti prieglaudą, pailsėti, gydytis, atgauti jėgas, įgyti naujų, geresnių ginklų, būti apmokomi. Buvo pavojinga kirsti geležinę uždangą, Juozui Lukšai du kartus pasisekė, bet žuvo šeši partizanai, lydėję jo bendražygį Jurgį Krikščiūną-Rimvydą, kuris pats buvo sužeistas. Ketvirta, sovietų valdžia ne tik siekė nuslopinti partizanus, bet ir palaužti partizanų rėmėjų tinklą, bausti esamus ir potencialus oponentus. Pagal žinomą Mao Dzedongo posakį, liaudis yra jūra, kurioje plaukioja sukilėlis – žuvis. Gamta ir gyventojų skaičiumi Lietuva veikiau buvo tvenkinys, kuriame ir mažoms žuvims sunku slapstytis. Sovietai dar nuleido vandenį, nusausindami tvenkinį masiniais trėmimais ir areštais. Bet jie nenaudojo kai kurių kraštutinių priemonių, kaip antai neištrėmė visų, net daugumos, tarkime, Leipalingio ar Šventėžerio valsčių gyventojų, nors tokio likimo per karą sulaukė Krymo totoriai, čečėnai, ingušai ir kitos mažos Kaukazo tautos.

Paprastai partizanų kovos skirstamos į tris etapus: pirmasis tęsėsi apytiksliai iki 1946 m. vasaros, antrasis – nuo 1946 iki 1949 m. pirmųjų mėnesių, paskutinis – iki 1952 metų, nors ir vėliau dar veikė smulkių būrių. Ginklo nepadėjo ir kai kurie vieniši kovotojai. Pirmame

¹ Anušauskas A. *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas*. Vilnius, Mintis, 1996, p. 403.

² Ten pat.

etape, kai būta apie 20–30 tūkstančių partizanų, jie susitelkdavo į stambesnius kovotojų vienetus, įrengdavo stovyklas miškuose, kartais stodavo į kovą su Raudonosios armijos ir NKVD daliniais, puldinėdavo mažesnius miestelius ir kaimus, siekdami išlaisvinti belaisvius bei įbauginti kolaborantus, ir valdė nemažus Lietuvos provincijos plotus. Didesni partizanų būriai – iki 100 kovotojų, kartais didesni – labiausiai reikėsi Lietuvos rytuose. Vakarų Lietuvoje partizanų judėjimas organizavosi lėčiau, didžiausią kovotojų skaičių sutelkė tik 1946 metais. Miškuose slapstėsi ne mažiau mobilizacijos vengiančių vyrų, kurie kartais prisidėdavo prie partizanų karinių operacijų. Karo baigtis ir sovietų paskelbtos amnestijos paskatino daugelį vyrų, tarp 34 000 ir 43 802¹, sugrįžti į legalų gyvenimą, iš jų apie 8 tūkstančiai buvo „nacionalistinių gaujų dalyvių.“ Toks demobilizavimas buvo neišvengiamas, kaimas nebūtų galėjęs maitinti tiek vyrų, o jie negalėtų ilgesnį laiką miškuose slapstytis nesusekti.

¹Anušauskas A. *Terroras 1940–1958 m. Vilnius, Versus aureus, 2012, p. 160.*

²Miknevičius G. *Partizanų baudžiamoji praktika Kauno apskrityje (1944–1952) // Genocidas ir rezistencija, 2019, t. 2 (46), p. 67.*

Sovietai nuslopinimui skyrė nemažai jėgų. 1945 metais siautėjo 22 tūkstančių NKVD kariuomenė, kitais metais Lietuvoje veikė dešimt vidaus kariuomenės pulkų. Partizanai ne visada puldavo sovietų karius. Po Seredžiaus užpuolimo, per kurį partizanai nušovė vienuolika stribų, jie paliko raštelį raudonarmiečiams, pažymėdami, kad nužudytieji yra tautos išdavikai, bet partizanai nėra nusistatę prieš raudonarmiečius, supranta, kad šie tik vykdo įsakymus. Tačiau partizanai gina savo žemę, todėl jei kas juos palies, atsakys kulkosvaidžiu².

Tauro apygardos partizanai. Iš kairės: Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Gynybos pajėgų štabo Žvalgybos skyriaus viršininkas Juozas Lukša-S. Mykolaitis, Tauro apygardos vadas Viktoras Vitkauskas-Saidokas, Karijotas, Tauro apygardos vado adjutantas Pranas Naujokas-Kietis, Benediktas Trumpys-Rytis, Klemensas Širvys-Sakalas. Kazlų Rūdos miškas, 1950–1951 m. Lietuvos ypatingasis archyvas

Antrame etape pakito partizanų taktika. Partizanų daliniai išsisklaidė į mažesnius, gal po dešimt kovotojų turinčius mobilesnius būrius. Jie vengė susirėmimų su gausesniais priešo daliniais, ėmė slapstytis bunkeriuose, daugiau reikšmės skyrė spaudai, politinei ir propagandinei veiklai, siekdami išlaikyti žmonių pasipriešinimo dvasią. Žengti pirmieji žingsniai suvienijant partizanus, įsteigiant apygardas, kuriant bendrą politinę ir karinę ginkluotojo pasipriešinimo vadovybę. Nemažiau svarbios buvo pastangos užmegzti ryšius su užsieniu, informuoti pasaulį apie Lietuvos laisvės siekius, sulaukti paramos. Sovietai irgi keitė savo taktiką, pasikliaudami lankstesniais būriais. 1946 metais jie įkūrė vidaus kariuomenės ir pasieniečių įgulas daugiau negu 200 valsčių ir apskričių centruose (tuo metu buvo 26 apskritys ir 267 valsčiai)¹. 1950 metais jų buvo tik 69. Vis didesnė reikšmė buvo teikiama agentų – smogikų – veiklai, pasaloms ir provokacijoms, infiltravimuisi į partizanų būrius, būrių dezorganizavimui bei demoralizavimui.

Pagrindinis partizanų siekis buvo sustabdyti sovietizaciją, užkirsti kelią okupanto institucijų įsitvirtinimui, riboti valdžios ir partijos galią, palaikyti gyventojų patriotizmą. Partizanams buvo svarbu nustatyti, kas yra priešas, kas draugas, o kas neutralus, kad būtų galima bausti pirmuosius, palaikyti antruosius, į savo pusę pritraukti trečiuosius. Partizanai dažnai baudė mirtimi už represijas atsakingus pareigūnus ir kitus kolaborantus, tuo siekdami atgrasyti potencialius valdžios rėmėjus.

Įtvirtinant okupaciją civiliai kolaborantai atlieka reikšmingesnę vaidmenį negu priešo ginkluotosios pajėgos. Paprastai okupanto armija įžygiuoja į kraštą, įveikia ir nuginkluoja vietos pajėgas, padeda policijai įvesti tvarką. Jei nėra platesnio masto pasipriešinimo, kariuomenė yra atitraukiama ar grąžinama į kareivines. Maskvos ir Berlyno atsiųsti saugumiečiai griežė pirmuoju smuiku, terorizuodami gyventojus, tačiau jie pasiklioivė ir vietos talkininkais. Kasdienį gyvenimą tvarko okupantui ištikimi vietos tarnautojai, kurie įgyvendina pokyčius, nes jie beveik vieninteliai, kurie gali tai padaryti.

Lietuvos tarnautojų vaidmuo sovietų planuose buvo labai reikšmingas, nes Maskvos siekiai buvo nuodugnai, iki menkiausių smulkmenų pertvarkyti visą Lietuvos gyvenimą: ūkį, švietimą, kultūrą, religiją, pačią visuomenę. Be tarnautojų nebūtų esminių pokyčių. Sovietinį rojų, nors ne visada noriai, kūrė kolaborantai, ne Raudonoji armija, tad jie pateko į partizanų taikiklį. Nors sovietų propagandistai šlovino stribus, jų vaidmuo buvo kuklus, nes jie buvo atgrasūs Lietuvos žmonėms. Partizanų dainų – šimtai, stribų, kiek žinau, – nė vienos. Jei partizanai būtų sunaikinę visus stribų būrius, bendra padėtis būtų mažai pakitusi. Jų vieton į kaimus pasiųsti sustiprinti kareivių daliniai lengvai būtų užtikrinę sąlygas okupacijos ir pokyčių tāsai. Bet jei užsiangažavę kaimo valdininkai būtų stebuklingai išnykę, sovietizacija būtų sustojusi.

Partizanų įtaka blėso, bet ne visur ir ne tuo pačiu laiku. Buvo vietovių, kuriose jie buvo galingesni negu vietos statytiniai. 1947 metais Lazdijų apskrities Leipalingio valsčiuje tik du iš vienuolikos apylinkių turėjo pirmininkus. Metų pabaigoje parengtoje pažymoje LSSR valstybės saugumo ministras Dmitrijus Jefimovas Maskvai rašė, kad Lazdijų „apskritis stipriai apimta banditizmo /.../ išeina, kad apskrityje, kur rinkimuose 95% balsavo už tarybų valdžią, mes galime remtis tik rusų kariuomene“, kad valsčiaus centrai buvo virtę nedidelėmis kareivių ir stribų saugumo tvirtovėmis, iš kurių valsčiaus darbuotojai tik dieną su apsauga išvykdavo į tolimesnes vietas. Kitame raporte Jefimovas pažymėjo, kad kai kuriuose Kretingos ir Ukmergės valsčiuose „nuimti karinį garnizoną iš tokio valsčiaus centro reikštų likviduoti Sovietų valdžią valsčiuje“². 1948 metais jėgų koreliacija kaimuose kito, išpuolių skaičius pradėjo slūgti.

Žengiant į paskutinį etapą 1948 m. pabaigoje miškuose slapstėsi iki 2 tūkstančių į mažus būrelius susitelkusių partizanų, kurių gretas papildydavo nauji kovotojai³. Partizanai platino spaudą, ragino gyventojus neatsisakyti išsivadavimo vilties, stengėsi išsaugoti savo

¹Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija. Vilnius, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, p. 357.

²Pocius M. Kita mėnulio pusė. Vilnius, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2012, p. 226–229.

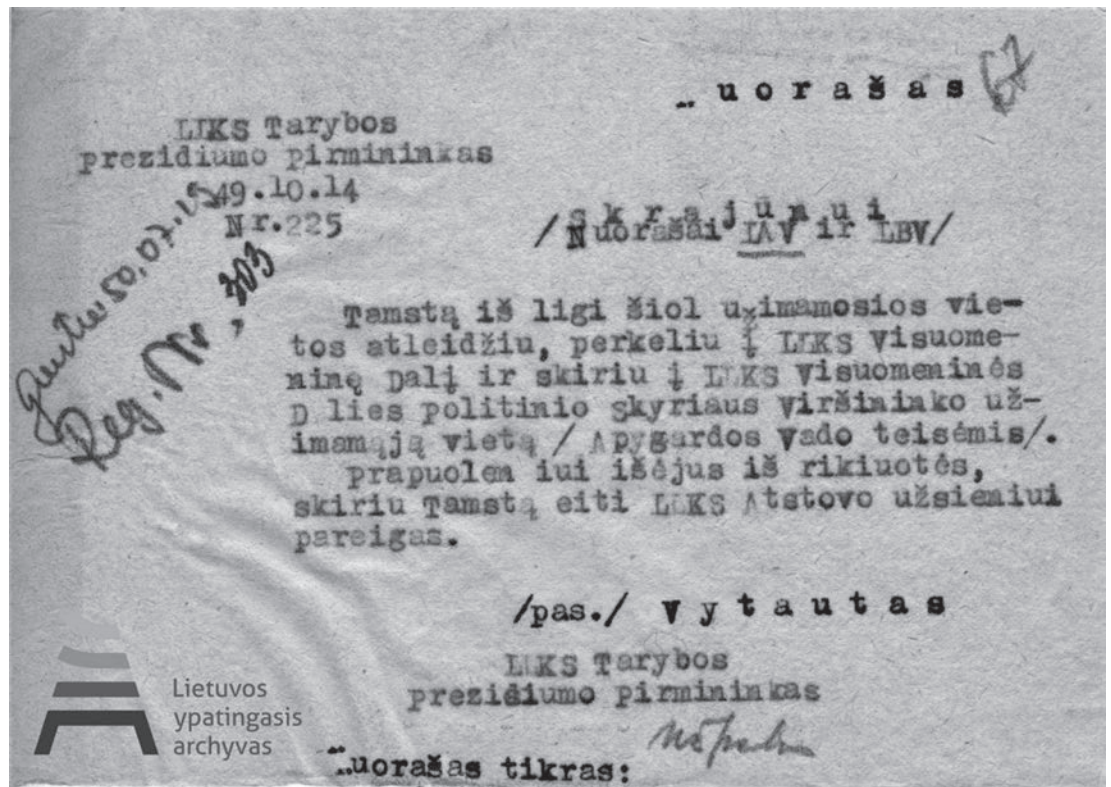
³Nors 1949 m. pradžioje buvo apie 2 000 aktyvių partizanų, sovietų duomenimis, 1949–1953 m. buvo nukauta 3 072 partizanai. Tarp aukų būta ir civilių, bet gerokai mažiau negu naujų partizanų. Žr. Anušauskas A. Teroras 1940–1958 m., p. 186. MGB duomenimis, 1949 m. pavasarį būta apie 1,5 tūkst. partizanų. Žr. Gaškaitė N., Kuodytė D., Kašėta A., Ulevičius B. Lietuvos partizanai 1944–1953 m. Kaunas, 1996, p. 366.

struktūras iki ilgai laukiamo Vakarų sąjungininkų ir Sovietų Sąjungos karo pradžios. Pasi-
kliaudamas policijos priemonėmis, šnipais, informatoriais ir partizanus vaidinančiais smo-
gikų būriais, sovietų saugumas gana sėkmingai infiltravo ir sumedžiojo likusius kovotojus.

Autoritetinga asmenybė, ryžtingas kovotojas ir politikas

Pagrindiniai Juozo Albino Lukšos gyvenimo bruožai jau aprašyti dviejose trumpose
biografijose. Jo draugo Petro Vilučio-P. Vytenio darbas „Juozas Lukša“ išleistas Lukšos
mirties 25-ųjų metinių sukakčiai minėti, kai pagrindiniai KGB archyvai dar nebuvo priei-
nami¹, ir Kęstučio Kasparo bei Vidmanto Vitkausko kruopščiai dokumentuotas tekstas,
išspausdintas penktame „Partizanų“ leidime².

Lukša gimė 1921 metais Juodbūdžio kaime, Šilavoto parapijoje, Marijampolės apskrityje
gausioje turtingų ūkininkų šeimoje. Iš pradžių jis mokėsi vietos mokyklose, mokslą tęsė
Kauno „Aušros“ berniukų gimnazijoje, o ją baigęs 1940 metais įstojo į Vytauto Didžiojo
universiteto Statybos fakulteto Architektūros skyrių. Gimnazijoje priklausė moksleivių atei-
tininkams, universitete – studentų ateitininkų „Grandies“ korporacijai. Sovietams okupavus
Lietuvą, jis įsitraukė į pasipriešinimą. 1941 m. kovo 4 d. įstojo į Lietuvių aktyvistų frontą
(LAF), davė priesaiką ir prisidėjo prie Kazimiero Gedimino Ruzgio penketuko. 1941 m.
birželio 6 d. jis buvo suimtas ir įkalintas Kauno sunkiųjų darbų kalėjime. Birželio 21 d.
tardytojas paskelbė išvadą: Lukša „prisipažino kaltu, kad priklausė slaptai organizacijai
/.../ Organizacijos tikslas – atkurti Laisvą Lietuvą³“. Kitą dieną prasidėjo Vokietijos ir SSRS
karas, Lukša buvo išlaisvintas ir parėjo į gimtinę⁴.

¹Petras Vilutis-P. Vy-
tenis. Juozas Lukša.
Prieiga per inter-
netą: [http://www.
partizanai.org/kal-
endarius/6346-juo-
zas-luksa](http://www.partizanai.org/kalendarius/6346-juozas-luksa).

²Daumantas J.
Partizanai. 5-asis
leidimas. Vilnius,
Lietuvos gyventojų
genocido ir rezisten-
cijos tyrimo centras,
2005, p. 69–787.

³Rukšėnas A. Juozo
Albino Lukšos-Dau-
manto 1940–1941 m.
biografijos pusla-
piai // Genocidas ir
rezistencija, 2020,
t. 2 (48), p. 83–87.

⁴Daumantas J. Parti-
zanai, p. 696–703.

Vokiečių okupacijos metu Lukša tęsė studijas Kaune, buvo rezistencinės organizacijos – Lietuvių fronto – narys. Prasidėjus antrajai bolševikų okupacijai, jis nenutraukė studijų, uoliai veikė įvairiose pasyvios rezistencijos organizacijose. 1945 m. vasarį įstojo į Lietuvos išlaisvinimo tarybą (LIT), gamino ir platino jos atsišaukimus. Likvidavus LIT centrą Lukša išitraukė į Lietuvos partizanų sąjūdį (LPS), siekusį sujungti visame krašte veikiančius partizanus ir koordinuoti visų sujungtų vienetų veikimą¹. Miestuose buvo sunku išvengti išdavystės ir KGB iššifravimo, tad dažnėjantys areštai žlugdė ir LPS veiklą. 1945 m. rudenį Lukša užmezgė ryšius su Suvalkijos Geležinio Vilko rinktinės partizanais. Didėjant arešto pavojui Lukša paliko Kauną, 1946 m. sausio 1 d. įstojo į aktyvių partizanų gretas, iškart buvo paskirtas Geležinio Vilko rinktinės Spaudos ir propagandos skyriaus viršininku, pradėjo leisti laikraštį „Kovas keliu“.

Juozas Lukša buvo neeilinis partizanas dviem šio žodžio prasmėmis. Jo partizaniškos biografija yra ypatinga, net unikali. Nė vienas kitas partizanas neturėjo tiek daug skirtingų užduočių ir iššūkių ir tiek mažai išbuvo įprastoje vadovavimo grandyje, palaiptai kildamas vis į aukštesnes pareigas. Skirtingai nei kiti partizanų vadai, kurie, kaip Adolfas Ramanauskas-Vanagas, savo likimą glaudžiai siejo su viena apygarda, Lukša nepriklausė pastoviai kuriam nors daliniui ir kartu su kitais jo nariais vykdė įprastas, dažnai – kovines užduotis. Lukša partizanavo Tauro apygardoje nuo 1946 m. sausio 1 d. iki rugpjūčio ar rugsėjo, kai išvyko į Vilnių prisidėti prie Vyriausiojo ginkluotųjų partizanų štabo (VGPS) kūrimo. Į Tauro apygardą sugrįžo sausi, bet tęsė centrinės vadovybės organizavimo darbus ir rengėsi pirmajai kelionei į Vakarus, iš kurios grįžo 1947 m. birželį. Metų pabaigoje jis pradėjo rengtis antram žygiui į Vakarus. Taigi savo apygardoje jis partizanavo apie penkio-šimtis mėnesių. Į Lietuvą Lukša sugrįžo partizanavimo saulėlydyje 1950 m. spalio 3 d., žuvo beveik po metų – 1951-ųjų rugsėjo 4 d. Kaip ir kitiems partizanams, jam nebuvo lemta gyventi ilgai – tik 30 metų.

Nors Juozas Lukša vadovavo Birutės rinktinei apie tris mėnesius² ir du kartus buvo pagirtas už kautynes su MVD kariuomene, jo pagrindinis įnašas į kovą už laisvę nebuvo susietas su ginklu. Nuo 1946-ųjų sausio iki 1947 m. gruodžio jis išitraukė į vieningos partizanų vadovybės kūrimo darbą, du kartus buvo kurjeris į Vakarus, suvaidino nepakeičiamą vaidmenį, supažindindamas išėivijos politikus su padėtimi Lietuvoje ir sužlugdydamas Jono Deksnio pastangas savavališkai kalbėti partizanų vadovybės vardu. Jis galėjo užsiimti šiomis užduotimis, nes priklausė Tauro apygardai, kuri nuo 1947-ųjų sausio iki 1948 m. rudens vadovavo centrinės vadovybės organizavimo darbams ir prisiėmė atsakomybę už ryšius su užsieniu. Tačiau nebuvo atsitiktinumas, kad Lukšai, o ne kuriam kitam partizanui, buvo patikėtos šios užduotys. Jis buvo neeilinis savo gebėjimais, pasitikėjimu savimi, drąsa ir tvirtais nervais. Per kelis mėnesius jis laimėjo Tauro apygardos partizanų pasitikėjimą. Priešingu atveju nebūtų dalyvavęs gegužės mėnesio pokalbiuose su „svečiais“ iš užsienio, nebūtų sulaukęs raginimų pasirašyti Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio (BDPS) steigiamąją aktą, tuometinis apygardos vadas Mykolas-Jonas nebūtų jam patikėjęs svečių priežiūros. Lukša ryžtingai ėmėsi iniciatyvos.

Kaip autoritetinga asmenybė jis gebėjo įtikinti kitus savo veiksmų teisingumu ir paklusti jo siūlymams. Net intrigantas Jonas Deksnys jam nusileido ir leido Baden Badeno pasitarime sureguliuoti partizanų ir išėivijos politinių vadovų santykius. Lukšai netrūko energijos, veržlumo, išradingumo, jis ne kartą pasiklovė savo nuovoka ir ėmėsi savarankiškų sprendimų. Negavęs formalaus apygardos vado leidimo, jis persikėlė į Vilnių dirbti VGPS, 1948 metais nepakluso Deksnio raginimui nevykti į Švediją, bet sugrįžti į Lietuvą. Jis jautė savo, kaip partizanų atstovo, vertę, uoliai vykdė pareigas ir nepabūgo kritikuoti Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK'o) pirmininko prelado Mykolo Krupavičiaus ir

¹ Petras Vilutis-P. Vytenis. Juozas Lukša // *Ten pat.*

² Pakaunėje veikianti Birutės rinktinė skyrė pirmenybę ryšiams su Kauno intelektualais, ne kovos veiksmams, nors mieste telkė kovotojus.

kitų įtakingų politikų, kai jie, jo nuomone, nepaisė jo, kaip partizanų vadovybės atstovo, prašymų ir pageidavimų.

Lukšos veiklos diapazonas buvo platus, bet svarbiausi darbo barai buvo spauda ir informacijos platinimas, centrinių vadovaujančių organų kūrimas, ryšiai su užsieniu. Šiose srityse jo pasiekimai pranoko pagrįstus lūkesčius, bet vis dėl to nedavė pageidaujamo rezultato. Centrinė partizanų vadovybė buvo sukurta, tačiau tik tada, kai pasipriešinimas iš esmės buvo palaužtas ir beveik neliko dalinių, kuriems ji būtų turėjusi vadovauti. Lukša padėjo VLIK'ui apsaugoti nuo MGB pinklių, regztų per Deksnį, bet negebėjo numalšinti VLIK'o ir Diplomatinės tarnybos nesutarimų, juolab neįtikino Vakarų valstybių teikti partizanams rimtesnės paramos. Paramos būta tik žiupsnelis. Lietuvos, taigi ir Lukšos, tragedija buvo ta, kad nei joks asmuo, nei jokia organizacija nebūtų galėjusi sėkmingai įgyvendinti šių užduočių.

Palyginti vėlai tapęs partizanu, Lukša tučiuojau buvo paskirtas Geležinio Vilko rinktinės Spaudos ir propagandos skyriaus viršininku, redagavo naują rinktinės leidinį „Kovos keliu“, vėliau – ir apygardos laikraštį „Laisvės žvalgas“. Nežinome, kiek ir kokius straipsnius jis parašė savo redaguojamiems leidiniams, bet plunksna nebuvo jam svetima. Jis gebėjo rašyti greitai ir sklandžiai. Praėjus vos keliems mėnesiams po atvykimo į Vakarų išėivijos laikraštįje „Mintis“ jis išspausdino seriją straipsnių apie partizanų gyvenimą. Didžiausias jo pasiekimas – atsiminimų knyga „Partizanai po geležinės uždangos“, kuri iki nepriklausomybės atgavimo buvo pagrindinė ir nepakeičiama laisvės kovų kronika, nes kitų partizanų vadų atsiminimai dar nebuvo išvydę dienos šviesos, o komunistų valdžia atkakliai propagavo partizano, buržuazinio nacionalisto, žudiko, įvaizdį serijoje „Faktai kaltina“ ir kitose propagandos leidiniuose.

Juozas Lukša-Skrajūnas su Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto atstovais. Iš kairės: Jonas Pajaujis, Leonas Prapuolenis, prelatas Mykolas Krupavičius, Juozas Lukša-Skrajūnas. Vakarų Vokietija, 1948 m. Garliavos Juozo Lukšos gimnazijos muziejus

Juozas Lukša nedalyvavo 1949 m. vasarį įvykusiame Lietuvos partizanų vadų susitikime, kuris vainikavo susivienijimo pastangas – buvo sukurtas Lietuvos laisvės kovos sąjūdis (LLKS). Tuo metu daugiau negu metus jis gyveno užsienyje¹. Tačiau partizanų susivienijimo siekiai jam buvo artimi, jis buvo prie centrinės vadovybės kūrimo ištakų. 1946 m. birželio 6 d. Lietuvių fronto vardu Lukša pasirašė Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio steigiamąjį aktą, išvykęs į Vilnių plėtė BDPS ir VGPS veiklą, užmezgė ryšius su įvairiomis apygardomis. Pasiiekta ženklūs pažangos – buvo nutarta surengti partizanų vadų suvažiavimą 1947 m. sausio 18 d. Tačiau gruodžio mėnesį Lukša ir keli kiti pasipriešinimo nariai įsitikino, kad BDPS Vyriausiojo komiteto atstovas Juozas Markulis-Erelis užverbuotas MGB, jo organizuojamas suvažiavimas – spąstai, į kuriuos stengiamasi privilioti ir suminti kuo daugiau partizanų vadų ir taip pakirsti ginkluotą pasipriešinimą. Jei Lukša ir jo bendražygiai nebūtų iššifravę Markulio kėslų, partizanų judėjimui būtų buvęs suduotas milžiniškas smūgis, būtų pasėtas tarpusavio nepasitikėjimas ir įtarumas, izoliuotos atskiros apygardos, sulėtintos, jei ne visam laikui sustabdytos, pastangos suderinti ir koordinuoti kovotojų veiksmus, sukurti visai šaliai atstovaujantį organą. Tuo atveju nebūtų buvę nei LLKS, nei jos Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos.

Ryšiai su užsieniu buvo trečiasis ypatingas Lukšos darbo laukas. Vos partizanai išsivadavo iš Markulio pinklių, buvo nutarta nedelsiant į užsienį siųsti jį ir Dainavos apygardos atstovą Jurgį Krikščiūną-Rimvydą. Kelionės rezultatai partizanų netenkino, 1947 m. gruodžio 15 d. Lukša, lydimas Kazimiero Pypilio-Audronio, antrą kartą išvyko į Vakarų. Greitai perpratęs padėtį, jis savo įsikišimu užtikrino, kad partizanams išėivijoje atstovautų VLIK'as, kurį palaikė išėivijos organizacijų dauguma, o ne Deksnio suburtas ir su VLIK'u konfliktuojantis negausus išėivijos veikėjų būrys.

„Aš kovotojas, ne kalbėtojas,“ – taip Lukša save prisistatė Baden Badeno susitarimo dalyviams. Po Baden Badeno susitarimo jo mintys grįžo prie poreikio laimėti paramos iš Vakarų žvalgybų ir prie savo paties grįžimo į Lietuvą, kuriai „darom visa ir jai visa atiduodam ligi jaunos gyvybės imtinai. Tokią auką krauna ant tėvynės aukuro ne tik mes, vyrai, bet jaunos mergelės ir žiliaplaukiai seneliai, tėvai ir vaikai.“

Tačiau sugrįžimas prailgo, praėjo daugiau negu dveji metai, kol pakilo lėktuvas, kuris skraidino Lukšą atgal į kovą ir tėvynę. Dar 1948 m. liepą jis užmezgė ryšius su Prancūzijos žvalgyba, persikėlė į Paryžių ir su keliais kitais lietuviais mokėsi žvalgo-desantininko meno. Bet desantas buvo vilkinamas, ir Lukša skaudžiai išgyveno, kad negali sugrįžti į Lietuvą ir įgyvendinti savo pažadų kovos draugams. Reikalai pajudėjo į gerąją pusę, kai 1950 m. pavasarį persikėlė į amerikiečių žvalgybos mokyklą Bavarijoje. Birželio mėnesį skrydis į Lietuvą buvo atidėtas, bet ruošos darbai suintensyvinti. Spalio 3 d. pakilo lėktuvas, skraidinąs Lukšą, Benediktą Trumpą ir Klemensą Širvį. Nors desantininkai buvo išmesti nenumatytoje vietoje ir nerado parašytu nuleisto konteinerio su įranga, jiems pasisekė užmegzti ryšį su partizanais ir pereiti jų globon. Lukša beveik pusmetį slapstėsi kartu su LLKS Ginkluotųjų pajėgų vadu A. Ramanausku-Vanagu, partizanų vadovybei parengė raportus apie savo veiklą ir bendrą padėtį, per ryšininkus siuntė šifruotas žinias į Vakarų (netekus aparatūros, nutrūko radijo ryšys su Vakarais). 1951 m. rugsėjo 4 d. jis žuvo, išduotas antros desantininkų grupės nario Jono Kukausko, su kuriuo mokėsi prancūzų žvalgybos mokykloje. Juozo Lukšos-Daumanto palaikai kol kas nesurasti².

Parengta pagal straipsnį „Neeilinis partizanas“ kn. „Apie anuos nepamirštamus laikus. Juozo Lukšos-Daumanto ir Nijolės Bražėnaitės susirašinėjimas“.

¹Apie LLKS įkūrimą jį iš Lenkijos informavo kitas partizanų ryšininkas Jurgis Krikščiūnas-Rimvydas 1949 m. gegužę (Sekminių antrą dieną), kaip pažymėta jo laiške. Asmeninis archyvas.

²Lukšos sugrįžimą, veikimą ir žūtį detalčiai aprašo K. Kasparas ir V. Vitkauskas kn. *Partizanai, 5-asis leidimas*, p. 726–763. Lukšos žūtį taip pat aprašo jį į susitikimą su Kukausku lydėjęs partizanas Povilas Pečiulaitis-Lakštinalgala savo atsiminimuose „Šitą paimkite gyvą“. Kaunas, Politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1993, p. 108–113.

FAKTAI IR ĮŽVALGOS

JUOZAS ŽILYS

PREZIDENTO KONSTITUCINIO INSTITUTO ATKŪRIMAS: IDĖJŲ RAIDA IR SPRENDIMAI. IV

Ankstesnėje straipsnio dalyje siekėme atskleisti bent kai kuriuos esminius politinio, konstitucinio vyksmo reiškinius, kurie tam tikru mastu darė įtaką atkuriant Respublikos prezidento instituciją ir nustatant valstybės vadovo konstitucinį statusą. Atsižvelgiant į tai, kad 1991 ir 1992 metais politinį procesą charakterizavo ne tik konstitucijos rengimo aktualijos, bet ir Sąjūdžio, kitų politinių organizacijų kryptingas siekis nedelsiant atkurti (įsteigti) Respublikos prezidento instituciją, analizavome šio proceso genezę, parlamentinių kovų esmę.

Šiais ir kitais klausimais sprendimus turėjo priimti Aukščiausioji Taryba, kaip aukščiausioji ir vienintelė Tautos atstovybė. Šiai atstovybei ir teko istorinė misija telkti parlamento narius ir frakcijas rengiant Respublikos konstituciją, ieškoti kelių į „sutartinę“ konstitucinę viziją. Būtent tada Aukščiausioji Taryba turėjo apsispręsti, ar skelbti „prezidentinį“ referendumą, ar pačiai pakeisti Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą pagal Sąjūdžio pateiktąjį prezidentinės valdžios modelį. Visa tai vyko aštrioje idėjų konkurencinėje aplinkoje. Politinę situaciją apibūdino ir sprendimas skelbti pirmalaikius rinkimus, Aukščiausiosios Tarybos veiklos sutrikimas, vadinamoji parlamentinė rezistencija, pagaliau – ir vyriausybės krizė.

Aukščiausioji Taryba: prezidento instituto atkūrimas bus sprendžiamas referendume!

Priminsime, kad Sąjūdžio trečiajame suvažiavime 1991 m. gruodžio 16 d. priimtoje rezoliucijoje „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos“ buvo tartum apibendrintos iki tol vykusios politinės diskusijos prezidentinės valdžios klausimu. Spauldoje paskelbti Sąjūdžio Seimo tarybos parengti dviejų įstatymų projektai: „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos“ ir „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo“. Lapkričio 30 d. Sąjūdžio Seimo sesijoje jau buvo nuspręsta pavesti Seimo tarybai vykdyti „prezidento institucijos įvedimo grupės“ funkcijas. Gruodžio 9 d. Vilniaus miesto savivaldybėje registruota iniciatyvinė referendumo paskelbimo grupė ir tada prasidėjo piliečių, reikalaujančių paskelbti referendumą, parašų rinkimo kampanija. 1992 m. vasario 7 d. iniciatyvinė grupė Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui perdavė 89 bylas su 359 tūkstančiais Lietuvos piliečių parašų dėl referendumo, o Prezidiumas sudarė deputatų komisiją, kuriai buvo pavesta įvertinti parašų teisėtumą¹.

Prezidiumas, išklauses šios komisijos pranešimą, konstatavo: „/.../ dokumentai dėl referendumo paskelbimo nekelia abejonių įstatymo esmės ir piliečių valios pareiškimo požiūriu.“ Ši išvada, taip pat iniciatyvinės grupės baigiamasis aktas buvo pateikti Aukščiausiajai Tarybai ir pasiūlyta paskelbti referendumą dėl prezidento institucijos atkūrimo, taip pat dėl prezidento įgaliojimų ir rinkimų tvarkos².

Dėl sprendimo skelbti referendumą Aukščiausiosios Tarybos komisijų posėdžiuose, frakcijų pasitarimuose ir, suprantama, kuluaruose prasidėjo alinančios diskusijos. Beje,

¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios (toliau – Žinios), 1992, nr. 7-167.

² Žinios, 1992, nr. 7-169.

šiuos svarstymus provokavo jau ne tiek pagrindinis klausimas – skelbti referendumą ar jo neskelbti, o tai, kaip vertinti situaciją, kai paaiškėjo, kad dalis parašų neatitinka Referendumo įstatymo reikalavimų. Valstybės atkūrimo ir konstitucijos komisijoje, kuriai buvo pavesta parengti nutarimo dėl referendumo paskelbimo projektą, taip ir nebuvo sutarta dėl visiems priimtino dokumento teksto. Komisijoje, o vėliau ir Aukščiausiojoje Taryboje, vyravo dvi nuomonės. Dalis deputatų teigė, kad po to, kai Prezidiumas konstatavo, jog parašų teisėtumas „nekelia abejonių“, Aukščiausiajai Tarybai belieka skelbti referendumą ir jo datą. Kiti buvo įsitikinę, kad Aukščiausiosios Tarybos nutarime, kuriuo bus skelbiamas referendumas, turi būti pažymėta apie nustatytus pažeidimus renkant piliečių parašus. Komisijos pirmininkas Aurimas Taurantas 1992 m. vasario 25 d. posėdyje pabrėžė, kad apskritai nėra jokių prielaidų sustabdyti ar atšaukti referendumą, nes Referendumo įstatyme tokių teisinių pagrindų nenumatyta¹.

Klausimo svarstymui klimpstant į reglamentines peripetijas ir ieškant išeities buvo siūlomi įvairūs sprendimo variantai. Vieną jų vasario 27 d. posėdyje pateikė deputatas Aleksandras Ambrazevičius. Pasiūlymo esmė buvo ta, kad abejojant dėl dalies parašų teisėtumo, šį klausimą palikti ateityje būsiamiems vertinimams, o dabar, vadovaujantis Referendumo įstatymu, Aukščiausioji Taryba turi savo iniciatyva skelbti referendumą².

Eduardas Vilkas kalbėjo: „Mes manome, kad reikia skelbti referendumą. Bet norim pabrėžti, kad pasekmes už jį turi tada prisiimti iniciatyvinė grupė /.../. Viena iš bjauriausių pasekmių, mano supratimu, yra tai, kad referendumas sujaukia Konstitucijos priėmimo procesą /.../. Laiko neišlošim beveik nė kiek, gal kokį mėnesį, bet būsime priversti priimti Konstituciją atsižvelgdami ar neatsižvelgdami, neaišku kaip, į referendumo rezultatus, kuriais bus ar nebus patvirtintas prezidento institucijos statusas.“³

Vasario 27 d. posėdyje dalyvavęs Sąjūdžio Seimo tarybos pirmininkas Juozas Tumelis priminė Sąjūdžio ne kartą reikštą pasiūlymą prezidentinį klausimą spręsti ne referendumu, o Aukščiausiojoje Taryboje: „.../ Prezidentas – sustiprinta ir subalansuota valdžia – mums reikalinga ne kada nors, o šiandien.“⁴

Romualdas Ozolas visapusiškai atskleidė referendumo rengimo aplinkybes ir veiksmus, kurių galėtų imtis Aukščiausioji Taryba susiklosčiusioje situacijoje, nes „.../ šiuo referendumu mes visi stipriai įklimpom ir labai suprobleminom savo ir visuomeninį, ir valstybinį gyvenimą“. Deputatas siūlė papildyti svarstomą nutarimo projektą tokia nuostata: „Pavesti Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui pasiūlyti referendumo rengimo iniciatyvinei grupei per 15 dienų pašalinti referendumo konstitucingumą pažeidžiančius faktorius.“ Deputatas samprotavo, kad neįvykdžius šio pasiūlymo Aukščiausiajai Tarybai reikėtų pačiai skelbti referendumą. Balsavimui būtų galima pateikti Laikinosios komisijos rengiamo konstitucijos projekto skyrių dėl prezidento konstitucinio statuso⁵.

Vytenis Povilas Andriukaitis buvo tos nuomonės, kad „.../ teisiniai sprendimai neturi jokių išlygų. Ir teisiniai sprendimai yra neutralūs saviems ar svetimiems. Jie yra visiems. Ir kada pateikiami vienokie ar kitokie trūkumai, jie turėtų būti taip ir analizuojami – kaip trūkumai teisinių problemų sprendimų šviesoje.“⁶ Benediktas Rupeika akcentavo: „Aš pasakiau viešai: aš balsuosiu už referendumą, nors galbūt ne visi man ir iš mano artimesnių kolegų pritar. Negalima išmesti šio atlikto darbo, šių žmonių, kurie labai giliai, netgi gerąja prasme fanatiškai patikėjo šita idėja ir eina į priekį.“⁷ Vidmantė Jasiukaitytė siūlė „.../ nebežaisti, kadangi vyksta teatro spektaklis, kur vaidinamas valstybingumo kūrimas. Spektaklyje ar žaidime galime, kodėl ne, išrinkti prezidentą likus porai mėnesių ar savaitei iki Konstitucijos priėmimo. Taipogi galima kuriam nors asmeniui suteikti neribotus prezidento įgaliojimus tam pačiam laikotarpiui. Tačiau yra kovojama dėl pačių principų dedant valstybės pagrindus, dėl pačios tiesos ir moralės principų.“⁸ Kazimiera Prunskienė pažymėjo, kad „.../ šita aklavietė, kurioje atsidūrė pats Sąjūdis, iniciatyvinė

¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) ketvirtoji sesija. Stenogramos (toliau – Stenogramos). 50. Vilnius, Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995, p. 335, 337.

² Stenogramos. 51. Vilnius, Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995, p. 122–124.

³ Ten pat, p. 130, 131.

⁴ Ten pat, p. 211, 212.

⁵ Ten pat, p. 226–228.

⁶ Ten pat, p. 237.

⁷ Ten pat, p. 239, 240.

⁸ Ten pat, p. 242.

grupė, organizavusi parašų rinkimą, yra susijusi su tuo, kad buvo užsibrėžtas tikslas visa tai padaryti akivaizdžiai, padaryti vieno konkretaus remiamo asmens naudai¹.

Baigiamojoje stadijoje svarstant nutarimo projektą dėl referendumo paskelbimo būta ir kitų konkrečių pasiūlymų, kaip Aukščiausioji Taryba turėtų reaguoti į nustatytus įstatymo pažeidimus, susijusius su pasirašiusiųjų piliečių sąrašais. Štai Česlovas Juršėnas siūlė atkreipti Prezidiumo ir Aukščiausiosios Tarybos sudarytos deputatų komisijos dėmesį į nekokybiškai atliktą darbą dėl referendumo dokumentų patikrinimo.

Kovo 12 d. priimant nutarimą „Dėl referendumo dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atstatymo“ balsuota vardiniu būdu: už pasisakė 100 deputatų, prieš – 2, susilaikė 9, sugadintas vienas biuletenis². Nutarime nustatyta, kad referendumas įvyks 1992 m. gegužės 23 d., o biuletenyje įrašytas toks klausimas: „Ar jūs pritariate Lietuvos Respublikos įstatymų „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento“ bei „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos ir dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo“ projektams?“³ Po to įstatymų projektai buvo gerokai koreguojami, o jų galutinės redakcijos paskelbtos „Lietuvos aide“⁴.

Kovo 27 d. Sąjūdžio Seimo taryba paskelbė pareiškimą⁵, kuriame ir vėl siūlyta įstatymus priimti Aukščiausiojoje Taryboje, o numatyto referendumo dieną (ar kiek vėliau) skelbti prezidento rinkimus.

Esminiai referendumui teikiamų įstatymų projektų turinio fragmentai

Įstatymų projektuose suformuluotas prezidento kaip išskirtinio konstitucinio statuso pareigūno apibūdinimas: jis yra Lietuvos valstybės vadovas, sergsti valstybės nepriklausomybę ir jos teritorijos vientisumą; atstovauja Lietuvos valstybei; rūpinasi savarankiškų valstybės institucijų darnia sąveika. Nurodyta ir tai, kad prezidentas ir vyriausybė vykdo valstybės valdžią, „kaip kiekvienam ir yra pavesta Konstitucija ir įstatymais“. Prezidentu gali būti renkamas Lietuvos Respublikos pilietis pagal kilnę, ne mažiau kaip dešimt paskutiniųjų metų gyvenęs Lietuvoje, jeigu jam iki rinkimų dienos yra suėję ne mažiau kaip keturiasdešimt ir ne daugiau kaip šešiasdešimt penkeri metai ir jeigu jis gali būti renkamas Seimo nariu. Prezidento kadencija – penkeri metai. Valstybės vadovas renkamas slaptai balsuojant visuotiniuose, lygiuose ir tiesioginiuose rinkimuose. Tas pats asmuo prezidentu gali būti renkamas ne daugiau kaip du kartus iš eilės.

Prezidento ir Seimo institucinė sąveika. Prezidentas: skelbia Seimo eilinius rinkimus; vyriausybės siūlymu gali skelbti neeilinius Seimo rinkimus, jei Seimas pareiškė vyriausybei nepasitikėjimą. Neeilinius rinkimus gali skelbti ir tuo atveju, kai Seimas per du mėnesius nuo biudžetinių metų pradžios nepatvirtino valstybės biudžeto; paskiria naujai išrinkto Seimo pirmojo posėdžio dieną; gali pratęsti Seimo įgaliojimų laiką tuo atveju, kai Seimo negalima rinkti dėl karo ar kitų neįveikiamų kliūčių; gali šaukti neeilinę Seimo sesiją ar posėdį, nustatydamas jų darbotvarkę; gali teikti Seimui pirmiausia svarstytinus Seimo darbotvarkės klausimus; turi teisę reikalauti kurio nors įstatymo ar klausimo svarstymo Seime be eilės, skubaus priėmimo procedūros.

Kai kurių prezidentinių įgaliojimų įgyvendinimas siejamas su Seimo „pritarimu“ ar kitaip išreiškiant Seimo valią. Įstatymo numatytais neatidėliotinais atvejais prezidentas gali skelbti nepaprastąją padėtį valstybėje ar atskirose jos vietose, tačiau ne vėliau kaip per tris dienas turi pateikti šį savo aktą Seimui tvirtinti. Dar kitais įstatymo nurodytais atvejais prezidentas gali įvesti kurio nors valstybės administracinio vieneto tiesioginį vyriausybės valdymą. Tokių prezidento aktą turi pasirašyti ir ministras pirmininkas ir ne vėliau kaip per tris dienas pateikti Seimui tvirtinti. Kai kyla pavojus valstybės saugumui, prezidentas gali skelbti valstybėje arba jos dalyje „valstybės gynimo metą“ ir privalo ne vėliau kaip per tris dienas pateikti savo aktą tvirtinti Seimui. Tokia pat tvarka sprendžiami mobilizacijos ir karo klausimai.

¹ Ten pat, p. 244.

² Stenogramos. 52.

Vilnius, Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995, p. 75, 76.

³ Žinios, 1992, nr. 10-239.

⁴ Lietuvos aidas, 1992 m. gegužės 7 d.

⁵ Lietuvos aidas, 1992 m. kovo 31 d.

Viena prezidento priedermių yra ne rečiau kaip kartą per metus pranešti Seimui apie padėtį šalyje ir užsienio politiką. Numatyta, kad Seimas gali kiekvienos eilinės sesijos metu paprašyti vieno neeilinio pranešimo.

Dėl kai kurių svarbiausiųjų personalinių paskyrimo taip pat turi būti išreikšta ir prezidento, ir Seimo valia. Štai prezidentas „kviečia ir teikia Seimui skirti“ valstybės kontrolierių, teikia Seimui Aukščiausiojo Teismo pirmininko, jo pavaduotojų, teisėjų, taip pat Apeliacinio teismo pirmininko kandidatūras. Kitus teisėjus skiria prezidentas.

Respublikos prezidento ir Seimo tarpinstituciniai santykiai reiškėsi įstatymų leidybos srityje: Seimo priimti įstatymai, taip pat nutarimai dėl jų įsigaliojimo, teikiami prezidentui pasirašyti ir skelbti, numatyta galimybė gražinti tokį teisės aktą Seimui pakartotinai svarstyti. Išimtis daroma tik biudžeto įstatymui, kurio prezidentas negali vetuoti. Prezidento konstitucinį statusą charakterizavo įstatymų leidybos iniciatyvos teisė, taip pat teisė teikti „Tautos balsavimui konstitucijos pataisas, išskyrus pataisą dėl prezidento įgaliojimų“. Prezidentas gali „kreiptis į Tautą“.

Reikšmingi prezidento įgaliojimai sudarant vyriausybę ir kitaip dalyvaujant vykdomosios valdžios veikloje. Tokią veiklą apibrėžė šios pagrindinės nuostatos: išrinkus naują prezidentą, vyriausybė atsistatydina, o prezidentas per penkiolika dienų teikia Seimui tvirtinti ministrą pirmininką; Seimo patvirtintam ministrui pirmininkui prezidentas paveda sudaryti vyriausybę, tvirtina jos sudėtį; jeigu Seimas ne mažiau kaip du kartus iš eilės netvirtina teikiamų kandidatų ir ministrus pirmininkus arba du kartus iš eilės nepritaria vyriausybės veiklos deklaracijai, prezidentas gali skirti neeilinius Seimo rinkimus; jeigu ir naujai susirinkęs Seimas nepritaria prezidento siūlomai ministro pirmininko kandidatūrai arba nepritaria vyriausybės veiklos deklaracijai, jis gali skelbti referendumą dėl neeilinių prezidento rinkimų; ministro pirmininko teikimu skiria ir atleidžia ministro pirmininko pavaduotoją ir kitus ministrus, gali atleisti ministrą pirmininką; priima vyriausybės ar vyriausybės nario atsistatydinimą, reorganizuoja vyriausybę. Prezidentas taip pat turi teisę dalyvauti vyriausybės posėdžiuose, o tokiu atveju – pirmininkauti. Išskirtinai pažymėtina ir tai, kad prezidentui suteikiama prerogatyva „sustabdyti“ vyriausybės nutarimus ir potvarkius, kurie prieštarauja įstatymams.

Referendumui teikiamuose įstatymų projektuose siūlyta nustatyti, kad prezidentas „vadovauja valstybės užsienio politikai. Jis sudaro Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis arba paskiria ir įgalioja valstybės atstovus joms sudaryti ir pasirašyti.“ Tais atvejais, kai tarptautines sutartis rengia vyriausybė ir ministerijos, turi būti gautas „išankstinis Prezidento sutikimas“. Nurodyta, kad „Prezidentas, iš anksto negavęs referendumu tautos pritarimo, negali sudaryti sutarčių ir kitų aktų dėl Lietuvos Respublikos įstojimo į valstybių sandraugas, bendrijas ir sąjungas, kuriomis apribojamas Lietuvos Valstybės suverenitetas“.

Prezidentinės valdžios modelis bręstančiuose konstitucijų projektuose

Prezidento institucijos oficialioji versija visų pirma aiškėjo Laikinojoje komisijoje Konstitucijos projektui parengti. Baigiant rengti pradinį konstitucijos projekto variantą, kuriam pritarė komisijos narių dauguma, trys komisijos nariai (Egidijus Jarašiūnas, Liudvikas Narcizas Rasimavičius, Zita Šličytė) pasiūlė alternatyvas daugeliui projekto nuostatų, o vėliau radosi ir vientisas alternatyvus projektas¹.

Grįžtant į tą, galima sakyti, jau tolimą praeitį reikėtų prisiminti, kad Laikinosios komisijos parengtas konstitucijos projektas, taip pat alternatyvus projektas buvo pateikti Aukščiausiosios Tarybos posėdyje 1992 m. balandžio 7 d. Pranešėju buvo Laikinosios komisijos pirmininkas Kęstutis Lapinskas², o alternatyvius pasiūlymus teikė E. Jarašiūnas³.

K. Lapinskas bendrais bruožais apibūdino projektą, esmines vertybines orientacijas, kuriomis rėmėsi komisija. Pranešėjas pabrėžė, kad daugiausia diskutuota „dėl parlamento

¹Žr. Žilys J. Kelias į Lietuvos Respublikos Konstituciją: pagrindiniai teisiniai politiniai ženklai // Nepriklausomybės sąsiuviniai, 2012, nr. 2 (2), p. 6–25.

²Stenogramos. 53. Vilnius, Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995, p. 251–257.

³Ten pat, p. 258–261.

ir vykdomosios valdžios“ ir išskirtinai dėl nuostatų, kurios turėtų užtikrinti Seimo „nepriklausomumą ir savarankiškumą“. Atsižvelgiant į tokį siekį projekte ir subrendo apibrėžimas, kad „Seimas atskaitingas tik Tautai, todėl niekas jokia dingstimi negali jo veiklos riboti, nutraukti, ar stabdyti“. Pranešime atkreiptas dėmesys į tai, kad atsisakius prezidento prerogatyvų pirma laiko paleisti Seimą ir skelbti pirmalaikius rinkimus, numatoma vadinamoji parlamento sudėties rotacija: „/.../ visi parlamento deputatai yra renkami 4 metų terminui, nustatoma 4 metų kadencija, tačiau rinkimai į parlamentą yra organizuojami ne visuotiniai, ne visų deputatų, o tikrai pusės deputatų /.../. Tai turėtų garantuoti galimybę geriau atspindėti visuomenėje vykstančius politinius procesus, padėtų geriau parlamente atspindėti politinį tautos atstovavimą.“

E. Jarašiūno pranešimo pagrindinės tezės buvo šios: „Konstitucija turėtų būti mūsų valstybinio vystymosi pagrindas išeinant iš tos situacijos, kuri yra dabar, t. y. suvokiant, kad Lietuvoje vyksta didžiulės ūkio ir visuomeninio gyvenimo permainos, kad Lietuvoje nėra susiformavusios partinės politinės sistemos, kad mūsų politinės partijos yra kišeninės, kad nėra stabilios parlamentinės daugumos, neaukšta politinė kultūra“; „Ne amžinas Seimas, Seimas nepajudinamas, nuolat atsinaujinantis Seimas. Ar mums reikalingas toks organas?“; „Konstitucija turėtų užtikrinti, kad Seimas būtų darbingas /.../ Seimo darbingumo garantija yra galimybė surengti Seimo pirmalaikius rinkimus.“

Po įstatymų projektų pateikimo prasidėjo visaapimantis konstitucingumo raidos ir gretutinių problemų nagrinėjimas ne tik Aukščiausiosios Tarybos posėdžiuose, bet ir komisijose, o juo labiau – frakcijose. Svarstymų apimtis plėtėsi dar ir dėl to, kad tuo metu buvo teikiami pasiūlymai suteikti Aukščiausiosios Tarybos pirmininkui naujus svarius įgaliojimus ir atitinkamai papildyti laikinąją Konstituciją. Balandžio 14 d. parlamento posėdžiuose pranešėjai, kaip ir prieš tai, buvo K. Lapinskas ir E. Jarašiūnas.

Įvykusią diskusiją galima pailiustruoti deputatų kalbų nuotrupomis:

Česlovas Vytautas Stankevičius: „/.../ prezidento institucija kartu yra centrinė institucija tarp Seimo ir Vyriausybės, turinti galių dalyvauti įstatymų leidyboje /.../ Prezidentas turi turėti galių ne tik pakeisti ministrų kabinetą, kurio politika grindžiama prezidento mandatu, bet ir skelbti Seimo rinkimus prieš terminą, kai Seimas aiškiai parodo, kad jo politinės nuostatos išsiskyrė su prezidento ir Vyriausybės politinėmis nuostatomis. Reikia turėti galimybę patikrinti, ar daugiapartinis Seimas šiuo atveju veikia atsakingai.“¹ Kazimieras Antanavičius: „Aš labai remčiau nuostatą, kad mes vis dėlto sugebėtume parengti vieną konstitucijos variantą, na, su kai kurių straipsnių alternatyvomis, o ne teiktume štai du projektus ar tris projektus, ar keturis projektus.“² Z. Šličytė: „/.../ turėtų vis dėlto būti balansas tarp įgaliojimų, kad prezidentas nebūtų tikrai koks nors papuošalas, priedėlis prie Vyriausybės arba kažkokia visiškai neaiški jungtis, o būtų realus valstybės pareigūnas su įgaliojimais ir su atsakomybe, asmeniškai atsakomybe.“³ V. P. Andriukaitis: „/.../ parlamentinė komisija iš tikrųjų teisėtai tobulino ir dirbo pasirinkdama 1922 metų Steigiamojo Seimo koncepciją, ją vystė ir kaip tik dėjo visas pastangas adaptuoti ir suderinti, ir ieškoti tų variantų ir to kompromiso, kuris atitiktų daugelį mūsų šios dienos realijų /.../ Lietuva yra unitarinė nedidelė valstybė. Ir iš tikrųjų parlamentinis demokratijos modelis jai yra be galo patrauklus ir įgyvendinamas su visų valdžių balansu.“⁴ Č. Juršėnas: „/.../ Drįstu tvirtinti ir savo, ir frakcijos (Lietuvos demokratinės darbo partijos frakcijos – J. Ž.), ir daugelio Lietuvos žmonių vardu, žinoma, ne visi mane įgalioja kalbėti, bet sakau daugelio vardu, kad mus gali gelbėti ne stipri ranka, o darna.“⁵ L. N. Rasimavičius: „Konstitucijų projektai, kurie šiuo metu nagrinėjami, iš esmės nenutolsta vienas nuo kito tiek, kad nebūtų prielaidų surasti kompromisinių sprendimų. /.../ ginčas dėl to, kuri valstybė yra „parlamentinė“ ar „prezidentinė“ respublika yra daugiau teorinio pobūdžio. /.../ visuomenės svarstymams turi būti pateikti abudu projektai ir ieškoma galimybių susitarti dėl projekto

¹ *Ten pat*, p. 174.

² *Ten pat*, p. 177.

³ *Ten pat*, p. 183.

⁴ *Ten pat*, p. 187.

⁵ *Ten pat*, p. 191.

galutinio teksto arba teksto su alternatyvomis.¹ A. Taurantas: „Daug buvo kalbėta apie tai, kad siūloma konstitucija, parengta Laikinosios komisijos, yra „šiaudinio“ prezidento Konstitucija, vadinamosios parlamentinės valstybės Konstitucija. Aš su tuo visiškai nesutinku – tai yra tam tikras kompromisas ir tam tikras tarpinis variantas /.../ reikėtų pateikti tikrai parlamentinės respublikos Konstituciją ir tada jau ieškoti kompromiso tarp dviejų kraštutinių polių, jeigu kas nors netiki, kad laikinosios komisijos parengtas projektas yra būtent tas kompromisas.“²

Balandžio 21 d. Aukščiausiojoje Taryboje tęsėsi debatai dėl konstitucijos ir dėl projekto paskelbimo visuomenei svarstyti³. Pastaruoju klausimu taip pat būta įvairių nuomonių. Tie deputatai, kurie besąlygiškai rėmė Laikinosios komisijos daugumos projektą, reikalavo skelbti tik šį projektą. Tačiau didelė deputatų dalis siūlė Aukščiausiosios Tarybos nutarimu paskelbti ir alternatyvų konstitucijos variantą, o dar kiti – bent alternatyvias nuostatas. Vidmantas Žiemelis: „/.../ siūlyčiau kolegoms susitarti ir rasti kompromisą, kad iš dviejų projektų galėtume mes padaryti vieną projektą /.../ Čia esmė“. Stanislovas Gediminas Ilgūnas: „Tie, kurie šiandien reikalauja prezidentinės respublikos, atsisako šio svarbiausio Steigiamojo Seimo priimtos Konstitucijos principo. Taigi svarbiausias klausimas, ar mes, tęsdami Lietuvos Respublikos 1918–1940 metų teisinės normas, pripažįstame svarbiausiąjį principą.“ Povilas Varanauskas: „/.../ kai bus prezidentinis valdymas, galbūt mums pasiseks pasiekti darną ne tik visuomenėje, bet galbūt net ir šios sudėties Aukščiausiojoje Taryboje.“ Valdemaras Katkus: „/.../ jeigu įmanoma, surasti šiandieną politinio dialogo būdu priimti Konstitucijos pataisas šičia, Aukščiausiojoje Taryboje, ir tai būtų bene racionaliausia ir protingiausia. Siūlyčiau pasisakyti vis dėlto už prezidento institucijos įvedimą.“ Vytautas Petras Plečkaitis: „/.../ pirmenybę vertėtų duoti /.../ patvirtintai Konstitucijos rengimo grupei ir jos pristatytam projektui. Ją priėmus pagrindu, galima būtų svarstyti gerbiamo deputato E. Jarašiūno parengtos Konstitucijos projektą, pataisas, alternatyvas /.../ galima numatyti gerokai didesnius prezidento įgaliojimus.“ Leonas Milčius: „Respublikos prezidentas turėtų turėti pakankamus įgaliojimus. Pateiktas alternatyvus variantas. Jame valdžių santykis yra išspręstas geriau. Struktūros mobilesnes ir veiksmingesnes.“ Rolandas Paulauskas: „/.../ kuo greičiau paskelbkime žmonėms tą Konstitucijos projektą, kuris yra paruoštas Aukščiausiosios Tarybos. Tegul žmonės mato, kad prezidentas ten yra ir yra renkamas visų Lietuvos žmonių.“

Posėdžio pirmininkui Eugenijui Gentvilui pasiūlius Aukščiausiosios Tarybos nutarime numatyti, kad kartu su konstitucijos projektu skelbiamos „dalies komisijos narių parengtos alternatyvios skirsnų redakcijos“, buvo surengtas balsavimas. Už pateiktą pasiūlymą pasisakė 47 deputatai, prieš – 24, 29 susilaikė⁴. Pasiūlymas nebuvo priimtas.

Aukščiausioji Taryba pritarė Laikinosios komisijos atliktam Konstitucijos projekto rengimo darbui ir pavedė jai šį projektą pateikti spaudai⁵. Konstitucijos projekto tekstas paskelbtas „Lietuvos aide“ 1992 m. gegužės 1 d.

Beje, tada vykusių diskusijų dėl prezidento „galių ir negalių“ kontekste reikėtų paminėti ir ministro pirmininko Gedimino Vagnoriaus pasisakymą Aukščiausiosios Tarybos posėdyje gegužės 3 d.⁶ Besąlygiškai pritarė idėjoms dėl prezidento institucijos atkūrimo ir kad prezidentu turėtų būti V. Landsbergis, jis nesutiko su tais, kurie „bet kokia kaina siektų kuo platesnių prezidento įgaliojimų“. „/.../ prezidentas neturėtų būti betarpiškai ir tiesiogiai atsakingas už padėtį Lietuvos ūkyje“, jam turėtų priklausyti „valstybės bendresni užsienio ir vidaus politikos klausimai“, – pabrėžė premjeras.

Gegužės 6 d. buvo paskelbta Lietuvos Sąjūdžio, Lietuvos demokratų partijos, Lietuvos krikščionių demokratų partijos, Lietuvos tautininkų sąjungos deklaracija dėl Lietuvos konstitucijos. Pranešta apie koalicijos konstitucijos projektui rengti sudarymą ir siekį jį priimti⁷. Netrukus, t. y. gegužės 14 d., koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ darbo grupės

¹ Ten pat, p. 194.

² Ten pat, p. 322.

³ Stenogramos. 55. Vilnius, Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995, p. 52–74.

⁴ Ten pat, p. 74.

⁵ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys (toliau – Dokumentų rinkinys). 5. Vilnius, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos leidykla, 1992, p. 100.

⁶ Stenogramos. 56. Vilnius, Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995, p. 42.

⁷ Lietuvos aidas, 1992 m. gegužės 6 d.

parengtas konstitucijos projektas paskelbtas „Lietuvos aide“. Reikėtų pabrėžti, kad šis konstitucijos projektas savo turiniu buvo akivaizdžiai „giminingas“ referendumui pateiktiems įstatymų projektams, taip pat alternatyviam konstitucijos projektui, kurį rengė trys minėtieji Laikinosios komisijos nariai.

Vertinant Laikinosios komisijos ir koalicijos paskelbtuosius projektus reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad skyrėsi akcentai apibūdinant prezidento bendrąjį statusą. Štai Laikinosios komisijos projekte skelbta, kad prezidentas „yra aukščiausias valstybės pareigūnas, atstovaujantis Lietuvos Respublikai krašto ir tarptautiniuose santykiuose, /.../ kartu su Vyriausybe įgyvendina vykdomąją valdžią“. Koalicijos projekto rengėjai gerokai išplečia prezidentinės valdžios sampratą: „Respublikos Prezidentas yra Valstybės vadovas /.../ atstovauja Lietuvos Valstybei. Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė vykdo valstybės valdžią, kaip kiekvienam iš jų yra pavesta Konstitucija ir įstatymais /.../ Prezidentas rūpinasi savarankiškų valstybės įstaigų darnia sąveika.“

Šie projektai iš esmės skyrėsi pagal tai, kaip buvo apibrėžiami prezidento ir įstatymų leidžiamosios institucijos – Seimo – tarpusavio konstitucinės sąveikos pagrindai. Reikėtų išskirtinai pabrėžti, kad koalicijos projekte regimai išplėstos prezidento galios koreguojant įstatymų leidybos procesą: prezidentas galėjo teikti Seimui įstatymų ir kitų aktų projektus, pirmiausia svarstytinus Seimo darbotvarkės klausimus; prezidentas galėjo reikalauti kurio nors įstatymo ar klausimo svarstymo Seime be eilės, skubaus priėmimo procedūros. Tiesa, pastarąją prezidento prerogatyvą Seimas galėjo įveikti trijų penktadalių visų Seimo narių balsų dauguma. Be visų paminėtų galimybių koreguoti Seimo darbo organizavimą, taip pat buvo nustatyta, kad prezidentas „gali papildyti neeilinės sesijos dienotvarkę“.

Lyginant prezidento konstitucinį statusą abejuose projektuose reikėtų paminėti ir šio pareigūno konstitucines galias vyriausybės atžvilgiu. Ir vienoje, ir kitoje konstitucinėje versijoje įtvirtinta, kad prezidentui suteikiama teisė siūlyti Seimui ministro pirmininko kandidatūrą. Tolesnė veiksmų seka formuojant vyriausybę kardinaliai išsiskiria. Štai Laikinosios komisijos konstitucijos variante išskirtinai Seimui priklauso prerogatyva „svarstyti ir tvirtinti ministro pirmininko siūlomą Vyriausybę ir jos veiklos programą; priimti Vyriausybės ar ministro atsistatydinimą“. Prezidentui pavedama tik tarp Seimo sesijų „priimti Vyriausybės ar atskirų narių atsistatydinimą ir prireikus pavesti jiems toliau eiti pareigas, kol bus sudaryta nauja Vyriausybė ar patvirtintas naujas Vyriausybės narys“. Projekte skelbiama: „.../ Vyriausybė solidariai atsako Seimui už bendrą Vyriausybės veiklą. Ministrai, vadovaudami jiems pavestoms valdymo sritims, asmeniškai atsako ministrui pirmininkui ir Seimui už jiems patikėtą reikalų tvarkymą.“

Koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ konstitucijos rengimo darbo grupė, vadovaudamasi savąja prezidentinės valdžios koncepcija, siūlė nustatyti, kad ne Seimas, o prezidentas „Seimo patvirtintam ministrui pirmininkui paveda sudaryti Vyriausybę, tvirtina jos sudėtį, priima Vyriausybės atsistatydinimą“. Pastarąją nuostatą tartum „palydėjo“ tezė: „Kai Respublikos Prezidentas nusprendžia reorganizuoti Vyriausybę ir paskiria daugiau kaip pusę naujų narių, Vyriausybė turi gauti Seimo pritarimą savo veiklos deklaracijai.“ Koalicijos projekte buvo ir daugiau nuostatų, bylojančių apie siekį sustiprinti prezidento konstitucines galias. Štai net nepaaiškinant atitinkamų aplinkybių tiesiog nustatoma, kad prezidentas „gali atleisti ministrą pirmininką“. Paminėtina ir tai, kad prezidentui suteikiama konstitucinė galia sustabdyti įstatymams prieštaraujančius vyriausybės nutarimus ir potvarkius ir siūlyti Seimui juos panaikinti. Valstybės vadovas galėjo šaukti vyriausybės posėdžius ir jiems pirmininkauti.

Referendumas įvyko! Politinė dienotvarkė: pirmalaikiai rinkimai, konstitucinės raidos ir „prezidentinės“ perspektyvos

Respublikos rinkiminė komisija pranešė: 1) 2 578 332 piliečiai turėjo teisę dalyvauti referendume; 2) 1 525 734 buvo įteikti balsavimo biuleteniai; 3) įstatymų projektams pritarė 1 056 898, o nepritarė 390 162 balsavusieji; 4) 75 204 balsavimo biuleteniai pripažinti negaliojančiais. Taigi projektams pritarė beveik 40 proc. visų teisę dalyvauti referendume turėjusių piliečių. Referendume įstatyme buvo numatyta, kad teigiamas sprendimas laikomas teisėtu, jeigu už tai pasisako daugiau kaip 50 proc. visų piliečių, turėjusių referendumo teisę. Taigi įstatymų projektai taip ir liko projektais, ženklinančiais tam tikrus politinius siekinius.

Apie nuotaikas Aukščiausiojoje Taryboje po referendumo byloja 1992 m. gegužės 26 d. posėdžių stenogramos¹. Viena dalis deputatų buvo nusivylę, kiti džiugiai pasitiko žinias apie referendumo rezultatus.

Politinės raidos kontekste prisimintina, kad Aukščiausiosios Tarybos veikla jau buvo sutrikusi beveik dvi savaites prieš referendumą, o po referendumo nedarbingumo būseną tęsėsi. Reikalas tas, kad aštrėjant vidinėms priešpriešoms Aukščiausiojoje Taryboje Jungtinės Sąjūdžio, Sąjūdžio deputatų santaros, Nuosaikiųjų ir Tautininkų frakcijų deputatai boikotavo parlamento posėdžius. Šios frakcijos į savo pasitarimus rinkdavosi Seimo dabartinėje Konstitucijos salėje, o kitos frakcijos – Sąjūdžio centro, Tautos pažangos, Liberalų, Lietuvos demokratinės darbo partijos (LDDP), Lenkų – liko posėdžiauti Kovo 11-osios salėje. Suprantama, nesant reglamentinio kvorumo nebuvo galimybių priimti svarbių valstybinių sprendimų. Tiesa, artėjant birželio 14-osios referendumui, pavyko suburti frakcijas ir birželio 8 d. priimti konstitucinį aktą „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines rytų sąjungas“². Konstitucinis aktas buvo priimtas akivaizdžia parlamentarų balsų dauguma: 109 deputatai balsavo „už“, „prieš“ – nebuvo, 1 susilaikė³.

Nors Aukščiausiosios Tarybos veikla sutriko, vyko vadinamoji parlamentinė rezistencija, vis dėlto frakcijų atstovai rinkdavosi į pasitarimus, kur neformalioje aplinkoje buvo siekiama surasti prielaidas kompromisams. Būtent tada pradėjo veikti frakcijų atstovų darbo grupės, kurios derino klausimus dėl pirmalaikių rinkimų ir atitinkamų įstatymų rengimo, taip pat darbo grupė, kurios priedermė buvo projektuoti ir suderinti veiksmus dėl konstitucinės raidos.

Apie Aukščiausiosios Tarybos kadencijos nutraukimą jai nepasibaigus epizodiškai prabilta kur kas anksčiau, kai vis labiau aiškėjo politinė priešprieša tiek pačioje Aukščiausiojoje Taryboje, tiek ir visuomenėje. Ši idėja brendo sudėtingose politinėse peripetijose ir palaipsniui įgijo konkrečių pasiūlymų ir projektų pavidalą. Štai gegužės 21-ąją, t. y. dar prieš pat referendumą Kazimieras Motieka Aukščiausiosios Tarybos posėdyje paskelbė 33 deputatų kreipimąsi į Lietuvos žmones. Kreipimesi akcentuota: „Gegužės 23 dienos referendumą visiems primetė politinė grupuotė, siekianti kalbėti tautos vardu. Mūsų pastangos pasiekti sutarimą ir surengti visus referendumus vieną dieną buvo sužlugdytos.“⁴ Deputatai pasisakė už tai, kad „parengus naują konstituciją Seimo ir prezidento rinkimai įvyktų jau šį rudenį“. Kreipimąsi pasirašė įvairių frakcijų deputatai.

Beje, tą pačią dieną Jonas Liaučius, tartum atsiliepdamas į deputatų grupės kreipimąsi, pateikė nutarimo projektą, kuriuo siūlyta surengti priešlaikinius rinkimus ir svarstyti šį klausimą uždarame frakcijų pasitarime: „Tai siūlydamas aš kviečiu sustoti ties ta politine psichozės riba ir apmąstyti, kiek politinio antidopingo duos ši būklė kitiems būsimeis mūsų kolegų parlamentams ir kaip mes leisime politikams analizuoti šias stenogramas.“⁵ Atsakydamas į klausimus dėl teikiamo nutarimo J. Liaučius kalbėjo: „/.../ neišeisiu iš šios Aukščiausiosios Tarybos, kol nebus Konstitucinio Teismo, nes mes negalime būti pastatomi arbitru, kuris galėtų naikinti Vyriausybės primestus analfabetinius potvarkius. Tai mes

¹Stenogramos. 57. Vilnius, Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995, p. 242–282.

²Žinios, 1992, nr. 18–513.

³Stenogramos. 58. Vilnius, Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995, p. 221.

⁴Stenogramos. 57, p. 152.

⁵Ten pat, p. 191.

negalime dirbti normalaus darbo. Konstitucinis Teismas ir spectyrimo biuras kovai prieš valstybės korupciją – tai kaip du kart du turi būti priimta.“¹

Apie situacijos dramatiškumą ir politines įtampas po referendumo 1992 m. gegužės 26 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje kalbėjo V. Landsbergis. Samprotaudamas apie referendumo išdavas ir tolesnę politinę raidą, jis konstatavo, kad vyksta „šliaužiantis perversmas“, kyla realūs pavojai demokratijai ir nepriklausomybei. „/.../ Išsirinkime Seimą ir kuo greičiau! Siūlau daryti tai rugpjūčio mėnesį, gal 23-iąją /.../ Tuo būtų užbaigta mūsų stebėtinai taiki ketverių metų revoliucija, dainuojanti ir nešliaužianti, pasitikinti žmonėmis, kurie balsuoja.“² Kalbos pabaigoje V. Landsbergis pabrėžė: „Todėl aš darysiu savo sprendimą matydamas jūsų pasirinktą veiksmų kryptį. Mano pasiūlymai žinomi. Siūlau juos apsvarstyti neatidėliojant. Arba sustabdom šliaužiantį perversmą ir einam garbingai į Seimo rinkimus, arba tęskite perversmą be manęs. Ačiū už dėmesį.“³

Referendumo rezultatus įvertino Sąjūdžio centro frakcija, kurios pareiškimą paskelbė Aloyzas Sakalas: „Referendumo rezultatai – tai rimtas įspėjimas Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui už priešpriešos politikos pasekmes /.../ Politinių interesų balansas yra Lietuvos politikos laimėjimų pagrindas. Tai privalu pareigūnui, užimančiam Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko postą.“⁴

Petras Vaitekūnas, pateikdamas savąsias išvadas dėl įvykusio referendumo, ragino lyderius „negilinti supriešinimo, atsisakyti priešpriešos politikos, kuri jau egzistuoja ir atsistatydinti. /.../ ši Aukščiausioji Taryba privalo kuo greičiau – dar šiais metais parengti Konstituciją, priimti rinkimų įstatymus, paskelbti prezidento rinkimus ir nutraukti savo įgaliojimus anksčiau laiko.“⁵

Zenonas Juknevičius, pristatydamas nutarimo projektą dėl pirmalaikių rinkimų į Aukščiausiąją Tarybą (Seimą) pabrėžė, kad tokį dokumentą inicijuoja keturios Sąjūdžio frakcijos (Jungtinė Sąjūdžio, Sąjūdžio deputatų santaros, Nuosaičių ir Tautininkų). Projekte rašoma: „Aukščiausioji Taryba nutaria: nutraukti savo įgaliojimus anksčiau laiko ir paskirti naujo šaukimo Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimus 1992 m. rugsėjo 6 d. sekmadienį. Šio šaukimo Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba savo įgaliojimus baigia, prasidėjus naujos Aukščiausiosios Tarybos pirmos sesijos pirmajam posėdžiui.“⁶

Netrukus, t. y. birželio 3 d., Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas paskelbė pareiškimą, kuriuo siūlė oponuojančioms Aukščiausiosios Tarybos politinėms grupėms kuo greičiau susitarti tarpusavyje dėl naujų rinkimų į Aukščiausiąją Tarybą datos, geriausia – rudens pradžioje, taip pat dėl rinkimų sistemos⁷.

Nors Aukščiausiojoje Taryboje ir vyravo nuomonė, kad reikia nedelsiant skelbti pirmalaikius rinkimus, tačiau būta ir kitokių samprotavimų. Štai V. P. Andriukaitis pasisakė už tai, kad Aukščiausioji Taryba turėtų toliau dirbti ir spręsti konstitucinius klausimus: konstitucija, konstitucinio teismo, vyriausybės, prezidento, savivaldos įstatymai, administracinė teritorinė reforma – „kol šitų darbų sekos Aukščiausioji Taryba neįvykdys, ji turi labai įtemptai dirbti, racionalizuoti darbus, nesiūlyti tokių antraeilių klausimų kaip deputatų atšaukimas“⁸.

Deputatų frakcijų pasitarimuose pavyko pasiekti preliminarius susitarimus rinkimų ir konstitucinės raidos klausimais. Birželio 9 d. Aukščiausioji Taryba jiems pritarė⁹. Priimtame pareiškime buvo projektuojama, kad rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą (Seimą) bus rengiami pagal naują (arba pataisytą tebegaliojantį) Aukščiausiosios Tarybos (Seimo) rinkimų įstatymą, parentą mišria rinkimų sistema, rugsėjo pabaigoje – lapkričio pradžioje. Fraciniu pagrindu sudarytoms derinimo komisijoms iki 1992 m. birželio 16 d. pavesta pateikti rinkimų įstatymo projekto metmenis. Pareiškime išpareigojama priimti naują (arba pataisyti tebegaliojantį) rinkimų įstatymą iki 1992 m. birželio 30 d. ir, nutraukus

¹ Ten pat, p. 193.

² Ten pat, p. 245.

³ Ten pat, p. 246.

⁴ Ten pat, p. 248, 249.

⁵ Ten pat, p. 249, 250.

⁶ Ten pat, p. 268.

⁷ Žinios, 1992, nr. 18-522.

⁸ Stenogramos. 56, p. 221.

⁹ Žinios, 1992, nr. 18-517.

Aukščiausiai Tarybai įgaliojimus anksčiau laiko, paskelbti rinkimus į naują Aukščiausiąją Tarybą (Seimą).

Kitą žingsnį į pirmalaikius rinkimus Aukščiausioji Taryba žengė birželio 18 d. priimdama nutarimą¹, kuriuo nustatė, kad rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą (Seimą) vyks 1992 m. spalio 25 d. pagal mišriąją sistemą: 50 proc. Aukščiausiosios Tarybos (Seimo) narių išrenkama mažoritarinės, o 50 proc. – proporcinės rinkimų sistemos pagrindu. Tada buvo pritarta ir naujo rinkimų įstatymo metmenims iš esmės.

Liepos 7 d. buvo priimtas įstatymas, pakeistos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo nuostatos. Pakeitimais buvo sprendžiami klausimai, susiję su rinkimais į Lietuvos Respublikos Seimą. Laikinosios Konstitucijos 79 straipsnis buvo papildytas tokia antrąja dalimi: „Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba gali nutraukti savo įgaliojimus anksčiau laiko. Toks nutarimas gali būti priimtas dviejų trečdalių bendro deputatų skaičiaus balsų dauguma. Tokiu atveju skelbiami pirmalaikiai rinkimai, o Aukščiausioji Taryba vykdo valstybinės valdžios funkcijas tol, kol išrinkta nauja Lietuvos Respublikos aukščiausioji valstybinės valdžios institucija susirinks į pirmąjį posėdį.“² Šiuo įstatymu taip pat buvo pakeistas aukščiausiosios valstybinės valdžios institucijos – Aukščiausiosios Tarybos – pavadinimas ir nustatyta, kad ji bus vadinama Lietuvos Respublikos Seimu.

Darbai tęsėsi: liepos 9 d. priimtas Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas³, o po to – nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų 1992 m. spalio 25 d.“⁴ Nutarime konstatuota: „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos įgaliojimai baigiasi tą dieną, kai išrinktas Lietuvos Respublikos Seimas susirinks į pirmąjį posėdį.“ Taip pat nutarta „kartu su rinkimais į Lietuvos Respublikos Seimą skelbti referendumą dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos“. Beje, dėl nutarimo balsuota vardiniu būdu, o rezultatai parodė, kad tai vienintelis būdas išbristi iš politinės krizės ir pasirinkti naują konstitucinę būseną. Deputatams buvo įteikta 112 biuletenių, o balsadėžėje rasta 105 biuleteniai: 98 deputatai balsavo „už“, 2 – „prieš“, 5 susilaikė⁵.

Beje, čia reikėtų priminti, kad po įvykusio „prezidentinio“ referendumo buvo kilusi iniciatyva paskelbti kitą referendumą, kuriame būtų sprendžiamas klausimas dėl Seimo ar pirmalaikių Aukščiausiosios Tarybos rinkimų 1992 m. rudenį. Referendume taip pat būtų pasisakoma ir dėl nuostatos įgaluoti Seimą (Aukščiausiąją Tarybą) parengti ir priimti naują konstituciją pagal Sąjūdžio koalicijos paskelbtą projektą.

1992 m. rugpjūčio 4 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo posėdyje buvo svarstomas parašų dėl referendumo paskelbimo teisėtumas. Nutarime konstatuota, kad iniciatyvinė grupė surinko 496 607 piliečių parašus ir jos pateikti dokumentai atitinka įstatymą⁶. Šie ir visi kiti dokumentai buvo pateikti Aukščiausiai Tarybai. Tačiau klausimo svarstymas parlamente „užgeso“, nes vis labiau aiškėjo prielaidos surengti ir rinkimus, ir priimti kompromisais pagrįstą konstituciją.

Aukščiausioji Taryba konstitucinių kompromisų paieškose

Visiems politinio proceso dalyviams teko pripažinti: egzistuoja du konstitucijos projektų variantai ir dvi prezidentinės valdžios koncepcijos, todėl dėl konstitucinės raidos perspektyvų neišvengiamai teks diskutuoti. Apie galimus kompromisus buvo kalbama ne tik parlamentiniuose kuluaruose – vis dažniau prabilta ir viešai. Štai dar gegužės 7 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje V. Landsbergis samprotavo: „/.../ apie tuos dalykus reikėtų kalbėti ir kalbėsime atskirai, kai lyginsim projektus ir galvosim, ar galima bus rasti sutarimą dėl metodų, kaip tuos projektus teikti žmonių pasirinkimui neabsoliutinant raidės, bet išryškinant tam tikrus esminius dalykus, nes gali būti, kad nėra diskutuojama dėl 150 straipsnių, o nuomonės skiriasi dėl kelių straipsnių. Tai gal tuos kelis straipsnius, jeigu nebus galima sutarti, ir reikėtų iškelti tokiam prioritetiniam balsavimui.“⁷

¹ Žinios, 1992, nr. 19-552.

² Žinios, 1992, nr. 22-634.

³ Žinios, 1992, nr. 22-635.

⁴ Žinios, 1992, nr. 21-620.

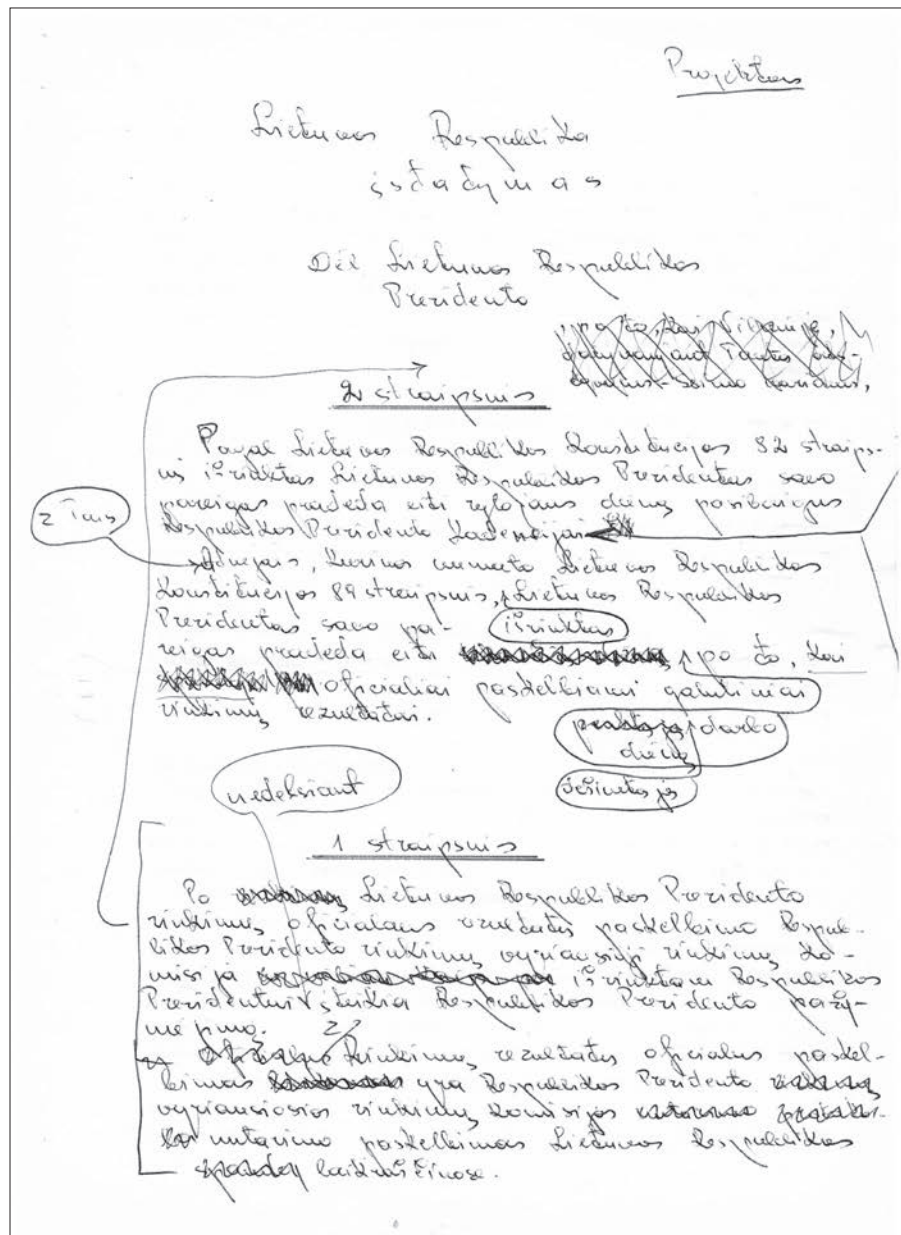
⁵ Stenogramos. 61. Vilnius, Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995, p. 59.

⁶ Dokumentų rinkinys. 5. Vilnius, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos leidykla, 1992, p. 693.

⁷ Stenogramos. 56, p. 123.

Apie kiek kitokią veiksmų seką birželio 2 d. parlamento posėdyje kalbėjo V. P. Andriukaitis: „Konstitucijos parengimas konsensuso būdu, jos aprobavimas /.../ Konstitucijos tekstą referendumu ratifikuotų, ne patį tekstą svarstyti, bet ratifikuotą formulę, ar pritariame tam projektui, ar ne. Lygiagrečiai su tuo būtų paskelbti tie pagrindiniai konstituciniai įstatymai, Vyriausybės, prezidento, rinkimų, savivaldybės, kurie sudarytų visiškai normaliai teisinę bazę, kad mes galėtume visi būti veidu atsisukę į Lietuvą.“¹

Birželio 8 d. tęsti pasitarimų vėl susirinko frakcijų atstovai ir preliminariai derino pozicijas ne tik dėl pirmalaikių rinkimų, bet ir dėl konstitucijos. Deputatas Jonas Tamulis pranešė, jog frakcijos dės visas pastangas, kad „/.../ mes turėtumėm suderintą nuoseklų konstitucijos projektą, t. y. tokį, kuriam visi pritartų. Jeigu tai nepavyktų pasiekti, yra sutarta, kad rinkimų dieną konsultaciniam referendumui bus pateiktos kaip alternatyvos pagrindinėms Konstitucijos nuostatos. /.../ Naujasis Seimas turės pagrindą, žinos, kaip išeiti iš tokios situacijos.“²

¹ Stenogramos. 58, p. 73.
² Ten pat, p. 258, 259.

Prezidento įstatymo projekto juodraštis. Autoriaus asmeninis archyvas

Atsiliepdamas į tokius frakcijų siekius V. Landsbergis birželio 9 d. pareiškė, kad reikia „/.../ konstruktyviai ieškoti bendro tarpinio sprendimo abiejų pagrindinių konstitucijos projektų suartinimo arba išryškinant tuos momentus, dėl kurių nepavyks pasiekti visiško suartinimo, paliekant juos kaip alternatyvius, galbūt pasiklausiant rinkėjų rinkimų metu, rinkiminės kampanijos metu, žinoma, propaguojant vieną ar kitą alternatyvą ir kartu gaunant tam tikrą konsultacinį pritarimą pačiuose rinkimuose, kuri pozicija bus labiau palaikyta“. Brėždamas konstitucinės kūrybos gaires V. Landsbergis samprotavo: „/.../ būsimasis Seimas turėtų įgaliojimą priimti tas alternatyvias pozicijas ir visą Konstituciją. Arba užbaigti Konstitucijos priėmimą, jeigu tos konstitucinės pozicijos ir straipsniai, dėl kurių bus rastas bendras vardiklis, galėtų būti pradėtos priiminėti dar šitoje Aukščiausiojoje Taryboje.“¹

Birželio 8 ir 9 d. posėdžiuose vykusias diskusijas apibendrino prieš tai minėtas Aukščiausiosios Tarybos pareiškimas. Dokumente numatyta, kad rinkimų dieną turės būti pateiktas referendumui naujos konstitucijos projektas. Tuo atveju, jeigu vieningas konstitucijos projektas nebūtų parengtas, konsultaciniam referendumui reikėtų teikti pagrindinių konstitucinių nuostatų (dėl valdžios galių) alternatyvas. Suderintos pagrindinės konstitucijos nuostatos frakciniu pagrindu sudarytoms derinimo komisijoms turėjo būti pateiktos iki 1992 m. birželio 23 d.²

Liepos 2 d. A. Taurantas pranešė apie konstitucinių problemų derinimo grupės pastangas pasiekti kompromisinius sprendimus ir suartinti pozicijas dėl konstitucijos projektų. Pranešėjas informavo, kad tų diskusijų pagrindinis klausimas – ar prezidentas gali pats savo sprendimu atleisti Vyriausybę: „/.../ Ir šią problemą mes kartu sprendžiame su sąlygomis, dėl kurių prezidentas gali paleisti Seimą. Ir tos sąlygos, be abejo, Konstitucijoje turi būti labai aiškiai ir griežtai apibrėžtos.“³ Prelegentas informavo, kad pasiektas kompromisas ir atsisakoma Laikinosios komisijos konstitucijos projekto nuostatos dėl parlamento deputatų rotacijos, kuri būtų turėjusi vykti kas dveji metai.

Frakcijų pastangas amortizuoti bent pačias principingiausias sankirtas dėl konstitucijos projektų nuostatų vis dėlto vainikavo konstitucinių problemų derinimo grupės protokolas, kurį 1992 m. liepos 30 d. pasirašė visų Aukščiausiosios Tarybos frakcijų atstovai: Sąjūdžio centro (V. P. Andriukaitis ir R. Ozolas), Jungtinė Sąjūdžio (L. N. Rasimavičius), Lietuvos demokratinės darbo partijos (Bronius Genzelis), Lenkų (Zbignevas Balcevičius), Liberalų (E. Vilkas), Nuosaikiųjų (Vytautas Paliūnas), Sąjūdžio deputatų santaros (E. Jarašiūnas), Tautininkų (Algimantas Sėjūnas), Tautos pažangos (A. Taurantas), frakcijoms nepriklausančių deputatų grupė (K. Lapinskas). Rugpjūčio 4 d. protokolui be platesnių diskusijų nutarimu pritarė Aukščiausioji Taryba⁴.

Protokole nurodyta, kad esminės nuostatos, apibūdinančios prezidento konstitucinį statusą, turėtų būti šios: prezidentas rūpinasi darnia valdžių sąveika; Seimui pritarus, skiria ministrą pirmininką ir paveda jam sudaryti vyriausybę; priima vyriausybės, ministro pirmininko ar atskirų ministrų atsistatydinimą ir paveda laikinai jiems eiti pareigas; ministro pirmininko teikimu atleidžia ir skiria ministrus; nustatyta tvarka skiria ir atleidžia įstatyme numatytus aukštuosius valstybės pareigūnus; pasirašo ir skelbia priimtus įstatymus arba grąžina juos Seimui iš naujo svarstyti; kai kurie prezidento aktai, kad turėtų galią, turi būti ministro pirmininko arba ministro pasirašyti (kontrasignuoti); skelbia eilinius Seimo rinkimus; ginkluotos agresijos atveju priima sprendimus dėl gynybos, karinės padėties įvedimo ir mobilizacijos ir pateikia šiuos sprendimus tvirtinti artimiausiam Seimo posėdžiui, o laikotarpiu tarp sesijų – šaukia neeilinę Seimo sesiją; suteikia aukščiausius karinius laipsnius; atsižvelgdamas į Lietuvos teisėjų senato rekomendacijas, teikia Seimui Aukščiausiojo Teismo teisėjų kandidatūras.

¹ *Ten pat*, p. 224.

² *Žinios*, 1992, nr. 18-517.

³ *Stenogramos*. 60. Vilnius, Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995, p. 120.

⁴ *Žinios*, 1992, nr. 24-708.

Frakcijos sutarė, kad vyriausybės ir prezidento aktus, prieštaraujančius konstitucijai ir įstatymams, svarsto ir pripažįsta negaliojančiais Konstitucinis Teismas, o kreiptis į Teismą gali prezidentas, 1/5 Seimo deputatų grupė arba teismas. Apibrėžtos kai kurios procedūros, kurių turėtų būti laikomasi rengiant konstituciją. Konstatuota, kad turi būti rengiamas suderintas Konstitucijos projektas, nurodyti terminai, kurių reikės laikytis rengiant tokį projektą. Nustatyta, kad „suderintu konstitucijos projektu laikomas bendras tekstas arba bendras tekstas su atskirų straipsnių alternatyvomis“.

Reikšmingą susitarimą frakcijos pasiekė įtvirtindamos nuostatą, kad sudaromos sąlygos „naujai išrinktam Seimui dalyvauti Konstitucijos tobulinimo darbe“, t. y. šešis mėnesius nuo konstitucijos įsigaliojimo atskiras konstitucijos dalis Seimas gali keisti paprastesne, 3/5 visų deputatų balsų, dauguma. Konstitucijos projekto rengimo baigiamojoje stadijoje ši nuostata suvaidino reikšmingą vaidmenį pasiekiant lemtingus kompromisus dėl konstitucijos ir prezidento institucijos turinio. Tiesa, tokios Seimo galimybės realizavimo terminas priimtos konstitucijos 153 straipsnyje buvo pratęstas iki 1993 m. spalio 25 d.

Suderintas konstitucijos projektas ir apibendrinanti valstybės vadovo – prezidento – statuso koncepcija

Aukščiausiosios Tarybos frakcijoms pasirašius konstitucinių problemų derinimo grupės protokolą ir parlamentui pritarus šiam dokumentui, tartum buvo panaikintos iki tol egzistavusios kliūtys susitarti dėl konstitucijos ir, suprantama, dėl prezidento vaidmens valstybės sąraigoje. Deja, taip neatsitiko. Reikalo esmė ta, kad protokole buvo apibrėžtos ir fiksuotos tos pozicijos, dėl kurių nebebuvo aštresnių ginčų, o tos, dėl kurių nepasiekta kompromisų, atidėtos. Nors buvo sutarta rengti „suderintą“ konstitucijos projekto tekstą, konstitucinėje kūryboje nepavyko konsoliduoti frakcijų ir deputatų.

Spaudoje buvo paskelbtas Santaros „Už demokratinę Lietuvą“ konstitucijos projektas kaip šio politinio judėjimo rinkimų programos dalis¹. Projektą rengė visuomeninė komisija: Vytautas Ambrazas, E. Jarašiūnas (komisijos pirmininkas), Isakas Kaganas, V. Katkus, Zenonas Namavičius, Stasys Stačiokas, Č. V. Stankevičius, J. Tumelis.

Laikinoji komisija, atsižvelgdama į frakcijų pasirašytą protokolą, koregavo savąjį konstitucijos projektą, jį taip pat paskelbė viešiesiems vertinimams². Palyginti su paskelbtuoju gegužės 1 d., šiame projekte ženkliai pakoreguotos kai kurios nuostatos, tarp jų ir prezidento funkcijos.

Taigi iki 1992 m. rugsėjo pabaigos – spalio pradžios ir toliau egzistavo du konstitucijos projekto variantai, kuriuos rėmė skirtingos Aukščiausiosios Tarybos frakcijų stovyklos ir nė viena kurių neturėjo ryškios kiekybinės balsų persvaros. Tokia buvo politinė tikrovė, o išeičių iš tokios konfrontacinės būsenos buvo galima ieškoti tik susitariant ir taip užtikrinant konstitucinio proceso pagreitį.

Nerandant galimybių parengti kompromisinį konstitucijos projektą Aukščiausiosios Tarybos frakcijų atstovai pasiūlė Laikinosios komisijos darbo grupės vadovui, Aukščiausiosios Tarybos Juridinio skyriaus vedėjui Juozui Žiliui ir darbo grupės nariui, Juridinio skyriaus vedėjo pavaduotojui Vytautui Sinkevičiui remiantis Laikinosios komisijos ir Santaros „Už demokratinę Lietuvą“ projektais ir vadovaujantis protokoliniais susitarimais parengti konstitucijos variantą, kuris galėtų būti pagrindas tęsti diskusijas dėl konstitucijos.

Toks projektas buvo parengtas ir juo remdamasi darbą pradėjo neformali konstitucinių problemų derinimo grupė, kurią sudarė deputatai, taip pat Aukščiausiosios Tarybos administracijos darbuotojai teisininkai: Petras Giniotas, R. Ozolas, V. Landsbergis, E. Vilkas, K. Lapinskas, V. Sinkevičius, L. N. Rasimavičius, A. Taurantas, J. Žilys, E. Jarašiūnas, Šarūnas Adomavičius, V. P. Andriukaitis. 1992 m. spalio 4 d. grupės darbui pradėjo vadovauti Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas V. Landsbergis³.

¹ Lietuvos aidas, 1992 m. rugsėjo 11 d.

² Atgimimas, 1992 m. rugsėjo 28 d.

³ Žr. Žilys J. Kai kurie Lietuvos valstybės vadovo konstitucinio instituto atkūrimo ir įtvirtinimo veiksmai konstituciniame procese 1988–1992 metais // Prezidentas valstybinės valdžios institucijų sistemoje. Vilnius, leidykla MES, 2011, p. 39–80; Sinkevičius V. 1992 metų Konstitucijos rengimas: to laikotarpio užrašų fragmentai // Nepriklausomybės sąsiuviniai, 2012, nr. 2 (2), p. 26–36.

Iki išnaktų buvo tariamasi, ieškoma optimalių sprendimų, kurie būtų priimtini ir suartintų įvairias pozicijas. Bendro konstitucijos projekto parengimas buvo svarbus valstybės masto uždavinys, o darbo rezultatai turėjo lemti Lietuvos visuomenės ir valstybės raidą, jos demokratinę konstitucinę perspektyvą¹.

Jau spalio 7 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje pirmininkas pranešė, kad pavyko parengti sutartinį konstitucijos projektą ir jis priimtinas derinimo grupei². Tekstas buvo įteiktas deputatams, jį įvertino visų deputatų frakcijų atstovai.

Jungtinės Sąjūdžio frakcijos vardu kalbėjęs Juozas Karvelis patvirtino, kad iš esmės frakcija pritaria šiam konstitucijos projektui, nors kai kurie jos nariai turėtų pastabų ir pasiūlymų. Samprotaudamas apie tai, kad konstitucija rengiama ne šimtmečiams, konstatavo: „/.../ konstitucija mums dabar būtina, būtent dabar tobula ar netobula, patinkanti visiems ar nepatinkanti visiems. Ji mums reikalinga grynai dėl politinių mūsų valstybės interesų.“³

Algirdas Mykolas Brazauskas, pranešdamas apie Lietuvos demokratinės darbo partijos frakcijos poziciją dėl teikiamo projekto, visų pirma pabrėžė, kad „iš esmės pritariama“ šitam konstitucijos tekstui. Tačiau frakcija laikėsi nuomonės, jog ši konstitucinė versija turi būti paskelbta viešiemis svarstymams, o konstituciją turėtų priimti būsimasis Seimas⁴.

Tautininkų frakcija, kurios nuomonę išdėstė P. Varanauskas, pritarė projektui kartu atkreipė dėmesį į kai kurias nuostatas, kurias reikėtų koreguoti (Konstitucinio Teismo, prokuratūros statusas). Tautininkai reiškė nusivylimą dėl to, kad „gerokai nutolta nuo 1938 metų Konstitucijos, o ta Konstitucija pas mus maždaug pusvalandį čionai, parlamente, galiojo“⁵.

Liberalų frakcijos poziciją pateikė E. Vilkas: „/.../ frakcija nuo pat pradžių visada laikė Konstitucijos priėmimą pačiu svarbiausiu dalyku mūsų teisinės valstybės plėtojimui... nuo to būtent reikia pradėti mums savo darbą. Tai mes, be abejo, remiam gal ir ne visai dar tobula, bet pakankamai gerą projektą.“⁶ Kalbėtojas pranešė ir apie tai, kad sutarus, jog būsimasis Seimas paprastesne tvarka galės keisti kai kuriuos straipsnius, konstitucijos projektas gali būti teikiamas referendumui priimti.

Pristatydamas Sąjūdžio centro frakcijos nusistatymą dėl konstitucijos projekto, S. G. Ilgūnas pažymėjo, kad „daugumos frakcijos narių nuomone, reikėtų didesnei Konstitucijos straipsnių daliai taikyti tą žvaigždutės principą, kitaip sakant, palikti galutinai spręsti Seimui ir po diskusijos čia, parlamente, jau svarstyti ir balsuoti už įstatymą dėl referendumo priimti Lietuvos Respublikos Konstituciją“. Frakcijos išvada buvo tokia: „/.../ frakcijos dauguma iš esmės projektui pritarė.“⁷

Nuosaičių frakcijos vardu kalbėjo E. Gentvilas. Frakcijos nuomone, pasiektas pozityvus politinis susitarimas – parengtas kompromisinis konstitucijos projektas; pakoregavusi tekstą Aukščiausioji Taryba turėtų priimti sprendimą ir pritarti šiam sutartiniam projektui ir pateikti jį referendumui⁸.

Lenkų frakcijos požiūrį perdavė Ryšardas Maceikianecas: „Palaikytume čia jau kalbėjusiųjų deputatų nuomonę, kad neskubant, gerai apsvarstant šią klausimą reikėtų pateikti visuomenei, ir kad naujasis Seimas galėtų galutinai šią dalyką spręsti.“⁹

R. Ozolo pozicija buvo konkreči: „Man atrodo, kad pagrindinis klausimas, kuris mums kliudė visą laiką rasti sutarimą dėl Konstitucijos teksto, buvo prezidento ir Seimo santykių problema. Kiek aš suprantu, ji šitame siūlomame tekste beveik klasikiniu pavidalu išspręsta, ir aš labai abejoju, ar ateities konstitucijos, kurios, be abejo, bus priimtoms, ras geresnį sprendimą /.../. Siūlyčiau taip pat ir apsispręsti dėl referendumo. Aš esu tikras, kad dvejetą ar trejetą metų vargu bau mes galėtume tikėtis geresnio teksto /.../ politinė situacija būtinai reikalauja apsisprendimo, tai man atrodo, tą apsisprendimą mes iš tiesų privalome padaryti ir jau tada nekreipti dėmesio į tai, kas nesutinka su šituo sprendimu.“¹⁰

¹ Prapiestis J., Žilys J. *Kelias į Lietuvos Respublikos Konstituciją // Lietuvos Respublikos Konstitucijos aidas, 1992 m. spalio 21 d.*

² Stenogramos. 65. *Vilnius, Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995, p. 3–5.*

³ *Ten pat, p. 113.*

⁴ *Ten pat, p. 119.*

⁵ *Ten pat, p. 120.*

⁶ *Ten pat, p. 122.*

⁷ *Ten pat.*

⁸ *Ten pat, p. 126.*

⁹ *Ten pat, p. 130.*

¹⁰ *Ten pat, p. 161, 162.*

Įvairiapusiškas diskusijas paskatino konstitucijos projekto „Baigiamuosiuose nuostatuose“ atsiradęs 153 straipsnis. Taip buvo realizuotas deputatų frakcijų liepos 30 d. susitarimas, kuris buvo „įrėmintas“ minėtame konstitucinių problemų derinimo grupės protokole. Be visų kitų konstitucinių nuostatų, kurias galės keisti būsimasis Seimas „paprastesne tvarka“, numatytos ir tos, kurios reglamentavo prezidento konstitucinį statusą ir dėl kurių nuolat vyko aistringa polemika.

Apie baigiamąsias diskusijas dėl konstitucijos ir dėl prezidentinių dalykų byloja Aukščiausiosios Tarybos posėdžių stenogramos¹. Nors diskusijos iki paskutinės dienos buvo įtemptos, balsavimas parodė, kad Tautos atstovybės politinė dauguma pritaria „suderintam ir suredaguotam“ konstitucijos projektui. Už tokį Aukščiausiosios Tarybos nutarimą² balsavo 98 deputatai, prieš – 2, susilaikė 6³.

Spalio 13 d. buvo pritariama ne tik konstitucijos projektui, bet ir įstatymui „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“⁴, kuris taip pat buvo teikiamas referendumui. Be to, buvo priimtas įstatymas „Dėl referendumo Lietuvos Respublikos Konstitucijai priimti“⁵. Nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos projekto pateikimo referendumui“⁶ pažymėta, kad priimdama tokį sprendimą Aukščiausioji Taryba vykdo 1992 m. liepos 9 d. nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų 1992 m. spalio 25 d.“

Referendume dalyvavo 75,26 proc. visų rinkėjų. Konstitucijos projektui pritarė 75,42 proc. balsavime dalyvavusių piliečių, o tai sudarė 56,75 proc. bendro rinkėjų skaičiaus. Taigi Lietuvos Respublikos Konstitucija buvo priimta, nes įstatyme „Dėl referendumo Lietuvos Respublikos Konstitucijai priimti“ buvo nustatyta, kad Konstitucija bus laikoma priimta, jeigu referendume jai pritaras daugiau kaip pusė visų Lietuvos Respublikos piliečių, turinčių rinkimų teisę. Beje, įstatyme buvo nustatyta, kad tuo atveju, jeigu referendume dalyvauja daugiau kaip pusė visų rinkėjų ir Konstitucijai pritaria daugiau kaip pusė visų dalyvavusių referendume, laikoma, kad įvyko patariamasis referendumas. Tokiu atveju Seimas turėjo nustatyti tolesnę Konstitucijos rengimo, svarstymo ir priėmimo tvarką.

Atkuriamos prezidentinės valdžios konstitucinės funkcijos

Įstatyme „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“⁷ buvo nustatyta, kad laikotarpiu, kol dar nėra Respublikos prezidento, ši teisinė situacija tolygi numatytajai Konstitucijos 89 straipsnyje, t. y. prezidentui mirus, atsistatydinus, pašalinus iš pareigų apkaltos proceso tvarka ir tada, kai Seimas nutaria, kad Respublikos Prezidento sveikatos būklė neleidžia jam eiti pareigų, jo pareigas laikinai eina Seimo pirmininkas. Šiuo atveju Seimo pirmininkas netenka savo įgaliojimų Seime ir jo pareigas Seimo pavedimu laikinai eina jo pavaduotojas.

1992 m. lapkričio 25 d. Lietuvos Respublikos Seimo pirmininku buvo išrinktas A. M. Brazauskas⁸, o Seimo pirmininko pavaduotoju – Č. Juršėnas⁹.

Tolesnius Seimo veiksmus diktavo ne tik konstitucinės normos, bet ir įstatymas dėl Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos. Seimas nutarimu konstatavo: „Tol, kol Lietuvos Respublikos Konstitucijos nustatyta tvarka bus išrinktas Respublikos Prezidentas, Seimo Pirmininkas Algirdas Mykolas Brazauskas laikinai eina Respublikos Prezidento pareigas. Kadangi pagal Konstituciją Seimo Pirmininkas šiuo atveju netenka savo įgaliojimų Seime, jo pareigas laikinai eina Seimo Pirmininko pavaduotojas. Jis šias pareigas eis tol, kol bus išrinktas Respublikos Prezidentas ir Seimo Pirmininkas pradės toliau eiti savo pareigas Seime.“¹⁰ Remdamasis Konstitucija Seimas nutarimu pavedė Seimo pirmininko pavaduotojui Č. Juršėnui eiti Seimo pirmininko pareigas¹¹.

Atsižvelgdamas į tai, kad įstatyme buvo numatyta Seimo teisė pratęsti numatytus terminus surengti prezidento rinkimus, Seimas šiuos rinkimus paskyrė 1993 m. vasario 14 d.¹²

¹ *Ten pat*, p. 94–142, 143–164, 166–183, 187–200.

² *Žinios*, 1992, nr. 31-954.

³ *Stenogramos*. 65, p. 187.

⁴ *Žinios*, 1992, nr. 31-956.

⁵ *Žinios*, 1992, nr. 31-955.

⁶ *Žinios*, 1992, nr. 31-957.

⁷ *Žinios*, 1992, nr. 33-1015.

⁸ *Žinios*, 1992, nr. 35-1062.

⁹ *Žinios*, 1992, nr. 35-1063.

¹⁰ *Žinios*, 1992, nr. 35-1064.

¹¹ *Žinios*, 1992, nr. 35-1065.

¹² *Žinios*, 1992, nr. 36-1092.

Laikinais einantis prezidento pareigas A. M. Brazauskas savo pirmiaisiais dekretais priėmė ministro pirmininko Aleksandro Abišalos gražinamus Vyriausybės įgaliojimus, pavedė Vyriausybei eiti pareigas, kol bus sudaryta nauja vyriausybė¹, o netrukus pateikė Seimui svarstyti Bronislovo Lubio kandidatūrą į ministro pirmininko pareigas². Seimui pritarus šiai kandidatūrai³, laikinai einančio Respublikos prezidento pareigas dekretu B. Lubys buvo paskirtas ministru pirmininku, jam pavesta sudaryti vyriausybę ir pateikti jos sudėtį prezidentui tvirtinti⁴. Atsižvelgiant į ministro pirmininko teikimą dekretu buvo patvirtinta Lietuvos Respublikos vyriausybės sudėtis⁵.

Taip pradėjo veikti Respublikos prezidento konstitucinis institutas, o laikinai einantis prezidento pareigas A. M. Brazauskas ėmėsi įgyvendinti konstitucines valstybės vadovo prerogatyvas. Beje, pagal Konstitucijos 89 straipsnio 3 dalį laikinai pavaduodamas prezidentą Seimo pirmininkas negalėjo skelbti pirmalaikių Seimo rinkimų, atleisti ar skirti ministrų be Seimo sutikimo, o Seimas negalėjo svarstyti klausimo dėl nepasitikėjimo Seimo pirmininku. Taigi iki prezidento visuotinių rinkimų asmuo, laikinai einantis prezidento pareigas, neturėjo visų konstitucinių galių, nes jas galėjo įgyti tik steigiamosios valdžios (Tautos) sprendimu visuotiniuose demokratiniuose ir laisvuose rinkimuose išrinktas asmuo.

Rengiantis prezidento rinkimams Seimas priėmė Lietuvos Respublikos prezidento rinkimų įstatymą⁶, taip pat nutarimu sudarė Respublikos prezidento rinkimų komisiją⁷.

1993 m. sausio 26 d. Seime buvo priimtas Lietuvos Respublikos prezidento įstatymas⁸, kuriuo apibrėžta prezidento rinkimų rezultatų paskelbimo tvarka, patikslinta, kokių nuostatų turi būti laikomasi pradedant eiti prezidento pareigas, patvirtintas priesaikos tekstas ir ceremonijos pagrindinės taisyklės. Numatytos esminės prezidento, taip pat jo kanceliarijos veiklos materialinės, socialinės garantijos, apibūdinta Respublikos prezidento vėliava, kai kurios techninės įstatymų promulgavimo normos, reglamentuoti kiti klausimai, susiję su prezidento įgyvendinamomis konstitucinėmis funkcijomis.

1993 m. vasario 14 d. pirmą kartą Lietuvos valstybės istorijoje įvyko visuotiniai demokratiniai Respublikos prezidento rinkimai, kuriuose dalyvavo 2 099 015 Lietuvos piliečių (78 proc. visų rinkėjų). 1 212 075, arba 60,03 proc. rinkėjų, balsavo už A. M. Brazauską, o už Stasį Lozoraitį – 38,28 proc. Vasario 17 d. Respublikos prezidento rinkimų komisija oficialiai patvirtino rinkimų rezultatus.

Pagal Konstitucijos 82 straipsnį išrinktasis Respublikos prezidentas pareigas pradeda eiti rytojaus dieną pasibaigus kadencijai, po to, kai Vilniuje, dalyvaujant Tautos atstovams – Seimo nariams, prisiekia Tautai būti ištikimas Lietuvai ir Konstitucijai, sąžiningai eiti savo pareigas ir būti visiems lygiai teisingas. Priesaikos aktą pasirašo jis pats ir Konstitucinio Teismo pirmininkas, o jam nesant – vienas iš Konstitucinio Teismo teisėjų. Lietuvos Respublikos prezidento įstatyme buvo tiksliau apibrėžta priesaikos procedūra.

Vasario 25 d. įvyko iškilminga prezidento inauguracija, o priesaiką priėmė Konstitucinio Teismo teisėjas J. Žilys. Pagal Lietuvos Respublikos prezidento įstatymą priesaikos iškilmėse dalyvavo ne tik Tautos atstovai – Seimo nariai, bet ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11-osios Akto „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ signatarai, Vyriausybės nariai, Lietuvos bažnyčių hierarchai bei atstovai, politinių partijų, kitų politinių ir visuomeninių organizacijų atstovai, Lietuvoje akredituoti užsienio valstybių diplomatai⁹.

Pradėdamas priesaikos ceremoniją Konstitucinio Teismo teisėjas paaiškino priesaikos priėmimo tvarką: „Pagal įstatymą Jūs stovėsite prieš mane, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėją. Priesaikos tekstą skaitysite dešinę ranką padėjęs ant Lietuvos Respublikos Konstitucijos. Kai baigsite skaityti, Jūs pasirašysite priesaikos tekstą. Po Jūsų priesaikos Akta pasirašysiu aš ir paspausiu Jums ranką. Po to mudviejų pasirašytą

¹ *Žinios*, 1992, nr. 35-1067.

² *Lietuvos Respublikos Seimo dokumentų rinkinys*. 1 (7). Vilnius, Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1993, p. 223.

³ *Ten pat*, p. 31.

⁴ *Lietuvos Respublikos Seimo ir Vyriausybės žinios* (toliau – *Žinios*), 1992, nr. 36-1100.

⁵ *Žinios*, 1992, nr. 36-1001.

⁶ *Žinios*, 1993, nr. 2-29.

⁷ *Žinios*, 1993, nr. 2-35.

⁸ *Žinios*, 1993, nr. 5-89.

⁹ *Žr. Ilgūnas G. Algirdas Brazauskas. Vilnius, Versus aureus, 2009, p. 315–321; Brazauskas A. Penkeri Prezidento metai: įvykiai, prisiminimai, mintys. Vilnius, Pradai, p. 36–45.*

priesaikos Aktą aš perduosiu asmeniui, kuris laikinai eina Lietuvos Respublikos Seimo pirmininko pareigas. Priimant priesaiką, šioje salėje visi stovės.“¹

Taip pradėjo formuotis prezidento priesaikos iškilmingos ceremonijos tradicija, kuri vėlesniuose Lietuvos valstybės vadovų inauguracijos renginiuose įgijo naujų politinių, teisinių akcentų. Konstitucinę prezidento priesaikos reikšmę vėliau formulavo Konstitucinis Teismas oficialioje konstitucinėje doktrinoje².

Vietoje visapusiškesnio epilogo...

Priminsime, jog referendumu priimtos Konstitucijos 153 straipsnyje buvo numatyta, kad Seimas iki 1993 m. spalio 25 d. 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma, t. y. „lengvesne“ tvarka, gali pakeisti kai kurias Konstitucijos nuostatas. Naujasis Lietuvos Respublikos parlamentas turėjo galimybę „tarti galutinį žodį“ dėl konstitucinių normų, kurios kėlė ypač aštrias diskusijas Aukščiausiojoje Taryboje, kitaip tariant – būti tartum savotišku teisėju, sprendžiančiu buvusius politinius ginčus.

Konstitucinio Teismo teisėjas Juozas Žilys priima Respublikos Prezidento Algirdo Mykolo Brazausko priesaiką.
Autoriaus asmeninis archyvas

¹Lietuvos Respublikos Seimo neeilinė sesija. 1993 m. vasario 25 d. Iškilmingasis, 6 ir neeilinis posėdžiai. Stenogramos, nr. 31, p. 1.

²Valstybės žinios, 2004, nr. 49-1600.

1993 m. balandžio 23 d. Seimo narių grupė, vadovaudamasi šia konstitucine norma, parengė ir pateikė Seimui Konstitucijos pakeitimo įstatymo projektą. Vėliau radosi dviejų įstatymų projektai: „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 58, 65, 68 ir 96 straipsnių pakeitimo“, taip pat „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 84 ir 103 straipsnių pakeitimo“. Įstatymų projektai ir jų komentarai, kuriuos iniciatyvinės grupės vardu pristatė Seimo narys V. P. Andriukaitis, buvo paskelbti „Valstybės žinių“ skyriuje „Informaciniai pranešimai“¹. Komentarų įvadinėse pastabose rašoma: „Nurimus politinėms aistroms dėl Konstitucijos, buvo pabandyta be emocijų ir nepolitizuotai pažvelgti į Konstitucijoje įtvirtintą valstybės valdžių mechanizmą, įvertinti jo teisinio reguliavimo privalumus ir aptikti taisytnas vietas bei spragas. Todėl svarbiausias parengtų Konstitucijos pataisų tikslas – patikslinti valdžių (parlamento, vykdomosios valdžios ir teismo) atribojimo principą Konstitucijoje, siekiant užtikrinti realų valdžių savarankiškumą ir nepriklausomumą, kartu laidojant būtinus ryšius ir sąveiką tarp jų.“ Didžioji dalis siūlomų pataisų vienu ar kitu atžvilgiu siejosi su prezidento konstituciniais įgaliojimais.

Štai Konstitucijos 65 straipsnyje buvo ir dabar yra numatyta, kad naujai išrinktą Seimą susirinkti į pirmąjį posėdį, kuris turi įvykti ne vėliau kaip per 15 dienų po Seimo išrinkimo, kviečia Respublikos prezidentas. Paskelbtame projekte buvo siūloma nustatyti, kad ne Respublikos prezidentas kviečia Seimą susirinkti, o visais atvejais „naujai išrinktas Seimas į pirmąjį posėdį renkasi pirmąją darbo dieną po to, kai baigiasi anksčiau išrinkto Seimo kadencija“.

Konstitucijos 68 straipsnio 1 dalyje skelbta, kad įstatymų leidybos iniciatyvos teisė Seime priklauso Seimo nariams, Respublikos prezidentui ir vyriausybei. Pataisų iniciatoriai teigė, kad prezidentas įstatymų leidyboje turi dvi labai svarbias prerogatyvas: jis skelbia priimtus įstatymus (promulguoja) ir gali juos vetuoti, o įstatymų leidybos iniciatyvos teisė „iš esmės pažeidžia bešališkumo principą /.../ Prezidentui sukuriama galimybė būti teisėju savo paties byloje.“

Seimo narių grupės teigimu, Konstitucijos 96 straipsnio 2 dalyje numatytas ministrų „atsakingumas“ ne tik Seimui, bet ir prezidentui nesuderinamas su kontrasignacijos institutu, pagal kurį prezidento kai kurie dekretai turi būti pasirašyti ministro pirmininko ar atitinkamo ministro.

Įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 84 ir 103 straipsnių pakeitimo“ projekte siūlyta radikali Konstitucinio Teismo sudarymo reforma, pagal kurią atsisakoma Konstitucijoje įtvirtintos reguliariai vykstančios teisėjų rotacijos. Vietoj šios taisyklės siūlyta numatyti, kad teisėjų įgaliojimų laikas – kol teisėjui sukaks 68 metai. Remiantis nauja koncepcija turėjo būti nustatoma ir kitokia Teismo pirmininko skyrimo procedūra, t. y. šią kandidatūrą Seimui turėtų teikti ne Respublikos prezidentas, o Seimo pirmininkas.

Šiomis galimybėmis „ pridėti ir savąją ranką“ koreguojant referendumu priimtą Konstituciją Seimas nesugebėjo pasinaudoti, nes įstatymams priimti neužteko Tautos atstovų balsų.

Beliktų apibendrinti, kad Respublikos prezidento konstitucinis statusas nesikeitė nuo tada, kai įsigaliojo Konstitucija. Nors būta ir dabar epizodiškai kyla diskusijų dėl valstybės vadovo įgaliojimų apimties, tačiau iki šiol nepavyko pasiekti tokių politinių susitarimų, kurių pakaktų įveikti Konstitucijoje įtvirtintą jos keitimo normatyvinį barjerą. Šiuo atžvilgiu vertinant Konstituciją būtų galima konstatuoti, kad Aukščiausioji Taryba, siekdama sukurti tvarius valstybinės sistemos pamatus, surado išmintingus kompromisus ir taip suderino parlamentinės ir prezidentinės demokratijos pradus Lietuvos valstybės konstitucinėje sandaroje.

Vėliau, jau veikiant Lietuvos Respublikos Konstituciniam Teismui, kilo poreikis aiškinti daugelio konstitucinių nuostatų turinį, tarp jų ir tų, kuriose apibrėžiama Seimo, prezidento, vyriausybės sąveika, valstybės valdymo modelio esmė. 1998 m. sausio 10 d. Konstitucinis

¹ Valstybės žinios, 1993, nr. 43 (28).

Teismas konstatavo: „Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nustatytą valdžios institucijų kompetenciją Lietuvos valstybės valdymo modelis priskirtinas parlamentinės respublikos valdymo formai. Kartu pabrėžtina, kad mūsų valstybės valdymo formai būdingi ir kai kurie vadinamosios mišriosios (pusiau prezidentinės) valdymo formos ypatumai. Tai atsispindi Seimo, valstybės vadovo – Respublikos Prezidento, vyriausybės įgaliojimuose bei jų tarpusavio santykių teisinėje konstrukcijoje.“¹

2002 m. sausio 16 d. Lietuvos Respublikos Seime vyko mokslinė-praktinė konferencija, vienas Konstitucijos 10-mečio paminėjimo renginių. Ją organizavo Seimas – Konstitucijų sukakčių minėjimo komisija, Valstybės valdymo ir savivaldybių komitetas, Komisija Konstitucijos pataisoms rengti. Konferencijos priimtoje rezoliucijoje pažymėta, kad veikiančios Konstitucijos patobulinimų, pataisymų ir papildymų vertinimas privalo remtis šiomis principinėmis nuostatomis: turi būti užtikrintas Lietuvos Respublikos konstitucinio proceso tęstinumas, vengiama radikalių Lietuvos valstybės konstitucinės sistemos pertvarkymų; konstitucinės sistemos tobulinimo procesas turi būti apsaugotas nuo destruktivaus politizavimo, konstitucinių nuostatų plėtotė turi būti paremta giliu valstybės konstitucinės sąrangos supratimu².

Konstitucinio Teismo pirmininkas Juozas Žilys priima Respublikos Prezidento Valdo Adamkaus priesaiką. Autoriaus asmeninis archyvas

¹ *Konstitucinio Teismo aktai. 2 knyga (1996–1998). Vilnius, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2000, p. 482.*

² *Lietuvos Respublikos Konstitucija ir laikmetis. 2002 m. sausio 16 d. mokslinė-praktinė konferencija. Vilnius, VĮ Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2002, p. 106.*

DOKUMENTAI**GINTAUTAS EREMINAS****LIETUVOS SIENOS SU LENKIJA APSAUGA
1920–1923 METAIS**

1920 m. spalio 9 d. generolo Liucjano Želigovskio vadovaujama Lenkijos kariuomenės dalis, vykdydama žodinį Lenkijos vadovo maršalo Juzefo Pilsudskio įsakymą, okupavo ir aneksavo Vilnių ir Vilniaus kraštą. Šiais veiksmais buvo sulaužyta 1920 m. spalio 7 d. Lietuvos ir Lenkijos vyriausybių įgaliotinių pasirašyta Suvalkų sutartis ir įkurta vadinamoji Vidurinė Lietuva – kitų Europos valstybių nepripažintas valstybinis darinys, gyvavęs 1920-1922 metais. 1922 m. sausio mėnesį įvykę vadinamosios Vidurinės Lietuvos seimo rinkimai kovo 22 d. ten „įteisino“ Lenkijos valdymą, kuris truko iki 1939 metų.

Remiantis Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomais neutraliosios zonos liaudies milicijos vyriausiojo štabo (f. 1219), Lietuvos šaulių sąjungos (LŠS, f. 561) dokumentais šiame straipsnyje mėginama rekonstruoti Lietuvos Respublikos ir Lenkijos okupuoto Vilniaus krašto nustatytą sieną saugojusių dalinių veiklą 1920-1923 metais. Pateikiami dokumentai neredaguoti, išskyrus prie dabartinių reikalavimų priderintą skyrybą, didžiųjų raidžių, žodžių, datos rašybą, taip pat techniškai sutvarkyti.

Lietuvos ir Lenkijos siena. XX a. trečiasis dešimtmetis. J. Berkovskio nuotrauka

Tautų Sąjungos Karinės kontrolės komisijos iniciatyva 1920 m. lapkričio 29 d., remiantis Lietuvos ir Lenkijos vyriausybių įgaliotinių pasirašytu paliaubų protokolu, buvo nustatyta neutralioji zona, skirianti apgintą Lietuvos Respublikos teritoriją nuo L. Želigovskio kariuomenės okupuotos Lietuvos dalies su istorine sostine Vilniumi, kurioje 1922–1939 metais buvo „įteisintas“ Lenkijos valdymas. Neutraliojoje zonoje nustatytą sieną su Lenkija saugojo Lietuvos pasienio policijos funkcijas vykdanči Lietuvos liaudies milicija.

Neutraliosios zonos liaudies milicijos saugoma teritorija buvo suskirstyta į tris rajonus: Valkininkų (pirmąjį), Širvintų (antrąjį) ir Giedraičių (trečiąjį). Kiekvienam jų vadovavo atskiras komendantas. Be to, Širvintų miestelis turėjo dar savą administraciją ir, sprendžiant iš archyvinių dokumentų, jai pavaldų milicijos viršininką. Visai neutraliosios zonos liaudies milicijai vadovavo vyriausiasis komendantas ir jo štabas. Savo ruožtu neutraliosios zonos liaudies milicijos vyriausiasis štabas buvo pavaldus Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamentui ir bendradarbiavo su Krašto apsaugos ministerijos Žvalgybos skyriumi bei su Lietuvos šaulių sąjunga. Lietuvos liaudies milicija ir Lietuvos šaulių sąjunga bendravo ne formaliai, informuodamos viena kitą apie padėtį neutraliosios zonos rajonuose, o kaip lygiavertės karinės organizacijos, saugodamos neutraliojoje zonoje nustatytą sieną.

Kiek neutraliojoje zonoje buvo sieną su Lenkija saugančių liaudies milicijos ir Lietuvos šaulių sąjungos postų, tarnavo milicininkų ir šaulių, koks buvo jų aprūpinimas, žinoma iš Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomų išlikusių neutraliosios zonos liaudies milicijos vyriausiojo štabo ir Lietuvos šaulių sąjungos dokumentų.

Lenkijos liaudies milicija, ignoruodama neutraliąją zoną ir neoficialiai remiama reguliariosios Lenkijos kariuomenės dalinių, nuolat bandydavo pakoreguoti sieną su Lietuvos Respublika. Puolimai greičiausiai būdavo vykdomi, naudojant išanalizuotus gautus duomenis iš neutraliojoje zonoje suorganizuoto Lenkijos žvalgybinio tinklo ir kitų civilių Lenkijos Respublikos simpatikų. Štai LŠS Bartininkų būrio vadas A. Augustaitis vadovybei pateikė tokį pranešimą:

„1920 m. birželio 12 d. atvyko iš Lenkijos į Lietuvą Elena Leska. Pirmiausiai į Rudkiškių dvarą. Pabuvus tenai nekuri laiką, atvyko į Rasių dvarą. Išėmus dokumentą Bartininkų valsčiui Nr. 12, 1920-09-10, Elena Leska, 24 metų, gyvena turėdama dokumentą 15062. Buvo Vaisbuniškių dvare, dabar lapkričio 9 d. ponia Damičkienė pasiuntė Joną Rasalą, kad važiuotų į Liubavą, ir nuvežtų panaitę Leską į Lenkiją. Kai Jonas Rasalas nuvežė panaitę Leską į Rasių dvarą ir paėmė poniją Mikalauskiene, nuvežė į Liubavą, iš Liubavo į Vigrėnus pas seserį, tenai jau lenkai – tai perėjo.

Apvažinėjo visus dvarus, surinko visas žinias ir nuvežė į Lenkiją. Kai mes išstardom Mikalauskiene, štai ką ji mums pareiškia: ta panaitė turėjo Lietuvos komiteto leidimą atvažiuoti iš Varšuvos, o dabar esą nereikia leidimo per demarkacijos liniją. Ponams uždėtas naminis areštas, o ponios gali važinėti kur nori; tai jos apvažinėja visus dvarus, ir sužino visas žinias ir neša Lenkijon. Prašom Jūsų malonybės nubausti už šitokius pasielgimus.

Mes visi kovosime, o jie nešioja žinias lenkams.

Po šių pareiškimų ir pasirašo

Jonas Rasalas nemokantis +++

Bartininkų būrio vadas A. Augustaitis“¹

Kodėl šiuo atveju buvo pražiopsotas šnipinėjimo atvejis? Greičiausiai nulėmė tinkamų telefono ryšio linijų trūkumas. Kad susiklosčius ypatingoms aplinkybėms būtų galima be trukdžių operatyviai susisiekti su vadovybe ir greitai koordinuoti veiksmus, LŠS Pirmojo

¹Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 561, ap. 5, b. 185, l. 1.

lauko štabo vadas Linkevičius 1920 m. lapkričio 1 d. raštu Nr. 439 iš Šaulių fronto štabo reikalavo pirmenybinio telefoninio ryšio:

„Pablogėjus dabartiniu laiku telefono susisiekimui (nes tik viena linija galima kalbėtis) mes periodiškai negalime pranešti žinių ir negalime būti tinkamai informuoti nuo Šaulių fronto štabo. Ir kada, sulig 1920 m. lapkričio 20 d. P. T. ir T. valdybos telegrama Nr. 787, buvo įjungti visi privačiai abonentai, tai galima tikėtis, kad veik visai nebus galima susisiekti, nes ir dabartiniu laiku kiek neskambinsi – visados užimta, o per telefoną girdėtis žydų ir rusų privačios kalbos.“¹

Savo ruožtu Lietuvos liaudies milicija ir Lietuvos šaulių sąjunga žvalgybinių duomenų rinkimui ir kovai su šnipinėjimu turėjo vadinamuosius skrajojančius būrius. Šie būriai ir atskiri šauliai turėdavo aiškintis įtariamus ir galimus šnipinėjimo Lenkijos naudai atvejus. Būta nemažai atvejų, kai vietiniai gyventojai, žinodami, jog egzistuoja tokie skrajojantys būriai, tiesiog suveddavo asmenines sąskaitas: įskųsdavo kaimynus, kaltindavo juos šnipinėjimu Lenkijos naudai. Apie vieno iš skrajojančių būrių, vadovaujamo F. Šemetos, veiklą yra išlikę tokie liudijimai:

„Nr. 4

Šaulių štabo viršininkui

Byla Nr. 4

Pranešimas

Šiuomi pranešame, kad sulig aplinkinių gyventojų įtarimų ant Malzinskio Antano ir jo sūnaus Jono kaip lenkų šnipų.

Tuo remdamiesi juos areštavome. Bet kaimo gyventojai visi liudija, kad jie visai yra ne tikrai įtariami ir prisiuntė liudijimą su septyneriais parašais, ką ir siunčiame Šaulių štabo viršininkui. Gavę tą liudymą mes juos paliuosavome.

1920-09-15

Ekspedicijos būrio vadas F. Šemetas“²

„Nr. 1

Šaulių štabo viršininkui

Byla Nr. 4 Paliuosuota

Pranešimas

Šiuomi pranešame, kad Veronika Ardzinskienė buvo įtarta kaip lenkų šnipė, bet paliudijus devyniems kaimo gyventojams tapo paliuosuota.

Paliudijimą siunčiam štabo viršininkui.

1920-09-16

Ekspedicijos būrio vadas F. Šemetas“³

Išsiaiškinius ir liudininkams patvirtinus vieni įskųstieji būdavo paleidžiami iš karto, kiti – išsiunčiami į štabą ir, atsiradus liudininkams, paleidžiami vėliau.

„Šaulių štabo viršininkui

Byla Nr. 4

Pranešimas

Šiuomi siunčiame štabo viršininkui Moniką Zakarienę [iš] Navininkų kaimo Punsko valsč.[iaus] kaip įtariamą lenkų šnipystėje. Taigi tikresniam ištyrimui siunčiame štabo viršininko žinion.

Įtariama daugel asmenų.

Nėra žmonių, kurie liudytų už jos ištikimybę.

1920-09-16

Ekspedicijos būrio vadas F. Šemetas“⁴

¹ Ten pat, l. 42.

² Ten pat, l. 6.

³ Ten pat, l. 9.

⁴ Ten pat, l. 10.

„Šaulių štabo viršininkui Išpildyti Byla Nr. 4
1920-09-20 P. Kairys¹

Pareiškimas

Šiuomi pranešu štabo viršininkui, kad atvyk[ę] į Punską penki asmenys iš Navininkų kaimo liudijo, jog Zakarienė Monika yra visai neteisingai įskūsta, nes būdami arti prie jos galėjo labai gerai žinoti apie jos ištikimybę, ką ir pasirašė visi penki asmenys.

Kazis Judickas, S. (D?) Drucis

Jurgis Sanda +++

Jurgis Sanda

Jajnolas (?) Navulis

1920-09-16²

Dar būta asmenų, kurių likimai po sulaikymo ir išsiuntimo į štabą nėra žinomi.

„Nr. 2 Šaulių štabo viršininkui Pranešimas Byla Nr. 4

Pranešimas

Šiuomi pranešame, kad Vladas Janavičius yra siunčiamas Šaulių štabo žinion tikresniam ištyrimui kas link jo šnipystės darbų.

Sulig Punsko kunigų nurodymu gal ir yra neteisingai įtartas. Bet mes remiamės radę pas jį lenkišką antspaudą, kurį ir siunčiame štabo viršininkui.

Taipogi siunčiame ir Punsko kunigų liudijimą³.

1920-09-15

Ekspedicijos būrio vadas F. Šemetas⁴

Kaip jau buvo minėta, galimų šnipų sulaikymu rūpinosi ne vien tam tikslui sudaryti skrajojantys būriai, bet ir atskiri Lietuvos šaulių sąjungos nariai. Negalėdami išsaiškinti, ar sulaikyti asmenys yra šnipai, jie įtariamuosius išsiųsdavo į štabą.

„Lietuvos šaulių sąjungos Kalvarijos skyriaus valdyba Byla Nr. 3
Nr. 414
1920-11-05 Kalvarijos lauko komendantui
Kalvarija

Pranešimas

Šiuomi pranešam Tamstai: 1920-11-04 tapo sulaikyti šaulių du žydai: 1) Gutman Suvik, 2) Staviski su pora arklių ir vežimu (karėtką) važiuojant per demarkacinę liniją Svidiškių kaime. Užklausti kur važiuoja, atsakė: „Namo, į Lomžos gubern.[iją].“

1920-11-05 tapo sulaikyti šaulių 8 žydai ir žydės 1) Chaim Leib Finkelštein, 2) Mošk Hoeeh Takeon, 3) Gedali Frydlander, 4) Leibo Michnovski, 5) Gurski Sėnder, 6) Icko Tetelbaum, 7) Brack Ikler, 8) Rozanovski Marija, 9) Leborovski Jamuel, 10) Leborovski Jamoil, 11) vienos žydės dokumentų nėra; su 3 arkliais ir dviem vežimais važiuojant per demarkacinę liniją Svidiškių kaime.

Užklausus, kur važiuoja, atsakė: važiuoja vieni į Punską, kiti gilyn į Lenkiją.

Prašom Kalvarijos lauko komendanto minėtus žydus priimti savo žinion.

LŠS 1 lauko štabo vadas R.

Prie šio panešimo siunčiam dokumentus ir kitus jų raštus.⁵

„Lietuvos šaulių sąjungos Kalvarijos skyriaus valdyba Byla Nr. 4

¹ Pirmojo lauko štabo raštinės vedėjas.

² Ten pat, l. 15.

³ Šio dokumento byloje nėra.

⁴ Ten pat, l. 15.

⁵ Ten pat, l. 8.

1920-11-5

Nr. 412

Kalvarija

Pranešimas

Priimta nuo Kavaliausko Juozo ir Diliausko (Piliausko?) Jono 9 žydai ir 3 žydelkos su 2 vežimais ir 3 arkliais.

1 lauko štabo vadas
Ryšių vadas (parašas) “¹

Būta ir kuriozinių atvejų, kai ne menamus, bet tikrus lenkų šnipus savanorius suimdavo patys lenkai.

„Byla Nr. 4

1 lauko štabui

Pranešimas

Punsko valsčiaus keturi sulenkėję vaikinai, užėjus lenkams, prisirašė į šnipus. Spalio 26 ar 27 dieną važiuojant dviem žydams į Suvalkus, kurie buvo išbėgę nuo lenkų, tie šnipai pastojo jiems kelią, atėmė arklį ir pinigų. Žydai pasprukę tuojaus pranešė Punsko žandarams, o šie tuojaus suskubo suimti. Tad tris iš jų suėmė, o ketvirtas su žydo arkliu pabėgo į mūsų pusę.

Parbėgėlis yra Žirvydžių sodžiaus gyventojas.

1920-11-11

Jonas Celiešius“²

Renkant žvalgybinius duomenis apie Lenkijos kariuomenės judėjimą ir ginkluotę, taip pat informuojant apie lenkų šnipų ir žandarų veiklą, Lietuvos liaudies milicijai taip pat pagelbėdavo Lietuvos šaulių sąjungos skrajojantieji būriai ir atskiri nariai.

„Užrašyta 1 rajono

darbuotės knygoje

Nr. 66 1920-10-12

F. Jomantas

Pranešimas

Kadušis Jonas

Lenkai stovi ant 20 varsto nuo Kalvarijos Suvalkų plentu Cipliškės ir Slobodkos kaimuose.

Milicija užėmė iki kaimo sodželkų.

Cipliškėje stovi apie 40 kareivių su virtuve. Olšankoje stovi kuopa. Visi vyrai atrodo 30–35 metų, jaunesnių nematyti. Poznaniečiai. Jų yra atvažiavusių apie 3 divizijos, ta žinia nepatikrinta. Lenkų žandarai sakė, kad pas juos yra žinių, kad lietuviai turi atsitraukti iki Marijampolės. Patys rekvizicijų nedaro, tik įsako valsčiui pristatyti paskirtą skaičių valgomų produktų.

Atskiri kareiviai ima ką nori be mokesčio.“³

„Pranešimas telefonu

Žebertavičiaus ir Tamošaičio

Lenkai partizanai rengiasi užpulti Liubavą, kad paimtų du šaulius iš Liubavo būrio.

Užregistruota

darbuotės knygoje Nr. 69

F. Jamantas“⁴¹ Ten pat, l. 31.² Ten pat, l. 32.³ Ten pat, l. 28.⁴ Ten pat, l. 26.

„1 lauko štabui
Užregistruota
Štabo darbuotės knygoj
Nr. 70 1920-10-17
F. Jomantas

Pranešimas

Sulig gautų žinių nuo ekspedicijos būrio šaulių pranešu štabo žiniai, kad lenkai traukia dideles pajėgas iš Suvalkų ir kitų vietų ir nuo mūsų baro į Lietuvos su Vokietija parubežį. Patėmyta buvo vežant sunki artlerija.

Mūsų bare iki Suvalkų kariuomenės mažai, yra daugiausia tik retos sargybos.

Gauta tikros žinios, kad 17 [diena] turi atvykti į Punską aštuoni(8) lenkų žandarai ir aštuoni (8) milicijantai.

3 rajono vadas J. Celiešius¹

„LŠS Kuciūnų būrys
1920-11-06
Kuciūnai LŠS Lazdijų rajono vadui

Pranešimas

Šiuomi pranešama, kad mūsų būrio šaulys NN 5 dieną buvo Seinuose. Matė daugybę lenkų kareivių. Skaičiaus, kiek iš viso, pasakyti negalima, bet arkliams vienai dienai suvartoja 10 vežimų šieno.

Kožnam bute randasi po 30 ir daugiau žmonių. Vadinama kariuomenės dalis – 225 pulkas, 3 armija. Kiek jam teko patirti, tai nuo Galicijos pareinanti kariuomenė. Pockūnuose stovi sargyba, visa kuopa. Gurguolės ir pulko štabas stovi Lesankos (Lesaukos?) kaime.

Visą kariuomenės išlaikymą rekvizuoja iš vietos gyventojų.²

„1 lauko štabui

Pranešimas

Š. m. lapkričio 15 d. patėmyta 2 lenkų šnipai, kurie sakosi, kad buvę Kaune ir nekurį laiką Maijampolėje, daug ko sužinoję ir tuojaus ketina vėl eiti. /.../ Vaikščioja jiedu bolševikais apsimetę.

Taipogi pranešu, kad Punsko bare lenkų stovi ne po daug, pavyzdžiui:

Šlynakiemyje tilto sargyba – 28 žmonės, Smalėnuose viena kompanija ir kulkosvaidžiai, Navinykuose irgi apie tiek, Žvikeliuose kambarį turi „poručikas“.

Lapkričio 16 d. atvažiavo į Pristavonis kelios padvados ir ėmė krauti šieną, avižas ir reikalavo daug visokių produktų, bet vietinių šaulių ugnimi buvo išvyti iš sodžiaus. Taipogi lapkričio 18 d. Alksnėnų šauliai nuvyko į pagalbą Paliūnų šauliams, kur lenkai buvo pasirengę eiti grobti, bet kas tai sulaukė ir mūsų neįvyko, visi ramiai sau grįžo.

1920-11-19

3 rajono vadas J. Celiešius³

„Nuorašas
1 lauko štabui

1920 m. lapkričio 19 d. lenkų žandarai pasileido į neutralią zoną mūsų pusėn ieškodami seniūnų ir reikalaudami pyliavos. Dusyk jiems žmonės pasakė, kad šaltyšius jiems nesirodys ir nieko neduos, nes bijo šaulių. Trečią sykį atėjo žandarai į Punsko kaimą ir ėmė plėšti. Vietos šauliams tas pasielgimas nepatiko ir jie griebėsi ginklų, vieną žandarą nukovė, antrą sužeidė.

Naktį į Punsko miestelį priėjo daug lenkų kareivių su kulkosvaidžiais ir anksti rytą ištiesę grandinę Valinčiai-Kreivėnai ir Vaičiuliškės pasileido pirmyn. Šauliai juos sutiko

¹ Ten pat, l. 36.

² Ten pat, l. 37.

³ Ten pat, l. 39.

ugnimi, bet trūkstant šovinių visi pasitraukė. Lenkai iš minėtų kaimų cielas šeimynas išsivarė į Punską mušdami senus šautuvų drutgaliais ir liepdami pasakyti, kur ir kas yra šaulys. Kur tik užėjo, visur kratė, [ieškojo] ginklų, bet niekur jų nesurado. Palaikę žmonių minią Punske ir patardę juos, kadangi nieko nesužinojo, nes išdavikų nebuvo, pradėjo leisti namo.

1920-11-21

3 rajono vadas J. Celiešius⁴¹

„1 lauko štabui

1920-12-11

Pranešimas

Reguliarų lenkų–lietuvių frontą užima viena lenkų divizija „generolo Siedlecko legio-nas“, kuri susideda iš šių keturių pulkų: 2, 3, 4 p. p. ir 24 p. p. Antro ir trečio nesužinota, ar ir tie „p. p.“, ar kokie kitoki.

4 pulko štabas Seinuose ir 2 batalijono taip pat Seinuose, ir 4 pulko baras baigiasi Vaitakiemyje, o nuo ten prasideda 24. divizijos štabas Suvalkuose.

Lenkų kareiviai ir žandarai kiekvieną dieną lankosi neutralioje zonoje ir baisiai plėšia žmones. Žmonės ieško pagalbos pas šaulius.

Instruk.[torius] J. Celiešius⁴²

„LŠS 1 lauko štabui

Pranešimas

Lenkai savo pusėje visus lenkiškus sodžius stengiasi apginkluoti, įkalbinėdami juos, kad jeigu lietuviai eitų pirmyn, o jų čionai jėgos nedidelės, tad kad vietiniai gyventojai jiems duotų pagalbos.

Kai kurie sodžiai nors ir sulenkėję, bet ginklus imti atsisako, o kai kurie jau yra paėmę.

1920-12-19

Instruktorius J. Celiešius⁴³

„1920 m. gruodžio 6 [d.]

Pranešimas (skundas)

Šiuomi pranešu L. G. komitetui, kad 1920 m. lapkričio 30 [d.] Burbiškių kaime ant demarkacijos linijos lenkų žandarai sugavo J. Mockevičių iš Vidugirių kaimo, vedantį į Lazdijus ant peršerimo karvę. [Jį] baisiai kankino: varinėjo į savo raštinę Joniškyje, po to naktį varė į Seinus, į policiją, iš ten vidurnaktį nuvarė į areštinę, kurioje išlaikė puspenktos paros be jokio valgio ir kitaip kankindami darė visokius tyrinėjimus: žadėjo mušti, du sykiu šaudyt ant smerties varė, grasindami neprileisti nei kunigo ir po mirties ant nešventintos vietos laidoti ketino. Visaip tyčiojosi ne tik iš jo, bet drauge ir iš visų lietuvių, ir dar sakė turi užsirašę kelis kaimus sudeginti palei demarkacijos liniją, už ką paskui prieš nieką neatsakysią.

Pažymėtina dar tas, kad tuos kaimus žadėjo apsupę sudeginti su visais esančiais gyvais žmonėmis. Taipogi pažymėtina, kad iš minėto asmens atėmė karvę, kurią kol kas laiko Seinuose, nežinia kaip su ja bus. Ir taip pat iš kitų žmonių, kurie savo vaikams valgius į mokyklą Lazdijuose⁴ vežė, atėmė ir patys žandarai tarp savęs vienus išsidalino, o kitus, didesnius, nuvežė į Seinus lenkų valdžiai, ir kitų baisenybių pridarė.

Taigi aš, mes, visi nuskraustieji ir visi lietuviai, esantys šiapus demarkac.[inės] linijos, meldžiame Lietuvos valdžios ir viso pasaulio kuo greičiausiai mus atskirti nuo lenkų ir priskirti prie Lietuvos, nes mus lietuvius lenkai neapsakomai kankina.

Juozas Mockevičius
Šaltišius Juozas Gilis⁴⁵

¹ Ten pat, l. 44, 44 v.² Ten pat, l. 46.³ Ten pat, l. 53.⁴ Lazdijuose veikė iš Seinų atkelta „Žiburio“ draugijos gimnazija.⁵ Ten pat, l. 54.

Policininkas Alfonsas Žukauskas (Žukantas), g. 1898 12 10 Akmenių k., Molėtų r., tarnavęs Lietuvos ir Lenkijos pasienyje. XX a. trečiasis dešimtmetis. Autorius nežinomas. LCVA

Atsižvelgdami į šiuos aktyvius priešiškus veiksmus, taip pat ir į kitus lenkų reguliariosios kariuomenės ir jų liaudies milicijos įvairiu metu įvykdytus puolimus, lietuviai ėmė aktyviau stoti į Šaulių sąjungos būrius. Jų tikslas buvo padėti Lietuvos Respublikos pasienio policijos funkcijas atliekančiai Lietuvos liaudies milicijai, Šaulių sąjungos būriams atremti Lenkijos reguliariosios kariuomenės, lenkų liaudies milicininkų nuolatinius puldinėjimus, siekiant ginklu koreguoti nustatytą sieną.

1919–1920 metais į LŠS būrius įstojo:

1919-08-19 – 1, 1919-08-25 – 1,

1919-09-14 – 1, 1919-09-20 – 2,

1919-11-11 – 7, 1919-11-20 – 1;

1920-02-15 – 1, 1920-09-02 – 1,

1920-09-14 – 9, 1920-09-15 – 3,

1920-09-20 – 7, 1920-09-28 – 11,

1920-10-01 – 2, 1920-10-06 – 6,

1920-10-07 – 2, 1920-10-16 – 4,

1920-10-18 – 7, 1920-10-20 – 1,

1920-11-15 – 1, 1920-11-20 – 1,

1920-11-25 – 1, 1920-12-01 – 5,

1920-12-05 – 1, 1920-12-08 – 1 asmuo.

Neaiški data: 1920-10-16 (gali būti ir 1920-10-6). Šeši asmenys įstojimo datos nenurodė.

Asmenų, įstojusių į LŠS būrius, amžius buvo įvairus: 16 metų – 4, 17 metų – 2, 18 metų – 10, 19 metų – 9, 20 metų – 4, 21 metai – 2, 22 metai – 6, 23 metai – 7, 24 metai – 5, 25 metai – 4, 26 metai – 8, 27 metai – 3, 28 metai – 3, 29 metai – 1, 30 metų – 5, 31 metai – 2, 32 metai – 2, 35 metai – 1, 38 metai – 1, 39 metai – 1, 45 metai – 1, 54 metai – 1. Amžiaus nenurodė vienas.

Socialinis statusas: žemdirbių – 7, ūkininkų – 56, darbininkų – 13, kalvių – 1, siuvėjų – 2, stalių – 1.

Išsilavinimas: pradinis (moka skaityti, rašyti) – 7, nurodė, kad nemokyti – 27, nurodė, kad mokyti – 31, nurodė, kad skaityti, rašyti moka – 2, nurodė, kad skaityti, rašyti nemoka – 5, nurodė, kad skaityti moka – 2, nurodė, kad savamokslis, skaityti, rašyti moka – 4, nurodė, kad mokėsi (baigė?) liaudies mokyklą, skaityti, rašyti moka – 2, nurodė, kad mokėsi (baigė?) vienklasę mokyklą – 1, nurodė, kad baigė du mokyklos skyrius, skaityti, rašyti moka – 1, nurodė turintis vidurinį išsilavinimą, skaityti, rašyti moka – 1.

Įstoję į Šaulių sąjungos būrius savanoriai anketose nurodė, kad Lietuvos kariuomenėje tarnavo – 7, Rusijos – 4 asmenys. Netarnavusių jokiaje kariuomenėje dauguma – 66 asmenys. Nenurodė tarnavę – 7 asmenys. LŠS rikiuotės nariais norėjo tapti 72 asmenys, nerikiuotės – 11 asmenų, nariais rėmėjais – niekas. Nenurodė, koks yra LŠS narys, 1 asmuo. Trisdešimt penkiems šauliams buvo išduoti rusiški šautuvai, 19 asmenų anketose nurodė turintys ginklą (7 – rusiškus šautuvus, 12 asmenų nenurodė kokius – tik jų numerius). Vienas šaulys nurodė turįs nuosavą vokišką šautuvą, kitas – rekvizuotą rusišką. Dvidešimt aštuoni šauliai nenurodė turintys ginklą¹.

¹Statistiniai duomenys parengti pagal lenteles (LCVA, f. 561, ap. 5, b. 185, l. 71–137).

Kadangi nustatytoji siena buvo gana „skylėta“, Lietuvos liaudies milicija ir Lietuvos šaulių sąjungos nariai kovojo su kontrabandininkais, aiškindavosi, kas juos aprūpina prekėmis, taip pat Lietuvos pusėje veikiančiais spekuliantais, nustatinėdavo jų globėjus.

„Brazavos šaulių būrio 2 rajono

Pranešimas

1920 m. lapkričio 21 d. stovintieji sargyboje šauliai Jonas Kelerta ir Juozas Virbickas sugavo važuojant iš Kalvarijos ūkininką Miką Karsoką iš Tribarčių kaimo, kuris vežė septynis pūdus rugių ir du pūdus trisdešimt sv.[arų] miežių; ir jis turėjo leidimą dėl persikraustymo iš Juodelių kaimo in Tribarčius, taigi iš jo paėmė tuos javus ir pristatė štabui.

Pastaba: Jo leidimas buvo toks: persikraustyti daiktus apart javų iš Juodeliu k. in Tribarčius, o jis vežė iš miesto.

Už būrio vadą [pasirašė] Treigys¹

„1 lauko štabe

Gauta

1920 m. gruodžio 30 [d.]

Brazavos šaulių būrio 2 rajono

Pranešimas

1 lauko štabui Kalvarijoje

Šuomi tamistom pranešu, kad M. Karsokas neišvežė nei vieno centnerio javų, kaip jis sakė [dėl to], kad jis neturi duonos, nes jam tas ūkininkas neduoda, kuriam jis pardavė savo ūkį, tai sako, užtai aš turiu pirkt, o kur aš gausiu.

O mes nuėjom pas tą ūkininką, tai mum taip pasakė: Karsokas pas mane visai niekados javų neprašė, sako, aš užsimenu apie javus, klausiu, ar tau tuoj reikia, tai Karsokas sako, man yra česo, man duonos pilnas svietas, sako, nuvažiuoju in Kalvariją, tai galiu pirkt pilną vežimą.

Ir mums tas ūkininkas pasakė: užtai ir iš manes neima, nes kaip paims, tai tąsyk negalės daugiau šmukleruot. Dabar išsiima leidimą, jog veža savo ordinariją, sako, jis pas mane turi 16 centnerių rugių, o jis išvežė mažum tris sykius tiek ir vis dar veža, o vis in Lenkiją.

Ir visi Juodelių kaimo šauliai intaria, kad neteisingas žmogus, du kartus rado pas jį milicija bravorus ir visi sako, kad jis yra spekuliantas, visi prašo ir liepia tą javų neduoti. Taigi patarčiau tamistai irgi neduoti tą javų, tegu daugiau nevaro spekuliacijos.

Brazavos būrys
Pasirašė Treigys²

„LŠS

6 š.[aulių] grupės Lieponių š.[aulių] rajono vadas

1922-07-05 Nr. Z. M. Komendantur. Liaud.[anskiui]

Pareiškimas

Pranešu Tamstos Vado žiniai, kad Valkininkų stoties milicininkas Gaina Antanas supirkinėja javus ir gabena į Lenkus, [jį] norėjo sulaikyti Pučkornės šauliai, tai jis grasino, kad nušausiu ir Pučkornės k.[aime] neleidžia ganyti gyvulių po valdišką mišką.

Kuomet aš buvau atvykęs į Pučkornės kaimą, tai šauliai norėjo man atiduoti ginklus, bet aš jiems liepiau, kad tokius milicininkus nuginkluotų ir pristatytų man. Š. m. liepos 3 d. aplankiau Ponošiškės grandį, kur ir radau skundų nuo Ponošiškės gyv.[entojų] ant milicininko Lukšio, kuris kai pribuvo į Ponošiškę, tai pasivadino milicijos komendanto

¹ Ten pat, l. 55.

² Ten pat, l. 138, 138 v.

padėjėju ir atsivežė su savim neutralios zonos štamptų, tai vienus spekuliantus praleidžia, o kitus gaudo, už tokius milicininkų darbus šauliai užsigauna ir nori /.../ ginklus atiduoti.

Lieponių š.[aulių] rajono vadas
A. Glaveckas¹

1922-07-05

Reaguodamas į Lieponių šaulių rajono vado A. Glavecko pareiškimą, neutraliosios zonos liaudies milicijos vyriausiasis komendantas Liaudanskis išsiuntė tokio turinio raštą Valkininkų neutraliosios zonos liaudies milicijos komendantui.

„NZLM
vyriausiasis štabas
1922-08-01
Nr. 230

Valkininkų neutralinės zonos liaudies
milicijos komendantui

Gauta
Nr. 127
1922-08-09

Prisiųsdamas Leipūnų rajono šaulių vado š. m. liepos 5 d. raštą apie milicininką Gainą Antaną, įsakau Tamstai padaryti tardymą ir bylą grąžinti man.

Priedas: Leipūnų rajono š.[aulių] vado 1922-07-05 raštas

NZLM komendantas Liaudanskis
Štabo raštvedys B. Pupaleigis²

Atsakydamas neutraliosios zonos liaudies milicijos vyriausiajam komendantui, Valkininkų, arba pirmojo rajono, komendantas rašė:

„Milicja ludowa
Pasa neutralnego
Neutralinės zonos
liaudies milicija
1922-10-16 Neitr.[aliosios] zonos liaudies milicijos vyriausiajam komendantui

Su šiuomi grąžindamas bylą pareiškiu, kad Antanas Gaina dar 1922-08-07 buvo lenkų suareštuotas ir lig šiai dienai tebelaikomas Vilniuje kalėjime.

Todėl grąžinu bylą neišpildytą.
Gauta
1922-10-20
Nr. 380. Priedas: 2 bylos lapai.

V. Keršis
1 rajono komendantas
Komendant 1 obwodu³

¹LCVA, f. 1219, ap 1,
b. 5, l. 1.

²Ten pat, l. 2.

³Ten pat, l. 3.

Prie demarkacijos linijos Puorių (Vilniaus aps.) perėjimo punkto pasodinti Vilniaus ir Tautos vado ažuoliukai.
M. Reizenmano nuotrauka. LCVA

Išvados

Tautų Sąjungos Karinės kontrolės komisijos iniciatyva 1920 m. lapkričio 29 d., remiantis Lietuvos ir Lenkijos vyriausybių įgaliotinių pasirašytu paliaubų protokolu, buvo nustatyta neutralioji zona. Šią nustatytą sieną nuo Lenkijos Respublikos administracinės valdžios nuolat organizuojamų lenkų liaudies milicijos puolimų, neoficialiai remiant Lenkijos Respublikos reguliariosios kariuomenės daliniams, kartu su Lietuvos liaudies milicija saugojo Lietuvos šaulių sąjunga kaip lygiavertės karinės organizacijos.

Lietuvos liaudies milicija neutraliosios zonos apsaugą vykdė iki 1923 m. gegužės 15 d., kai tarp Lietuvos ir Lenkijos buvo nustatyta demarkacijos (nuo 1928 iki 1938 metų – administracinė) linija. Po 1923 m. gegužės 20 d. Lietuvos liaudies milicijos funkcijas perėmė antrasis Marijampolės pulkas, pasienio brigada, pasienio policija. Kada galutinai nustatytą sieną tarp Lietuvos ir Lenkijos baigė saugoti Lietuvos šaulių sąjunga, šias funkcijas perduodama kariškiams, galėtų atskleisti atskiras tyrimas.

LIETUVOS ŽMOGAUS TEISIŲ ORGANIZACIJŲ IŠVADOS IR PAREIŠKIMAS

DĖL MOKSLO IR STUDIJŲ IDEOLOGIZAVIMO AUKŠTOSIOSE MOKYKLOSE

2021 m. spalio 19 d.
Vilnius

2021 m. spalio pradžioje Vilniaus universitetas (VU) paskelbė „Lyčiai jautrios kalbos gaires“¹. Jose skelbiama, kad akademinis ir pedagoginis bendravimas (žodžiu ir raštu, publikacijos, dokumentai ir kasdienė komunikacija) turi atsižvelgti į pakitusį ir tebekintantį jautrumą lyčiai ir įvairovei.

„Gairėse“ retoriškai klausiama „Ar tik dvi lytys?“ ir nurodoma, kad yra žmonių, suvokiančių save anapus moters arba vyro lyties, o kitų asmenų spėjimas, remiantis išore (kad yra tik vyras ar moteris), gali būti klaidingas. Tai reiškia, kad „Gairės“ formuluojamos, remiantis grynai ideologine ir savavališka, akivaizdžiausiems mokslo nustatytiems faktams prieštaraujančia spekuliatyvia prielaida, kad asmens lytis yra nesusijusi su jokiais biologiniais ir genetiniais ją sąlygojančiais veiksniais, o yra grynai socialinis konstruktas, įgalinantis individą tapatintis su subjektyviai pasirenkama kuria nors iš tik genderizmo ideologų ir propagandininkų vaizduotėje egzistuojančių ar išradinėjamų vis naujų vadinamųjų socialinių lyčių.

Pastebėtina, kad „Gairių“ autoriai nesurado jokio kito būdo lyčių įvairovei pagrįsti, kaip tik pasitelkdami argumentus iš binarinės (vyro ir moters) biologinės skirties. „Gairių“ autoriams nepavyko paneigti, kad lietuvių kalbai būdinga skirti vyriškos ir moteriškos giminės daiktus, ir bet kokie ideologiniai reikalavimai išgalvoti dar ir trečią, neutralią lytį ar lyčių daugetą gali tik sudarkyti kalbos prasminius pagrindus.

„Gairėse“ yra nustatyta lyties žymėjimo strategija – skirtingu laipsniu žymėti lyties variantiškumą ar lygybę, ardyti ankstesnių konvencijų tariamą neutralumą, sakininėje ir rašytinėje komunikacijoje vengti nuorodų į pašnekov|i|ų ar korespondent|či|ų lytį, lyčių / giminės skirtumai turi pranykti, formos raštu turi būti beasmenės, trumpinama turi būti, praleidžiant giminę žyminčias galūnes.

„Gairėse“ pabrėžiama, kad įsipareigojimas lyčiai jautriai kalbai yra ideologinis apsisprendimas, nenurodant, kokiai būtent ideologijai ir jos atmainai (marksistiniam-lenininiam, maoistiniam komunizmui, eurokomunizmui, liberalkomunistiniam leftizmui ir kt.) atstovaujant, šiomis „Gairėmis“ siekiama įtvirtinti naują elgesio modelį ir iš pagrindų pakeisti žodinio bei rašytinio bendravimo kultūrą ir tradiciją seniausiam Rytų Europos – Vilniaus universitete.

Lietuvos žmogaus teisių organizacijos pažymi, kad paskelbusi minėtas „Gaires“, Vilniaus universiteto vadovybė ne tik pažemino universiteto akademinę bendruomenę visuomenės akyse, leisdama universitete steigti revoliucinės prievartinio visuomenės pertvarkymo instituciją, bet ir pažeidė universiteto veiklą bei akademinės bendruomenės narių tarpusavio santykius reguliuojančius teisinius ir etinius principus.

1. „Gairėse“ nurodoma, kad lygybės, įvairovės ir įtraukties nuostatos neva yra įtvirtintos Vilniaus universiteto Statute ir Vilniaus universiteto Akademinės etikos kodekse, esą lyčių įvairovę, lyties žymėjimo strategiją, ankstesnių konvencijų ardymą, nuorodų į asmens lytį eliminavimą, lyčių skirtumų panaikinimą, beasmenės formos įtvirtinimą, giminę žyminčių galūnių trumpinimą ir kt. lemia VU Statuto ir VU Akademinės etikos kodekso nuostatos. Tačiau pastebėtina, kad jokiuose VU teisės aktuose nėra net užuominų į lyčių ar giminės skirtumų naikinimą arba ankstesnių konvencijų ardymą bei nuorodų į asmens

¹Prieiga per internetą:
https://www.kf.vu.lt/dokumentai/Lyčiai_lygybė/VU_lyčiai_jautrios_kalbos_gairės.pdf.

lytį eliminavimą ir kt. Priešingai, VU Statuto preambulėje skelbiama, kad Universiteto misija grindžiama vadovaujantis Lietuvos Respublikos Konstitucija ir įstatymais, laiduojančiais Universiteto mokslo, tyrinėjimų ir dėstymo laisvę. Statuto 4 str. 1 dalis skelbia, kad vykdydamas savo misiją, Universitetas „užtikrina akademinės kultūros tęstinumą ir per šimtmečius išsaugotą tradicijų plėtotę“. 4 str. 2 dalis nurodo, kad vykdydamas savo misiją, Universitetas „puoselėja minties laisvę ir nuomonių įvairovę...“. 6 straipsnis nustato, kad universiteto veikla ir santykiai tarp bendruomenės narių grindžiami mokslo, tyrinėjimų, kūrybos ir dėstymo laisvės bei dorovės principais. O Statuto 32 straipsnis įpareigoja VU Senatą užtikrinti kultūros, mokslo, tyrimų ir dėstymo laisvę Universitete. Galiausiai, VU Etikos kodekso preambulėje Universitetas deklaruoja Konstitucijos, Statuto, Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymo nuostatų laikymąsi, tradicijų bei vertybių perdavimą ateities kartoms, o Kodekso 12 p. nustato, kad „akademieniai darbuotojai su studentais turi elgtis vienodai, nepaisydami studento /.../ įsitikinimų, lyties, seksualinės orientacijos, ar kitokios padėties“. Taigi jokio lyčių ar giminės skirtumų naikinimo ir kitokių „Gairėse“ akcentuojamų lytiškumo nuostatų nei VU Statute, nei VU Akademinės etikos kodekse nėra.

2. Atkreipiame dėmesį, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijos 25 straipsnis laiduoja žmogaus teisę turėti savo įsitikinimus ir juos laisvai reikšti. Konstitucijos 42 straipsnis užtikrina kultūros, mokslo ir tyrinėjimų bei dėstymo laisvę. O Konstitucijos 28 str. skelbia, kad „įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių“. Taigi nei VU Senatas, nei VU vadovybė, juolab atskiri VU bendruomenės nariai negali varžyti kitų asmenų Konstitucijoje įtvirtintų teisių ir laisvių, tarp jų, VU akademinės bendruomenės narių nusistovėjusių tarpusavio bendravimo normų, jie negali primesti kitiems akademinės bendruomenės nariams savo „ideologinio apsisprendimo“ ar ideologinių įsitikinimų dėl lyčių įvairovės, dėl lyčių ar giminės skirtumų naikinimo ir ankstesnių konvencijų ardymo.

3. Žmogaus teisių organizacijų nepasitikėjimą šiomis „Gairėmis“ kelia vien tai, kad jas rengė neprofesionalūs, su medicinos, psichologijos, bioetikos ir teisės mokslais nesusiję asmenys: „Gairėse“ nurodoma, kad jas rengė VU Bendruomenės vystymo skyrius kartu su TSPMI prof. Natalija Arlauskaite (rusų literatūros specialistė, pakeitusi kvalifikaciją į lyčių studijas), prof. Loreta Vaicekauskienė (kalbininkė), prof. Jurgiu Pakeriu (kalbos specialistas), Vuku Vukotičiumi (norvegų kalbos dėstytojas) ir VšĮ „Įvairovės ir edukacijos namai“ lytiškumo ugdymo lektore Akvile Giniotaitė. Taigi tarp rengėjų nėra nė vieno psichologo, medicinos ar teisės specialisto, kas savaime „Gaires“ daro niekinėmis.

4. Kita vertus, VU Bendruomenės vystymo skyrius, rengdamas „Gaires“, pats pažeidė lyčių lygybės principą, kurį Universitetas deklaruoja „Įvairovės ir lygių galimybių 2020–2025 metų strategijoje“ – joje užsibrėžta „siekti lyčių lygybės /.../ sudarant ir įgyvendinant lyčių lygybės planus dirbančiųjų ir studijuojančiųjų atžvilgiu...“ Tačiau, sprendžiant iš pavardžių, „Gairių“ rengėjų sudėtis visiškai nereprezentuoja lyčių lygybės.

5. „Gairių“ turinys savo esme prieštarauja VU Akademinės etikos kodekso nuostatai (5 p.), kuria siekiama apsaugoti bendruomenės narius nuo suvaržymų, galimo spaudimo ir įtakos jiems darymo bei palaikyti kritinio mąstymo ir atvirų svarstymų atmosferos tradicijas.

6. Be to „Gaires“ rengė ideologiškai angažuoti asmenys. Pvz., VšĮ „Įvairovės ir edukacijos namai“, kuriai atstovauja viena iš „Gairių“ autorių Akvilė Giniotaitė, įsisavindama užsienio fondų lėšas, propaguoja lytiškumo ir įvairovės ugdymą Lietuvos mokyklose¹. Šios įstaigos 2021 m. išleistose metodinėse rekomendacijose paauglių tėvams ir pedagogams „Paauglystė ir lytiniai santykiai: vedlys atviriems pokalbiams“², kalbant apie žmonių santykius, nurodoma ne berniukas ir mergaitė, arba vaikas ir mergina, o „Žmogus Nr. 1“ ir „Žmogus Nr. 2“. Pažymėtina, kad minėtoje įstaigoje dirba visuomenei mažai žinomi asmenys – Vilma

¹ Prieiga per internetą: <https://www.ivairovesnamai.lt/>

² Prieiga per internetą: https://cb6643de-6f19-4611-a833-7dde8696ba7c.filesusr.com/ugd/07e0f2_24322d-55367c4f79add7a-28ef23f1b32.pdf

Gabrieliūtė, Rūta Pučaitė, Lina Januškevičiūtė, Austėja Račaitė, Akvilė Giniotaitė, Agnė Dulkytė, Antanas Jonušas, Rusnė Kirtiklytė, kurių profesinė kvalifikacija teikti rekomendacijas paauglių tėvams taip pat kelia pagrįstų abejonių teisės, psichologijos ir medicinos požiūriu. Nepaisant to, akivaizdžiai neomarksistinės ideologinės minėtų asmenų nuostatos šiuo metu mėginamos diegti mūsų vaikams šalies mokymo įstaigose.

7. Pažymėtina ir tai, kad viešosios įstaigos „Įvairovės ir edukacijos namai“ veikia tiesiogiai priklauso nuo visuomenei nežinomų finansavimo šaltinių, kas savaime reiškia, kad šios VŠĮ veikia yra angažuota, o veiklos rezultatai negali būti objektyvūs ar nešališki. Manytina, kad būtent VŠĮ „Įvairovės ir edukacijos namai“ bei jos darbuotojai talkino rengiant „Gaires“, todėl darytina išvada, kad būtent „Gairių“ rengimo užsakovai bei jų valdomi finansavimo šaltiniai ir nurodytų žmonių konglomeratas lėmė VU Bendruomenės vystymo skyriaus parengtų „Gairių“ turinį, kuriuo vadovaujantis, VU akademinės bendruomenės nariai nuo šiol privalės keisti nusistovėjusius objektyviais lyčių skirtumais (be kitų veiksnių) paremtus žmogiškus ir profesinius tarpusavio santykius ir faktiškai bus verčiami keisti iki šiol egzistavusį natūraliai susiklosčiusį bendravimo būdą ir formas.

8. Atkreipiame dėmesį, kad išvardytų asmenų neokomunistinė ideologinė pasaulėžiūra yra paremta tikėjimu ir pseudomoksliniais vidiniais įsitikinimais, nes mokslas nėra pagrindęs šių įsitikinimų jokiais objektyviais tyrimais nustatytais faktais. Todėl šių įsitikinimų sklaida ir juo labiau prievartinis primetimas akademinėi bendruomenei negali tapti seniausio Rytų Europos – Vilniaus universiteto – misijos dalimi, nes pagal VU Statutą universiteto misija jokiais aplinkybėmis negali būti palenkiamą kokiai nors ideologijai (siekiama, kad Universitetas būtų per amžius gyvuojantis tarptautinis mokslo centras, kad ir kokia būtų visuomenės sankloda, šalies politinė santvarka, vyraujančios idėjos ar kalbos).

9. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad Konstitucijos 40 straipsnio 3 dalyje nustatyta, jog „Aukštosios mokykloms suteikiama autonomija“, o Konstitucijos 42 straipsnio 1 dalyje nustatyta, jog „Kultūra, mokslas ir tyrinėjimai bei dėstymas yra laisvi.“ Tačiau Konstitucinis Teismas (KT) yra išaiškinęs, jog aukštųjų mokyklų autonomija turi padėti siekti, kad aukštasis mokslas būtų kokybiškas (Konstitucinio Teismo 2011 m. gruodžio 22 d. nutarimas). KT taip pat yra konstatavęs, kad autonomijos suteikimas aukštosios mokykloms neatleidžia valstybės nuo konstitucinės priedermės užtikrinti aukštojo mokslo sistemos veiksmingumą, todėl aukštųjų mokyklų autonomija nereiškia, kad jų veikla negali būti valstybės reguliuojama; priešingai, dėl to, kad yra susijusi su *inter alia* konstitucinių žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimu, taip pat su valstybės biudžeto lėšų naudojimu, ši veikla turi būti reguliuojama ir prižiūrima (KT 2020 m. gruodžio 3 d. nutarimas Nr. KT199-N16/2020). Valstybine mokymo ir auklėjimo įstaigų veiklos priežiūra yra užtikrinamas vienodų švietimo ir išsilavinimo standartų laikymasis (KT 2000 m. birželio 13 d., 2011 m. gruodžio 22 d., 2018 m. birželio 29 d. nutarimai).

10. Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatyme taip pat pabrėžiama, kad aukštosios mokyklos autonomija yra derinama su atskaitomybe visuomenei. Taigi, VU administracija negali vienašališkai nuspręsti, jog visuomenei yra priimtinas ar nepriimtinas VU ideologinis sprendimas (taip nurodoma „Gairėse“) įtvirtinti akademinėje bendruomenėje eksperimentinę lyties žymėjimo strategiją (ardyti ankstesnių konvencijų neutralumą, komunikacijoje vengti nuorodų į lytį, naikinti lyčių ar giminės skirtumus ir kt.), nes VU nėra uždara įstaiga – joje studijuoja visos šalies jaunuoliai, kurių pasaulėžiūrai ir jausenai „Gairės“ darys neginčijamą įtaką.

11. Lietuvos žmogaus teisių organizacijos daro išvadą, kad VU „Lyčiai jautrios kalbos gairių“ atsiradimą lėmė siauros grupės asmenų suinteresuotumas gauti papildomą finansavimą iš neokomunistinę ir antimokslinę genderizmo ideologiją propaguojančių užsienio institucijų suteikiamų finansavimo šaltinių. Tačiau esminė aplinkybė yra ne tai, kad nedidelė

grupė asmenų eilinį kartą gavo galimybę pasipelnyti iš niekinės, visuomenei nesvarbios veiklos, o tai, kad „Gairės“ darys neigiamą įtaką universiteto akademinės bendruomenės santykiams, kad „Gairių“ nuostatos prieštarauja konstituciniams asmens įsitikinimų laisvės principams ir paneigia konstitucines vertybes, įtvirtintas Konstitucijos 25, 26, 27, 29 ir 38 straipsniuose. O tai reiškia, kad nedidelės asmenų grupės finansiniai interesai šiuo atveju lemia daugumos akademinės bendruomenės narių konstitucinių teisių bei laisvių suvaržymą. Manome, jog demokratinėje visuomenėje tai yra netoleruotina.

12. „Gairės“, tapusios grupelės žmonių pasipelnymo šaltiniu, nepriimtinos dar ir dėl to, kad jomis vadovaujantis, universiteto studentams bus indoktrinuoama viena pasaulėžiūrinė vertybinė orientacija ir prievarta diegiama tariamai vienintelė teisinga politinė genderizmo ideologija (tai atvirai nurodoma „Gairėse“), kuri savo esme paneigia Vilniaus universiteto misiją ir gali tapti ideologiniu užkratu šalies aukštosioms mokykloms, kurios, sekdamos VU pavyzdžiu, pasipelnymo tikslais gali ryžtis išduoti mokslo principus ir parsiduoti tikrąja to žodžio prasme „dėl gardaus valgio šaukšto“.

13. Pažymime, kad vienas didžiausių laimėjimų, atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, buvo vienos viešpataujančios ideologijos (komunistinės) monopolio panaikinimas ir akademinės laisvės atkūrimas visose mokslinių tyrimų ir studijų srityse. VU paskelbtos „Gairės“ yra akivaizdus mėginimas grąžinti akademinę bendruomenę į totalitarinės vienmintystės ir akademinio gyvenimo ideologinio varžymo bei politinės jo kontrolės laikus. Tai netoleruotina praktika, su ja negali būti ir nebus taikstomasi.

14. „Gairės“ yra atviras mėginimas pakirsti pasitikėjimą mokslu ir pačiu Vilniaus universitetu kaip akademinė mokslo ir studijų įstaiga, faktiškai jį nublokšti į okupacinio komunistinio ideologinio obskurantizmo laikus, kai genetika buvo laikoma buržuaziniu pseudomokslu, dirbtinai gniaužiant ir stabdant jos plėtrą.

15. Pažymime, kad vadovaujantis išankstinėmis ideologinėmis ir politinėmis nuostatomis, taip pat sekant blogiausiais praeities totalitarinių režimų pavyzdžiais ir netgi juos pranokstant, „Gairėmis“ yra šurkščiai paminami pamatiniai, pačių asmens tapatumo šerdį ir jo branduolį sudarantys giliausi sąžinės įsitikinimai, kai visiška dauguma Lietuvos akademinės bendruomenės narių (VU ir kitų Lietuvos universitetų darbuotojai ir studentai), kurie tapatina save su moterimis arba vyrais ir reiškia šį savojo tapatumo aspektą visuomenėje natūraliai susiklosčiusiomis kultūrinės ir kalbinės raiškos formomis, praranda šią pamatinę saviraiškos laisvę ir teisę. Kartu „Gairėmis“ yra vykdoma precedento neturinti ideologiškai ir politiškai motyvuota intervencija į lietuvių kalbą, siekiant griauti ne tik istoriškai susiklosčiusią jos gramatinę struktūrą, bet keisti net ir jos žodyną, kuri savo mastais ir įžūlumu pranoksta okupacinio režimo taikytas kalbos ideologinio perdirbinėjimo bei darymo praktikas.

16. Pabrėžiame, kad steigimas seniausiame Rytų Europos universitete bet kokių viešų struktūrų, kurios įpareigotų žmones elgtis, naikinant lyčių skirtumus, yra sąmoningas Konstitucijos 38 straipsnio, įtvirtinančio lyčių skirtumą kaip vieną pagrindinių konstitucinių vertybių, pažeidimas ir dėl to jis yra niekinis.

17. Kita vertus, asmenys, kurie save vadina „belyčiais“, iš tiesų tokiais savęs nelaiko. Šie asmenys tik nenori būti tuo, kuo yra: biologinis vyras psichologiškai nori būti moterimi, o moteris – vyru. Tai reiškia, kad šie asmenys lyčių skirtumo faktiškai neneigia, tik nori priversti kitus tą skirtumą neigti. O tai prieštarauja ne tik protingumo kriterijams, bet yra akivaizdi agresija prieš Konstituciją, o svarbiausia – prieš pačią žmogaus gyvybę, jos ateitį, nes gyvybė kyla iš lyčių skirtumo (iš priešybių vienybės).

18. Esame įsitikinę, jog minėtų „Gairių“ nuostatos yra spaudimas visuomenei, kad ji būtų psichologiškai pasiruošusi savęs sunaikinimui per žmogiškosios gyvybės šaltinio – lyčių skirtumų panaikinimą. O tai, kaip minėta, yra dar viena destruktivi tarptautinių

kultūrmarksistų įkvėpta akcija, siekianti griauti „buržuazines“ visuomenes iš vidaus, šiuo atveju – naikinant jų biologinės gyvybės šaltinį. Todėl, veikdami prieš lyčių skirtumus, šie asmenys veikia prieš Konstituciją, mokslą, gamtos dėsnius ir sveiką protą.

19. Atkreipiame Lietuvos akademinės bendruomenės dėmesį: nedera turėti iliuzijų, kad šios „Gairės“ tėra nereikšmingas išpuolis prieš vienos aukštosios mokyklos (VU) akademinę bendruomenę. Priešingai, tai nuoseklus ideologinis mėginimas šalies aukštosiose mokyklose administraciniu būdu laužyti ne tik biologinius, lingvistinius, bet ir pačius stabiliausius, visos istorijos išbandytus visuomeninės sistemos formavimo pagrindus. Šiose „Gairėse“ istorikai lengvai gali atpažinti Rusijos bolševikines seksualinės revoliucijos praktikas, kurias buvo priverstas stabdyti net pats J. V. Stalinas. Neokomunistinė seksualinė revoliucija nėra nė kiek blaivesnė už bolševikinę proletarinę revoliuciją. Todėl šalies mokslininkams prasminga būtų įkurti istorikų sekciją, kuri rimtai ištirtų šią patirtį kartu su visais jos padariniais ne tik Rusijai, bet ir Vakarų pasauliui.

Atsižvelgdamos į tai, Lietuvos žmogaus teisių organizacijos siūlo Vilniaus universiteto Senatui ir Vilniaus universiteto rektoriui:

1. Nedelsiant atšaukti Vilniaus universiteto „Lyčiai jautrios kalbos gairės“.

2. Sudaryti kompetentingą mokslininkų komisiją, į kurią įeitų teisės, filosofijos, psichologijos, medicinos ir kitų mokslų specialistai, „Gairių“ nuostatų atitikčiai šalies Konstitucijai ir VU Statutui įvertinti.

3. Atsižvelgiant į tai, kad Konstitucijos 9 str. nustato, jog svarbiausi Valstybės bei Tautos gyvenimo klausimai yra sprendžiami referendumu, kviečiame Universiteto vadovybę pavišinti visuomenei Vilniaus universiteto „Lyčiai jautrios kalbos gairės“ rengusių asmenų sąrašą ir šiems asmenims už minėtų „Gairių“ parengimą išmokėtas sumas – asmenų siūlymai naikinti lyčių skirtumus laikytini vienu iš svarbiausių Tautai rūpimų klausimų, ir tai neabejotinai yra viešasis visuomenės interesas.

Kviečiame Lietuvos akademinę bendruomenę ryžtingai pasipriešinti mėginimams ideologiniu pagrindu aukštosiose mokyklose suvaržyti mokslo, minties ir sąžinės laisvę. Kviečiame pritarti šiam pareiškimui, platinti jį mokslo ir švietimo įstaigose, rengti peticijas ir protesto akcijas, nes tokių suvaržymų pradžia Lietuvoje ženklina minėtos „Gairės“.

Pareiškimą pasirašo:

Piliečių gynimo paramos fondas –

Lietuvos žmogaus teisių gynimo asociacija –

Lietuvos Helsinkio grupė –

Lietuvos žmogaus teisių asociacija –

Stasys Kaušinis

Romualdas Povilaitis

Aurelija Kuzmaitė

Vytautas Budnikas

Pareiškimui pritaria:

P.S. Pritariančiųjų sąrašas nuolat pildomas ir skelbiamas viešai.

IŠ ROMUALDO OZOLO PALIKIMO

APIE SĄVOKŲ IŠGRYVINIMĄ

Jeigu sutiksime, kad žodžiai netapatūs daiktams, o gyvenimas – teorijoms ir ideologijoms, tai, matyt, tragedija nelaikysime ir fakto, kad kiekvienos epochos žmonės savo gyvenimui apibūdinti susikuria savo žodyną – ir buities žodžius, ir aukštuosius dvasios sluoksnius reiškiančias sąvokas. Bėda būtų nebent nesugebėjimas išvelgti, kad gyvenimo upė seniai pasuko nauja kryptimi, o kilnūs akademikai, narsūs politikai ir juos mėgdžiojantys skaitmeniniai ir popieriniai raštininkai į viešąją erdvę leidžia tokius kalbų miltus, kad jie kaip migla ar dulkių gūšiai tik trukdo susiorientuoti situacijoje.

Apie kalbos mutantuose bandomą uždusinti tautos sąmonę straipsnyje „Aksominis genocidas“, „aksominės“ revoliucijos ir „neskaidrūs“ rinkimai“ prabilęs Andrius Martinus¹ vertas neabejotinos pagarbos už nūdienos mūsų viešosios kalbės hibridiškumo konstatavimą ir pagrindinių politinių jėgų hibridizuotos veiksėnos apibūdinimą.

Ne dėl to, kad autoriui diskretiškai praeinant šonu esu paminėtas kaip naujų šių dieną užtamsinančių sąvokų kūrėjas, o todėl, kad iš tiesų esu gerokai paskrebenęs mūsų šiandieninį sąvokyną, nutariau pratęsti A. Martinkaus mintijimą, kartu paragindamas prisidėti visus, kam bent kiek rūpi proto išsaugojimas ir adekvati tautos orientacija dabartyje.

Daug kas dar prisimena 1988–1992 metais ir vėliau mūsų viešosiose kalbose siautėjusią *įvardijimo* maniją. Užuo paprastai pasakę „aš tai pavadinčiau“, sakėme „aš tai įvardyčiau“, vietoj „nežinau, kaip tai pavadinti“ – „nežinau, kaip tai įvardyti“, „tai reikia įvardyti“ ir pan. Dabar žodis „įvardyti“ viešąja erdve praskrieja kaip anų dienų atplaiša, kaip apgailėtinas anachronizmas. O tada jis buvo ne tik sąvoka, bet ir rimtų kalbos keitimo ir kitimo darbų apibūdinimas: iš tarybinio gyvenimo išeinanti tauta privalėjo išeiti ir iš tarybinės terminijos. Išsivadavimas leidosi ant mūsų kaip visiškai nauja laisvės tikrovė, ne vienu atveju bežodė, tad ir bežadė. Tačiau kalbėti reikėjo. Tai turėjo būti ne šiaip jau lingvistinės operacijos, o kartais sudėtingų ir skausmingų procesų apibūdinimai, dažnai tik su save išreiškiančiu pavadinimu įgyjantys kitimo pagreitį. Kad ir situacija su Sąjūdžio pavadinimu: taip, jis buvo sukurtas ant Tauro kalno būsimosios Iniciatyvinės grupės narių, paskui „tobulintas“ išmetant žodį „persitvarkymo“, o iš tiesų pažymint visai naują tikrovę, lingvistiškai žymėjusią nebe *judėjimo*, o *organizacijos* gimimą, realybės požiūriu – visuomenės skaldymosi ir skaldymo priemonę. Tačiau savo gimimo momentu pavadinimas *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis (LPS)*, sutrumpintai – *Sąjūdis*, buvo absoliučiai tapatus tikrovei ir – be visa kita – autentiškas, nepanašus į *Estijos Liaudies Frontą*, *Latvijos Tautos Frontą* nei į jokią kitą pavadinimą ir juo žymimą pasaulio tikrovę.

Kas buvo ta ano meto tikrovė, – klausia A. Martinkus ir, vertindamas klasikinio sąvokyno požiūriu, priskiria ne revoliucijų, o nacionalinių išsivaduojamųjų judėjimų kategorijai. Visiškai pritarčiau. Tik pridurčiau, kad galimybę pradėti revoliuciją turėjome tris kartus: pirmąsyk, jeigu Sąjūdis būtų buvęs įkurtas birželio 2 d. Verkių rūmuose, antrąsyk, jei birželio 3 d. Mokslų akademijos salėje valdžios paskirtam „susitikimo su visuomene“ prezidiumui blokuojant natūralią įvykių eigą būtume išėję į Kalnų parką ir ten įkūrę savaveiksmišką *prieš valdžią* nusiteikusių žmonių būrį, trečiąsyk, jei 1989 metais Nepriklausomybę būtume paskelbę Sąjūdžio Seimo deklaracija – tokios idėjos būta.

Tačiau visa tai priklauso jau „kas būtų, jeigu būtų“ kategorijai, o tai, kaip žinia, istorijos palaukės. Nebuvo. Buvo kolaboravimo naujomis aplinkybėmis tąsa, kuri baigėsi valdžios

¹Martinkus A. „Aksominis genocidas, „aksominės“ revoliucijos ir „neskaidrūs“ rinkimai // Šiaurės Atėnai, 2012, nr. 45.

perėmimu pagal okupacinės teisės nustatytą tvarką, griežtai paisant ir pasaulinių, ir „sąjunginių“, ir „respublikinių“ pervardinimą legalizuojančių procedūrų.

Ar į valdžią *kitus* atvedęs Sąjūdis šiandien skamba pakankamai, anot autoriaus, „išdidžiai, kilniai ir garbingai“? Iki valdžios Sąjūdis tikrai gali būti šitaip apibūdinamas, nes iki valdžios paėmimo jis buvo ne tik ir ne tiek organizacijos vadovybė, kurioje būta ir slaptų, ir atvirų režimo bendradarbių, kiek į valstybę kylančios tautos iniciatyvų visuma, „Sąjūdžio eiliniai“ ir jiems pritariančioji aplinka. Tačiau valdžioje Sąjūdis nei išdidus, nei kilnus, nei garbingas. Tai ne tik todėl, kad su valdžia atsirado galimybė vienam nepaisyti kitų, bet ir todėl, kad radosi vis daugiau tokio *vieno* trokštančiųjų. Todėl ne su revoliucijoje neišvengiamu „kitos pusės“ sunaikinimu, o su abiejų pusių konformizmu aš siečiau tą išsivadavimo specifiką, kuri būtent dėl konformizmo ir vadinama mutantišku vardu – *dainuojanti revoliucija*. Dėl po tuo vardu įvykusių gyvenimo mutacijų šiandien mes nebegalime išsiversti be žodžių mutantų, hibridų, skolinių, žargonizmų, nes tikrasis tikrovės vardas nūnai skambėtų kaip kvietimas revoliucijon, kuri neįvyko tada, tačiau beldžiasi į duris šiandien.

Žmogaus paskirtis yra gyventi. Gyvenančiojo paskirtis yra gyventi teisingai. Nėra absoliučių tiesų, bet yra visuotinės tiesos, kurios konkrečiai skleidžiasi kaip religinės ir tautinės tiesos. Ir tai pasaulis dar pernelyg gražiai įvairus. Štai kodėl visada bus „pasaulio užkariautojų“, „gelbėtojų“ ir „pasaulio piliečių“, norinčių viską suvienmatinti. Jie neišvengiamai susiduria su religijų gobiamomis tautinių kultūrų bendruomenėmis, siekdami jas „patobulinti“ pagal savo supratimą ir valią. Būna, kad nepavyksta tam pasipriešinti. Kaip išsivaduoti iš jų primestų vienmačio gyvenimo įpročių, papročių, mąstymo, idealų? Tik įveikiant tai bendromis pastangomis. O jeigu daliai visuomenės tai nepriimtina?

Todėl revoliucijos yra neišvengiamos: visuomenė dalį savęs turi atskirti nuo teisingesnė išeitį savo visumai matančiųjų ir tą dalį vienu ar kitu būdu nušalinti. Kartais – ir liejant kraują. Bet kiek revoliucijų įvyko be kruvinų mūšių – ir technikos, ir mokslo, ir skaitmeninė, ir seksualinė! Kad ir perversmo keliu pasukęs, Sąjūdis turėjo galimybę savo kelią baigti revoliucingai, bet ne kruvinai – įvykdyti iliustraciją. Būta ir gana aiškaus kriterijaus: kolaborantas yra tas, kuris priklausė komunistų partijai ir dirbo okupacinės valdžios struktūrose. Tai nebuvo padaryta. Sakoma: iliustracija buvo sužlugdyta. Sakau: ji paprasčiausiai sužlugo, nes ja nebuvo suinteresuoti ne tik valdžią praradusieji, bet ir valdžią perėmusieji – ir jų gretas pernelyg stipriai laikė priklausomybių praeičiai uodegos.

Ar galėjo įvykti mutantų mąstymo ir žodyno revoliucija? Bandyta, bet taip pat žlugo: ir šiandien neaišku, kas yra Lietuvai 1940–1990 metai – okupacija ar kažkoks sovietmetis; nepaliauja ginčai, kas – nepriklausomybės kovų istorinis epizodas ar žydšaudystės uždangalas – yra 1941 metų birželio sukilimą organizavusi Lietuvos laikinoji vyriausybė ir pan. Iš čia, iš neapsisprendimo principiniais klausimais, kaip traktuoti praeitį, ir kalboje kyla painiava, besireiškianti mutantinių žodžių ir sąvokų kūrimu: *dainuojanti revoliucija*, *sovietmetis*, *žydšaudžiai*, *žemgrobiai*, *prichvatizacija* ir pan. Net parlamentas pervardintas du kartus – iš LTSR Aukščiausiosios Tarybos į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą, pagaliau – dar ir į Atkuriamąjį Seimą. Europos Bendrijos virsmas Europos Sąjunga ir Lietuvos stojimas į ją bei „integravimasis“ į ES jurisdikciją bei juridiką sukėlė naują žodžių mutantų ir implantų antplūdį, prasidėjusį mūsų teisės *harmonizavimu* su ES teise ir įsibėgėjusį su asmens kvietimu būti *europiečiu*. Tas sinkretizmas, tarpais ir paprasčiausių beprasmybių, srautas ne tik nesenka – jis sraunėja.

Dabar, kai jau patys Europos Sąjungos vadovai yra priversti pripažinti tveriantys Europos imperiją pradę ES prezidento, užsienio reikalų ministro institucijų įkūrimu, vieningos fiskalinės ir monetarinės drausmės nustatymu, migracijos skatinimu, baigiant Karolio Didžiojo ordino įteikimu labiausiai Europai nusipelnusiesiems, visa tai tebevadinant *tautų Europos* kūrimu, kalbos „uždumblinimas“ yra ne tik neišvengiamas, jis tiesiog

būtinai. Būtinai tiems, kurie po kalbos puvėsiais nori ir toliau vykdyti tautų pavergimą į imperiją, tiek tiems, kurie nori į viešumą pralįsti pro liberalinės demokratijos cenzūrą ir apie tai, kas dedasi, prabilti tiesą bent jau primenančiais žodžiais, tokiais kaip *aksominė revoliucija, aksominis genocidas, neskaidrūs rinkimai* ar pan.

Tačiau ateina metas, kai netgi toks tikrovės įžodinio būdas darosi nebepriimtinas. A. Martinkaus straipsnį suprantu kaip apsispręsti akinantį kalbėjimą. Ir juo aiškiau ir skaudžiau šis apsisprendimas nebetilps į „viešojo diskurso“ erdvę, tuo įsakmiau jis pareikalaus sukurti „kito diskurso“ erdvę, užimti ją, atkovoti sau kaip *kitos kalbos* galimybę, kaip *tikros kalbos* erdvę, kuri tolydžio prasiveria, dvelkteli tikrove, tačiau dar uoliau bandoma užkloti ėjimo į naująją imperiją triukšmo ir įniršio.

Mes stovime ties būtinybe išgryninti išsivadavimo virsmų pradžią ir šįkart apsisvalyti iki galo, nekartojant iš susitaikymo, prisitaikymo, iš susitaikėliškai aiškinamos vienybės kylančių klaidų. Tačiau nebūtinai puolant į kraują. Juk tam žmogui protas ir duotas. Bent jau ne visiems jis neduotas.

Spausdinama iš rankraščio, 2013 m. sausio 21 d.

MĄSTYMAI

JŪRATĖ SOFIJA LAUČIŪTĖ

KAS VALDO KALBĄ, VALDO VALSTYBĘ

Vienas labiausiai pragarsėjusių ne tik Prancūzijos, bet ir visos XVII amžiaus Europos politikų kardinolas Armanas Rišeljė (Armand Richelieu) yra pasakęs: „Kas valdo kalbą, tas valdo ir valstybę.“ Tuo pačiu jis pripažino, kad kalba yra valstybės gyvavimo pagrindas.

Kaip, kodėl per kalbą vyksta valdymas, aiškino Džeimsas Le Fanu (James Le Fanu), britų bendrosios praktikos gydytojas ir žurnalistas: „Pirma, kalba – ir tai labiausiai nepaprasta – leidžia mums „mąstyti“, priskiriant žodžius objektams ir idėjoms. /.../ Kalba padaro pasaulį suprantamą, leisdama žmogui savo mintis ir patirtis sukauptų žinių pavidalu perteikti iš kartos į kartą, ir galbūt neišvengiamai, pasiekti XX a. pabaigoje akimirką, kai „vaizduotėje“ priešais akis galės turėti visatos, kurioje gyvena, istoriją. Kalba įgalina skirti tiesą, tikrą tikrovės atspindį nuo netiesos, o tai, pasak filosofo Ričardo Svinberno (Richard Swinburne), yra mąstymo (akivaizdu), bet sykiu ir moralumo pagrindas, nes „tai suteikia žmogui gebėjimą vieno veiksmo vertę palyginti su kito, rinktis tai, kas, jo nuomone, vertinga... ir dovanoja mums daiktų gerumo suvokimą.“¹

Kaip kelrodį imkime žodžius, kad „kalba įgalina skirti tiesą, tikrą tikrovės atspindį nuo netiesos“, ir pasižvalgykime po Lietuvos tikrovę, kaip čia vyksta tiesos skyrimas nuo netiesos.

Visą rudenį Lietuvoje verda aistros dėl bandymo užvaldyti kalbą, kurio ėmėsi grupė Vilniaus universiteto (VU) mokslininkų, paskelbusių „Lyčiai jautrios kalbos gairės“ (toliau – Gairės).

Paskelbtosios Gairės yra viena iš 2020 m. vasario 18 d. Senato nutarimu (Nr. SPN-6) patvirtintos Vilniaus universiteto įvairovės ir lygių galimybių strategijos 2020–2025 metams veiklų. Šias Gaires parengė Bendruomenės vystymo skyrius, bendradarbiaudamas su universiteto mokslininkais (-ėmis): prof. Natalija Arlauskaite (Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto literatūros, vizualumo ir kino tyrinėtoja), prof. Loreta Vaicekauskiene (Filologijos fakultetas, Lietuvių kalbos instituto Sociolingvistikos centro vadovė, kitais duomenimis – Skandinavistikos centro darbuotoja), prof. Jurgiu Pakeriu (Filologijos fakultetas, Kalbotyros ir Kalbų tipologijos įvadų bei Bendrosios morfologijos dėstytojas), dr. Vukas Vukotičius (Vuk Vukotic, Filologijos fakultetas, Skandinavistikos centras), dokt. Akvile Giniotaitė (Filosofijos fakulteto Ugdymo mokslų institutas).

Kaip matome, šitoje mokslininkų grupėje stinga tokių, kuriuos (kurias) pagal darbo tematiką būtų galima laikyti lietuvių kalbos specialistais. Kadaisė toks, berods, buvo profesorius J. Pakerys, bet šiandien net nelabai aišku, kiek, pavyzdžiui, vietos jo skaitomame Bendrosios morfologijos kurse yra skiriama lietuvių kalbai.

Kiti mokslininkai, nors ir humanitarai, tėra tik lietuvių kalbos vartotojai (išskyrus poną V. Vukotičių, kuris vargu ar laikytinas nusimanančiu vartotoju), todėl neturi pakankamai žinių spręsti apie tai, kokias pasekmes lietuvių kalbai gali turėti jų parengtos Gairės. O apie pasekmes galvoti būtina, nes kalba – ne kokia nors trumpadienė vaikiška dėlionė, bet pagrindinė žmonių bendravimo priemonė ir esminis kultūros komponentas.

Kas galėjo paskatinti grupę mokslininkų imtis tokio darbo?

Paskatų galėjo būti kelios.

¹Le Fanu J. Kodėl mes? Kaip mokslas iš naujo atrado, kad mes sau – paslaptis // Kaunas, Vox altera, 2016, p. 56.

Viena – Lietuvos Respublikos darbo kodekso 26 straipsnis, 2020 metais papildytas nuostata, pabrėžtinai įpareigojanti darbdavius įgyvendinti lyčių lygybės ir nediskriminavimo kitais pagrindais principus, o organizacijose, kuriose dirba daugiau nei 50 darbuotojų, privaloma priimti ir paskelbti lygių galimybių politikos ir jos vykdymo priežiūros priemonės.

Antra – Europos Vadovų Tarybos šiemet priimta programa „Europos horizontas“ (biudžetas apie 95,5 mlrd. eurų), kurioje, be Vilniaus universiteto, dalyvauja ir Vytauto Didžiojo universitetas. Būtina dalyvavimo joje sąlyga – oficialūs institucijų lyčių lygybės planai ir įrodymai, kad jie yra įgyvendinami.

Ši programa yra viena iš kertinių Europos Komisijos priemonių, siekiančių sukurti į lyčių lygybę orientuotą mokslo tyrimų aplinką pagal patvirtintą Lyčių lygybės strategiją. ES įsteigė net specialų postą lygybei užtikrinti – Europos lygybės komisaro – pareigybę. Šiuo metu tą postą užima Maltai atstovaujanti komisarė Helena Dali (Helen Dalli), kuri taip pat mėgsta kaišioti pagalius į kalbos sistemą ir vos ne sinchroniškai su VU gairėmis, prasidėjus katalikų Adventui, pateikė Europos Komisijai siūlymą nebevartoti žodžio „Kalėdos“ (vietoj šio žodžio siūloma vartoti „atostogų sezonas“ arba „šventinis laikotarpis“) ir galutinai atsisakyti „seksistinių“ kreipinių „ponas“, „ponia“¹.

Šio posto įsteigimu ES biurokratų rūpestis lygybe nesibaigė. Yra įkurta dar ir kita autonominė institucija – Europos lyčių institutas, kuris kartas nuo karto parengia kokią nors priemonę lyčių lygybei stiprinti. Nėra užmirštos ir lyčiai jautrios komunikacijos priemonės.

Todėl Vilniaus universiteto Senatas 2020 metais priėmė strategiją 2022–2025 metams. Į ją buvo įtrauktas planas apie naujakalbę, kuri, matyt, ir buvo įkūnyta Gairėse. Taigi penki mokslininkai, įkvėpti ES biurokratų, ėmėsi keisti kalbos „idealą“ kartu su gramatika ir kai kuriomis taisyklėmis.

Gairėse rekomenduojama kalbėti kalba, kuri nediskriminuotų jokios lyties atstovų, kadangi, kūrybinės grupės nuomone, lyčių yra daugiau nei dvi. Todėl tais atvejais, kai kreipiamasi į auditoriją su neaiškiais lyčių požymiais, rekomenduojama vartoti formas be galūnių, t. y. vien šaknis, arba tradicines gramatines giminių formas keisti lyties nepabrėžiančiomis formomis, pavyzdžiui, vietoj „žmogus“ vartoti formą „žmoga“.

Į klausimą „Ar lyčiai jautrios kalbos vartojimas prieštarauja lietuvių kalbos gramatikai?“ darbo grupė atsako: „Ne, lyčiai jautri kalba nesusijusi su kalbos gramatikos keitimu. Ji veikia kalbinio elgesio ir etiketo srityje, kuri nuolat kinta kartu su visuomene ir turi daug variantų“².

Taip atsakyti galėjo nebent žmonės, kurie nežino (???), kad lietuvių kalba (beje, kaip ir graikų kalba) yra išsaugojusi vieną archaiškiausių gramatikos bruožų, siekiančių dar bendros indoeuropiečių prokalbės laikus, – galūnes, kurios pabrėžia gamtoje vyraujančią vyriškąją ir moteriškąją lytiškumą, kalboje įkūnytą per *gramatinę* giminės kategoriją.

Siūlymas lietuvių kalboje apsieiti be galūnių tvirtinant, jog tai nesusiję su gramatikos keitimu, tolygus neva mokslinei išvadai, nuskambėjusiai anekdote apie blusos sugebėjimus. Anekdotas mokslininkai, nutraukę blusai kojeles ir pamatę, kad blusa nebevykdo komandos „Šok!“, nutarė, kad blusos klausos organai yra kojose.

Užtat atsakydami į kitą klausimą, projekto autoriai nebemėgino neigti akivaizdžios tiesos.

Į klausimą „Ar įsipareigojimas lyčiai jautriai kalbai yra ideologinis apsisprendimas?“ atsakyta buvo aiškiai: „Taip, šis apsisprendimas siekia pakeisti ilgą laiką gyvavusią ir laikytą norma konvenciją, kad vyriškoji giminė yra neutrali. Nepaisant to, kad ši konvencija buvo kone automatizuota ir aptinkama visur nuo akademinų tekstų iki profesijų klasifikatorių, ji ideologiška ir dažnu atveju diskriminuojanti. Tad pasirenkamas kitoks – lygybės – idealas.“³

Įdomu, ar kas nors dar, be ES nurodymų, įpareigojo Gairių autorius primesti (rekomenduoti) Lietuvos akademinę bendruomenę, universitete studijuojančiam jaunimui

¹Prieiga per internetą: https://www.laikmetis.lt/europos-komisija-uzsimojo-cenzuroti-kaledas/?fbclid=IwAR3vZLMoFP71wDURv-tAsGb_mhoo8KX-VguVSjS-SvFqllY6EGTxfk-WNv4U.

²Prieiga per internetą: https://www.vu.lt/site_files/Apie_VU/VU_lyciai_jautrios_kalbos_gairės_PROJEKTAS.pdf.

³Ten pat.

naujus valstybinės lietuvių kalbos „idealus“? Lietuvos Respublikos Seimas? Vyriausybė? Valstybinė lietuvių kalbos komisija?

Nieko panašaus. Paskata, o greičiau – direktyva, kaip jau minėta, buvo nuleista „iš viršaus“, iš Briuselio institucijų, panašiai kaip Sovietų Sąjungoje, iš kurios mes džiaugiamės išsilaisvinę. „Iš viršaus“, iš Maskvos, būdavo nuleidžiamos panašios mokslo ideologizavimo direktyvos (pavyzdžiui, skelbti genetiką kapitalizmo tarnaitę, steigti specialų daugiakalbės visuomenės rusinimo instituciją – Rusų kalbos institutą nacionalinėms respublikoms ir kt.).

Prisiminus Sovietų Sąjungą, negalima neprisiminti ir sovietų ideologijos pagrindinės tezės, esą ne žmonių sąmonė sąlygoja jų būtį, o atvirkščiai, būtis sąlygoja žmonių sąmonę. Ši tezė priskiriama vienam iš marksistinės filosofijos kūrėjų Karlui Marksui, bet ją noriai vartoja ir neoliberalai. Liberalioje Lietuvoje ją sukarikatūrinta forma šiandien įkūnija profesorė Loreta Vaicekauskienė.

Dar visai neseniai iš visų tribūnų aistringai kritikuodama lietuvių kalbos normintojus, kaltindama juos kalbos ideologizavimu, propaguodama kalbą be taisyklių ir normų, šiandien ji pati aktyviai įsitraukė į kalbos „tvarkytojų“ grupę ir tai nepraslydo pro Valstybinės kalbos inspekcijos viršininko Audriaus Valotkos akis: „Kai taip norisi įsitvirtinti institucinės galios struktūrose ir taisyti ideologinio kalbos sąmoningumo vadeles, pelninga atsižegnoti nuo buvusio tikėjimo. Anksčiau Loreta Vaicekauskienė su savo kolegais (tai ne klaida, o autorius mėginimas imituoti Gairių rekomenduojamą naujakalbę – *J. S. L.*) akcentuodavo, kad aprašomoji kalbotyra yra mokslas, o norminamoji – nemokslas. /.../ Loreta Vaicekauskienė ilgai ir garsiai sielvartavo, kad „kalbos kontrolieriai monopolizavo kalbos praktikos klausimų sprendimus savo rankose“, o dabar su grupe draugų atskubėjo kalbos praktikams į pagalbą. Veidmainystės kaukė čiuožia žemyn kaip ir „mokslo“ mantija. Kalba akademinėje institucijoje paverčiama ideologijos tarnaitę, tapatybių kūrimo ir galios įrankiu.“¹

Gairių planuotojai aiškina, kad jų produktas neva atspindi visuomenėje vykstančius pokyčius. Kokius pokyčius? Kokioje visuomenėje? Ar buvo atlikta visuomenės apklausa? Gal vyko referendumas?

Nieko panašaus. Maža to, ir be apklausų, be referendumų aiškiai matyti, kad Gairių kūrėjai pažeidė Valstybinės kalbos įstatymo 19 straipsnį, kuris skelbia: „Valstybė rūpinasi taisyklingos lietuvių kalbos prestižu, sudaro sąlygas *saugoti kalbos normas* /.../“ (paryškinta mano – *J. S. L.*).

Tik kur tas valstybės rūpestis? Visuomenė tikisi ir laukia griežtesnės Valstybinės lietuvių kalbos komisijos ir Valstybinės kalbos inspekcijos reakcijos į įstatymo pažeidimą, o ne vien šmaikščių komentarų ar atsargiai kritiško bendro pobūdžio vertinimo.

Tiesa, nuo senų laikų tam tikros grupės žmonių, kuriuos vienija profesija, specifiniai pomėgiai ar tik jiems būdingos fizinės savybės, kurdavo savo „kalbą“, nelabai prieinamą ir suprantamą kitiems. Ypatingą kalbą turėjo viduramžių amatininkai, kalbeles-žargonus iki šiol mėgsta kurti studentai. Ypač gajį, daug kam net romantiška yra vagių, nusikaltėlių kalba, ištakomis siekianti XVI amžių ir netgi turinti savo ypatingą pavadinimą *fenia*, tiesa, vartojamą daugiau rusų kalboje. Todėl tolerantiškai nusiteikus galima būtų suprasti lyčiai jautrių žmonių grupės norą turėti „savą“ kalbeles-žargoną, tačiau visiškai nesuprantama yra jų pretenzija į tai, kad tokiu žargonu kalbėtų ir kiti, lyčiai ne tokie jautrūs žmonės.

Kaip rodo praktika, visos iki šiol gyvavusios specifinės kalbos, žargonai, slengai, pradedant vagių *fenia*, yra vartojamos tik tos pačios socialinės orientacijos žmonių ir niekada nepretendavo į platesnį vartotojų ratą. Tad Gairių kūrėjų rekomendacijos vartoti naujakalbę platesnėje visuomenėje, įtraukiant į ją ir lyčiai nejautrius žmones, kurių mūsų visuomenėje neabejotina dauguma, netolerantiškai pažeidžia „nejautriosios“ daugumos teises. Ir tai daugumai neramu ir gėda, kad į jos teisę kalbėti švaria, taisyklinga, labai senas tradicijas turinčia ir todėl unikalia kalba pasikėsinta seniausiam Rytų Europos universitete.

¹ Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/audrius-valotka-kalbos-kasdienybes-kalbos-gestapas.d?id=88576809/>.

Gėda šito universiteto absolventams, tarp kurių daug Lietuvos mokslą garsinusių ir tebegarsinančių Europoje ir pasaulyje mokslininkų ir kurie šiandien ne savo valia, ne savo pasirinkimu pasijuto atsidūrę vienoje smėlio dėžėje su rimtų mokslinių idėjų nebesugebančiais iškelti dabartinio universiteto darbuotojais.

Netrukus po to, kai buvo paskelbtos Gairės, Lietuvos žmogaus teisių organizacijos (Piliečių gynimo paramos fondas, Lietuvos žmogaus teisių gynimo asociacija, Lietuvos Helsinkio grupė ir Lietuvos žmogaus teisių asociacija, Lietuvos kultūros kongreso, Lietuvos nacionalinės vartotojų federacijos, Lietuvos tėvų forumo, asociacijos „Talka kalbai ir tautai“, „Rengimo šeimai“, Nacionalinės šeimų ir tėvų asociacijų atstovai) bei grupė mokslininkų spalio 19 d. išplatino pareiškimą (toliau – Pareiškimas; beje, jame Gairės yra rašomos kabutėse), kuriame apgailestaujama, kad paskelbusi Gaires Vilniaus universiteto vadovybė ne tik pažemino universiteto akademinę bendruomenę visuomenės akyse, bet ir pažeidė universiteto veiklą bei akademinės bendruomenės narių tarpusavio santykius reguliuojančius teisinius ir etinius principus.

Pareiškimo autorių nuomone, Gairių atsiradimą lėmė siauros grupės asmenų noras pasipelnėti iš antimokslinę genderizmo ideologiją propaguojančių užsienio institucijų suteikiamų finansavimo šaltinių. Į akis krinta universitete įsivyraujanti tendencija palaipsniui diegti ES lėšomis finansuojamą jaunimo indoktrinavimo sistemą. Institucijos, kurios atsisakytų palaikyti šią ideologiją, rizikuoja negauti finansavimo (galima prisiminti, kaip ES sustabdė lėšas „zonomis be LGBT ideologijos“ pasiskelbusiems Lenkijos regionams).

Tačiau, ko gero, svarbiau tai, kad Gairių nuostatos, pasak pareiškėjų, prieštarauja konstituciniams asmens įsitikinimų laisvės principams ir paneigia konstitucines vertybes, įtvirtintas Konstitucijos 25, 26, 27, 29 ir 38 straipsniuose. Atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, svarbiausias uždavinys buvo vienos viešpataujančios ideologijos (komunistinės) monopolio panaikinimas ir akademinės laisvės atkūrimas. Tačiau Gairės yra atviras mėginimas grąžinti akademinę bendruomenę į totalitarinės vienmintystės ir akademinio gyvenimo ideologinio varžymo bei politinės jo kontrolės laikus.

Žmogaus teisių organizacijos ir Pareiškimą pasirašę asmenys siūlė Vilniaus universiteto Senatui ir universiteto rektoriui nedelsiant Gaires atšaukti, sudaryti mokslininkų komisiją jų nuostatų atitikčiai šalies Konstitucijai ir VU Statutui įvertinti. Universiteto vadovybė buvo paraginta pavišinti Gaires rengusių asmenų sąrašą bei jų gautą užmokestį už įdėtą triušą, o Lietuvos akademinė bendruomenė raginama priešintis mėginimams suvaržyti mokslo, minties ir sąžinės laisvę¹.

Reakcija į Pareiškimą – universiteto rektoriaus Rimvydo Petrausko atsakomasis laiškas, jame teigiama, kad Gairės yra tik rekomendacinio pobūdžio ir kad jos atspindinčios „vertybinius“ pokyčius visuomenėje. Ir viskas. Reakcija nepasikeitė ir po to, kai į Vilniaus universiteto Senatą kreipėsi grupė Seimo narių, ragindama atšaukti rekomendacijas, kurios, jų nuomone, prieštarauja lietuvių kalbos taisyklėms ir bruka ideologinį požiūrį².

Tačiau Gaires remiantys „mokslininkai“ atkerta, neva taip ne gramatika keičiama, o parodomas jautrumas kai kurioms žmonių grupėms. Šitaip tie mokslininkai, pademonstravę nesusivokimą kalbos prigimtyje, paskirtyje ir funkcijų specifikoje, patys pasirodė besą tokie nejautrūs, tokie netolerantiški, kad net nepastebėjo, jog jų peršamas ypatingas „jautrumas“ vienai žmonių grupei savo antruoju, nejautriuoju, galu skaudžiai kerta per didesnę, tačiau ne mažiau jautrumo nusipelnusią tradicinės orientacijos ir tradicinių pažiūrų žmonių grupę.

Eurokomisarės reakcija į visuomenės pasipiktinimą ir nedviprasmišką atkirtį iš Vatikano dėl žodžio „Kalėdos“ atsisakymo buvo konkretnė.

Ydingo sprendimo iniciatorė komisarė H. Dali pareiškė atsiimanti dokumentą „tolesniam tobulinimui“ ir paaiškino: „Mano iniciatyva parengti tokias komunikacijos gaires Europos

¹ Prieiga per internetą: https://www.pozicija.org/vilniaus-universitetas-apisprende-buti-ideologine-istaiga/?fbclid=IwAR3Sn-bRsANVCNkR2eNmjph7WnoNj5TJ_KLZcdvo2mK1F-RY7ug-fFBTViXE/.

² Prieiga per internetą: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/politikai-kyla-i-ko-va-del-kalbos-gramatikos-nenori-aukoti-del-tolerancijos-56-1599006?copied/>.

Komisijos darbuotojams buvo siekis žengti žingsnį link Europos įvairovės ir įtraukiančios politikos. Deja, ši dokumento versija, kurią paskelbė žiniasklaida, nepasitarnauja tokiam tikslui, tai nėra galutinė dokumento redakcija, atitinkanti Komisijos standartus, todėl nusprendžiau atsiimti savo inicijuotą dokumentą tolesniam tobulinimui.¹

Atkreipkite dėmesį: pasak eurokomisarės, jos sprendimas arba jos teikto dokumento „versija“, kuria neva norima buvo priartėti prie Europos įvairovės ir „įtraukiančios politikos“, tokiam tikslui nepasitarnavo! Beje, ir negalėjo pasitarnauti, nes siūlymas išmesti vieną žodį keičiant jį kitu, tiksliau – dviem kitais, įvairovės negausina, nevyksta joks „įtraukimas“, o vyksta paprasčiausias pakeitimas, tolygus tuščiai spekuliacijai.

Jei jau lietuviams taip norisi Europoje išgarsėti ne išmintimi, ne žiniomis, o tolerancija ypač jautrioms žmonių grupėms, tai kodėl nepriėmus kompromiso: tegu Vilniaus universiteto mokslininkais besivadinantys „žmogos“, kurie nebesusigauja nei savo lytinėje tapatybėje, nei valstybinėje lietuvių kalboje, bendrauja tarpusavyje „jautria“ naujakalbe, kaip tarpusavyje savo žargonu bendrauja studentai ar vagys savąja *fenia*. Bet jei Gairių autoriai sau pavyzdžiu renkasi studentų ar vagių bendravimo stilių ir būdą, tegu būna nuoseklūs ir kartu su jais tenebruka savo *fenios* platesnei auditorijai, kurios nekankina problemos dėl lytinės tapatybės ar nepilnavertiškumo kompleksai, išgirdus aplinkinius kalbant bendrine, normine lietuvių kalba.

Iškiliam lietuvių filosofui, profesoriui Algiui Mickūnui priskiriamas teiginys: „Kaip mes kalbam, toks yra ir visas mūsų pasaulis.“ Išeitų, kad Vilniaus universiteto bendruomenė, priimdama Gairių nuostatas, pripažįsta, kad jų pasaulis, jų įsivaizduojama valstybė išimtinai apsiriboja tik lytyse pasimetusiais žmonėmis ir jų emocijomis, o jų pačių „mokslinę“ veiklą apsprendžia ES biurokratų rekomendacijos ir nuostatos, svetimos lietuvių tautai, kalbos ir kultūros tradicijoms.

Lietuviškos tradicijos gaires daugiau nei prieš 400 metų nubrėžė didžiausias XVI amžiaus kovotojas dėl gimtosios kalbos teisių, vienas lietuvių raštijos kūrėjų kunigas Mikalojus Dauša: „Kalba yra meilės ryšys, vienybės motina, pilietiškumo tėvas, valstybės sargas“.

Ką pasirinks Lietuvos visuomenė – moderniojo, ne tik lytyse, bet ir moksle pasiklydusio penketuko „lyčiai jautrios kalbos“ koncepciją ar koncepciją žmogaus humanisto, kuris ir po Liublino unijos pasirašymo aktyviai kovojo dėl Lietuvos valstybinio savarankiškumo!?

¹Prieiga per internetą: <https://www.laikmetis.lt/europos-komisija-uzsi-mojo-cenzuruoti-kalbedas/>.

BRONIUS GENZELIS

KADA PASUKOME NE TUO KELIU?

Grįžti prie prisiminimų paskatino kardinolo Sigitо Tamkevičiaus straipsnis „Ne už tokią Lietuvą kovojome okupacijos metais“¹. Kardinolas apmąsto savo nueitą kelią – ko tikėtasi ir kokia yra nūdienos Lietuva. Taip nė vienas mąsto. Kodėl taip atsitiko? Išduotos Sąjūdžio idėjos, juodinami Sąjūdžio pirmeiviai, politiniai kaliniai, neaišku iš kur mūsų horizonte pasirodo vienas ar kitas veikėjas. Ta proga norisi prisiminti, kaip formavosi taikaus pasipriešinimo judėjimas, atvedęs į Nepriklausomybę. Kada pasukome ne tuo keliu? Kaip tai atsitiko?

Sąjūdis ateina iš toli

Apmąstau savo veiksmus kelyje į Nepriklausomybę. Po diktatoriaus Stalino mirties prasidėjo pokyčiai. Mąstėme, kaip jais pasinaudoti. Tauta troško kitokio gyvenimo. Nepriklausomybės išvakarėse buvome vieningi, neskaitant tų, kurios tenkino esamybę. Praeities išsyk neatsikratoma.

1954 metais įstojau į Maskvos M. Lomonosovo universitetą. Studijų metai buvo labai įdomūs. Pasibaigus stalinistiniams filosofijos fakultetų valymams jie pradėjo atsigauti. Grįžo kai kurie atleisti dėstytojai, bet svarbiausia – pasikeitė studentų sudėtis: tada dar nebuvo specialios aukštosios mokyklos užsieniečiams, o apie pusę mano kurso jau buvo būtent tokie, kita dalis – demobilizuoti kariai, trečia – tokie kaip aš, baigę vidurines mokyklas medaliais. Taigi čia stojamųjų egzaminų tada nebuvo.

Tuo metu buvo statomi Maskvos universiteto naujieji pastatai. Apgyvendino mus buvusiose kareivinėse, vadinamose Strominka, valgydavome didžiulėje valgykloje. Čia ir pradėjome garsėti. Buvau pirmakursis, kai trys mūsų penktakursės, gavusios pašvinkusios mėsos, įtūžusios nubėgo pas valgyklos vadovą, o šis pareiškė: „Revoliucijos metais ne tą ėdėme...“ Tada jos nurūko į bendrabučio radijo mazgą, viena iš jų – Raisa Titarenko (vėliau – Michailo Gorbačiovo žmona) – pakvietė studentus boikotuoti valgyklą. Studentai vieningai pritarė. Prekybininkai mėgino veikti per rektorių. Šis atsakė: „Jie paskaitas lanko, o kur jie valgo, jų reikalas.“ Šis įvykis ir Raisos vardas plačiai nuskambėjo, pateko net į užsienio spaudą. Tai buvo pirma vieša akcija, prieš kurios dalyvius nesigriebta smurto. Įsikišo net pats Nikita Chruščiovas. Visa Maskvos prekybininkų valdžia buvo pakeista.

Įdomius nuotykius patyrė ir mano studijų draugas Gytis Vaitkūnas. 1955 m. pabaigoje bibliotekoje bevartydamas senus „Pravdos“ komplektus, jis aptiko bolševikų partijos X suvažiavime išrinkto Centro komiteto (CK) sudėtį, pradėjo tyrinėti ir lyginti su komunistų istorijos vadovėlyje pateiktais CK nariais ir pastebėjo, esą tik Leninas, Stalinas ir Molotovas tikri bolševikai, o kiti – iš anksto susimokę išdavikai. Atėjęs į dėstytojo Acarkino partijos istorijos paskaitą, paklausė: „Jeigu taip, kodėl jie nenušalino Stalino? Juk jų buvo dauguma.“ Dėstytojas įtūžo, pradėjo šaukti: „Iš kur atsiranda tokių kvailių... nebent Lietuvoje motinos tokius gali pagimdyti!..“ Žinoma, per egzaminą jis gavo dvejetą. Perlaikyti nepajėgė ir taip tęsėsi iki TSKP XX suvažiavimo. Gytį gelbėjo TSRS sporto meistro ir TSRS jaunių fechtavimo čempiono vardas. Po N. Chruščiovo pranešimo XX suvažiavime į auditoriją lyg niekur nieko įžengė minėtasis dėstytojas ir mėgino skaityti paskaitą. Prie jo prieina kursiokas, buvęs jūreivis G. Jermakovas ir be ceremonijų kreipiasi į dėstytoją: „Privalote atsiprašyti Gyčio... Tai kas kvailys – jūs ar jis?“ Ir dėstytojas su didžiausiu triukšmu išvejamas iš auditorijos. Kitam dėstytojui taip pat buvo sunku suvaldyti auditoriją, nes

¹Tamkevičius S. *Ne už tokią Lietuvą kovojome okupacijos metais // Respublika, 2021 m. liepos 3 d.*

vargu ar liko tikinčių, neva dėstoma istorija, o ne mitai. Gyčio vardas tapo žinomas tarp Maskvos studentų.

Ženkli studentijos dalis palaipsniui suprato komunistinių idėjų utopiškumą ir kad realybė Tarybų Sąjungoje labai tolima nuo komunizmo skelbiamos koncepcijos. Tarp studentų buvo paplitęs toks anekdotas. Mat naujai statomo universiteto daugiaaukščio špilis priminė „žmogeliuką“, jį pamatęs amerikietis klausia: „Ką tu ten veiki?“ Atsako: „Dairausi, kada priartės komunizmas.“ – „Kiek tau moka?“ – „30 rublių per mėnesį.“ Amerikietis: „Tau mokėsime 300 dolerių, jei išpėsi apie artėjančią krizę.“ „Žmogeliukas“: „Nėra durnių keisti pastovų darbą į laikiną.“ Palaipsniui įsitikinau, kad Tarybų Sąjunga – naujas Rusijos imperijos pavadinimas.

Artimai bendravau su vengru Imre Tokačiumi. Jo vyresnysis brolis mokėsi Maskvos karo akademijoje. 1956 m. gegužę į Maskvą atvyko jo pažįstamas generolas Palas Moleteris, būsimasis vengrų sukilimo karinis vadovas. Susitikom. Generolas pasakojo, kaip rusai kišasi į jų vidaus reikalus. „Negi aš tam koviausi Ispanijoje, kad mano šalis virstų Rusijos protektoratu“, – guodėsi generolas ir sakė, kad jam malonu, jog mes, lietuviai, bičiuliaujamės su jo tautiečiais.

Maskvoje veikė Vengrų studentų draugija. Kilo mintis. Paskambinau Romualdui Grigui, Žemės ūkio akademijos studentui. Pats R. Grigas dienoraštyje rašo: „Iš mūsų Timiriazovo žemės ūkio akademijos ir gretimo Žemės ūkio mechanizacijos instituto nuvykom aštuoniese. Susitikimo iniciatorius – Bronius Genzelis. Susirinkom septyniolika lietuvių. Susirinkimo atmosfera dvelkė politinio „suokalbio“ paslaptimi, pavojais ir ryžtu. Pirmiausia pasisakė čia viešėjęs estas, kurį pakvietė Bronius. Estas kalbėjo apie savo tautiečius, tautinės vienybės būtinybę.“¹ Tada sutarėme steigti klubą „Balticum“, jungiantį Maskvoje studijuojančius lietuvius, latvius ir estus. Užsimezgė pastovūs ryšiai.

Vengrijoje prasidėjus sukilimui studentai per Vėlines Kaune ir Vilniuje organizavo vengrus palaikančias protesto akcijas. Buvo suregztos pirmosios po Stalino valdymo studentų bylos. Prasidėjus Atgimimui, tarp Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio, Latvijos Liaudies Fronto ir Estijos Tautos Fronto iniciatorių matome ir „Balticum“ aktyvistų.

Ryšiai su kitų šalių studentais nenutrūko ir po studijų. Ypač draugiški santykiai išliko su islandu Arnoru Hanibalsonu (Arnor Hannibalsson). *Perestroikos* metais jis svečiavosi Vilniuje. Žinodamas apie mūsų siekius, jis mąstė, kaip padėti mums Nepriklausomybės atgavimo metais, juolab kad jo jaunesnysis brolis buvo Islandijos užsienio reikalų ministras.

Suvokta, kad ginklu neišsivaduosime. Todėl svarbu neprarasti tautinės savimonės, istorinės atminties. Viską turime daryti, kad taip neatsitiktų, tikėjome: visos imperijos subyrėjo, vadinas, subyrės ir ši. Imperijos jėgos silpo, neteko ideologinio pamato: kūrėsi įvairios savaveiksmės grupės, kurios tapo Sąjūdžio pamatu. Panašūs judėjimai formavosi ir kitose imperijos vietose. Mezgėsi kontaktai. Imperijos valdžia jau nepajėgė jų kontroliuoti. Po studijų palaikiau ryšius ir su savo Alma Mater. Dalyvavau Maskvos universiteto rengiamose mokslinėse konferencijose, susitikinėjau su studijų draugais, dėstytojais, kai kurie užėmė įtakingus postus tuometiniame mokslo pasaulyje. Jie ne kartą padėjo apsiginti nuo savų kovotojų su „buržuaziniais nacionalistais“ ir „revizionistais“. Gana gerai žinojau, kas vyksta imperijoje. Tai leido man ir mano bičiuliams sąžiningai atlikti mokslinius tyrinėjimus.

¹ Grigas R. Dienoraščio langą pravėrus. 10 mano jaunystės metų (1956–1965). Vilnius, Versmė, 2011, p. 12.

Žingsniai į Nepriklausomybę

Artėjo imperijos žlugimo metai. Jaučiau, kad savo valstybės atkūrimui reikia rimtai rengtis. Žinojau, kad tokios mintys rusena Latvijoje, Estijoje, Ukrainoje, Tadžikijoje, Gruzijoje. Visur buvo justis visuotinis nepasitenkinimas. Net aukščiausius respublikų pareigūnus

erzino propaguojama „vyresniojo brolio“ koncepcija. Kuo ji skiriasi nuo nacistų, skelbusių, kad vokiečiai – aukštesnė rasė? Tai girdėjau ne iš vieno komunistų vadovo.

Sąjūdžio ištakų metu vis kartodavau: pirma pastatykim namą, po to galvosime apie jo apstatymą. Taip mąstė ir mano artimieji. Svarbiausia buvo atkurti savo valstybę ir negalvojome, kaip ji bus valdoma. Juk neturėjome demokratinės patirties, nesugebėjome sukurti partinės sistemos (vadinamoji imperijos komunistų partija – ne partija, o valstybės valdymo mechanizmas).

Tačiau artėjant prošvaistei išnyko ir baimė, į Sąjūdžio gretas įsiliejo ankščiau abejingai stebėjusieji ar net uoliai imperijai tarnavusieji asmenys. Jų motyvas: matydami, kad imperija žlunga, ir pajutę, kad galima iš to susilaukti naudos, dėjosi prie Sąjūdžio. O tokių buvo dauguma. Masiniai mitingai vienijo visus – ir tuos, kuriems svarbiausia asmeninė gerovė, ir siekiančius gyventi savojoje valstybėje. Ankstesnis gyvenimas netenkino daugumos Lietuvos kaip ir visos imperijos gyventojų. O kokia bus valstybė – antraeilis dalykas, svarbu, kad aš gerai gyvenčiau. Todėl šiandien jie siekia pamiršti tuos, kurie aukojo savo gyvybę, laisvę dėl mūsų tautos išlikimo. Ir svarbiausia – jie mūsų pačių dėka dabar valdo mus.

Savasties išsaugojimui veikta įvairiais būdais. Čia ir pagrindininkai, ir viešai siekiantys puoselėti istorinę atmintį, tautinę sąmonę. Visi jie papildė vienas kitą, vėliau susiliejo. Dažnas disidentas, prieš juo tapdamas, užėmė gerą padėtį. Sakysim, Antanas Terleckas buvo banko valdytojo pavaduotojas, jo vadovai jam pranašavo gerą ateitį. Buvau liudininkas, kaip jis 1966 metais Vilniaus universitete vienos disertacijos gynimo metu metė iššūkį lietuvių tautos niekintojams ir už tai neteko posto.

Dirvą Nepriklausomybės atgavimui rengė pagrindžio spauda. Šių dienų žmogui sunku suprasti, už ką kalėjo S. Tamkevičius ir jo bendraminčiai. Juk „Katalikų Bažnyčios kronikoje“ buvo rašoma tik apie TSRS konstitucijos ir kitų įstatymų, užtikrinančių tikinčiųjų teises, pažeidimus, pati Konstitucija nebuvo kritikuojama. Leidinys mums priminė 1864 metus, kai uždraudus lietuvišką spaudą Rytprūsioose Motiejus Valančius organizavo maldaknygių lietuvių kalba leidybą, susiformavo slapta penkių knygnešių profesija. Ši spauda palaikė lietuvių ir parengė dirvą tolesnei spaudos plėtotei. Panašiai vyko ir tuometinėje okupuotoje Lietuvoje.

1978 metais A. Terlecko iniciatyva įsikūrė Lietuvos laisvės lyga, savo tikslu laikanti Lietuvos valstybės atkūrimą. 1979 metais ji išplatino „Keturiasdešimt penkių pabaltijiečių memorandumą“. Memorandumo iniciatorius buvo A. Terleckas. Visi pasirašė savo tikromis pavardėmis. Joje pasakyta, kad mūsų šalys Molotovo–Ribentropo susitarimu 1940 metais buvo okupuotos. Tarybų Sąjungos propagandistai neigė tokio sandėrio su nacistine Vokietija buvimą. „Keturiasdešimt penkių pabaltijiečių memorandumas“ susilaukė pasaulio visuomenės dėmesio. Jis tapo įvairių tarptautinių organizacijų svarstymo objektu, buvo paskelbti Vokietijos archyvuose saugomi slapti protokolai. 1983 m. sausio 13 d. Europos Parlamentas priėmė rezoliuciją dėl padėties Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje, pripažindama, kad šios šalys okupuotos. Tuo metu Vytautas Skuodis leido pagrindinį žurnalą „Perspektyvos“, leidinyje griežtai buvo kritikuojamas okupacinis režimas, keliamos Nepriklausomybės atkūrimo ir eurokomunistinės idėjos.

Iki pasirodant „Perspektyvoms“ Romualdai Ozolui buvo kilusi mintis leisti pagrindinį leidinį. Supažindinau jį su savo klasės draugu Vytautu Januliu, jis Kaišiadorių rajono Neprekštos kaime turėjo iš tėvų paveldėtą sodybą. Sodyba buvo atokiau nuo kaimynų, joje jis laikė didelį bityną (bitės tarsi saugojo nuo neprašytų svečių). Vytautas pasiūlė rūsijoje įrengti spaustuve. R. Ozolas rūpinosi spausdinimo įranga, jau buvo parengęs kelis straipsnius. Kai pasirodė „Perspektyvos“ ir pateko į mūsų rankas (apie („Kronikos“ turinį žinojome iš užsienio radijo laidų), Romualdas pasiūlė susikoncentruoti ties legalia leidyba ir atsisakyti sumanymo, nes panašias idėjas jau skelbia „Perspektyvos“.

Toliau laisvėjant kūrėsi neformalus judėjimai: „Talka“, Lietuvos kultūros fondas, paminkloaugininkų, žaliųjų, etnografijos ir panašūs judėjimai, diskusijų klubai, tokie kaip „Kultūra ir istorija“, tapęs labai populiariu. Neringoje Tomo Mano namelyje vyko konferencijos, aptarinėtos Lietuvos kultūros istorijos problemos, procesai kitose pasaulio šalyse. Į diskusijas atvykdavo iki kelių šimtų, kartais – ir daugiau asmenų. Taip formavosi valdžios nekontroliuojamas visuotinis judėjimas.

1987 m. rugpjūčio 23 d. Lietuvos laisvės lyga prie Adomo Mickevičiaus paminklo Vilniuje surengė mitingą Molotovo–Ribentropo paktui priminti.

Po mėnesio Mokslų akademijos salėje įvyko diskusija „Ar yra istorinė tiesa?“ Pirmininkavome su rašytoju Vytautu Bubniu. Žodžio paprašė A. Terleckas. Suteikiau. Jis ramiai dėstė savo pažiūras, klausdamas: „Kodėl suomia mini savo Nepriklausomybės metines, o mums negalima?..“ Neprašęs žodžio į tribūną įsiveržė jaunas istorikas Alfredas Bumblauskas. Terlecką išvadino provokatoriumi, o mudu su Vytautu – neatsakingais asmenimis. Neprisiminčiau šio istoriko, jeigu jis tokiais pat žodžiais nepultų ir dabar kitaip mąstančių negu jis. Nevalia pamiršti ir akademiko Juozo Jurginio, kuris ramiu balsu paaiškino: jei-gu žmogus turi tau nepriimtina nuomonę, nors galbūt ir neteisingą, dar nereiškia, kad jis provokatorius, būtina jį išklausti. Akademikas buvo sutiktas audringais plojimais.

Vidinių nesutarimų ir intrigų užuomazgos

Išryškėjus Sąjūdžio perspektyvoms prasidėjo užkulisiniai žaidimai, apie kuriuos anksčiau nenutuokiau, – visų pirma tai Vytauto Landsbergio veržimasis į valdžią. Anksčiau V. Landsbergio nematėme jokiam klube, jis laisvai važinėjo po vadinamąsias kapitalistines šalis. Išrinktas į Inicijatyvinę grupę, pradžioje nedalyvavo jos posėdžiuose. Pirmą kartą jį išvydome LKP CK būstinėje, į kurią pakvietė LKP CK pirmasis sekretorius Ringaudas Songaila. Nuo to laiko V. Landsbergis tapo aktyviu sąjūdiečiu.

Sąjūdžio įstatuose, priimtuose Steigiamajame suvažiavime, Estijos pavyzdžiu įrašyta, jog Tarybos posėdžiams pirmininkaujama rotacijos principu. Staiga Maskvos dienraštyje „Izvestijos“ pasirodo straipsnis, kuriame Sąjūdis vertinamas pozityviai, tik akcentuojama, neva jame esama agresyvios V. Landsbergio „ekstremistų grupuotės“. Sąjūdžio Seimo taryboje Algimantas Čekuolis, palaikant Virgilijui Čepaičiui, pasiūlė vardan vienybės išrinkti V. Landsbergį pirmininku.

„Atgimimo banga“.
Autoriaus asmenis archyvas

Tam prieštaravo keli Tarybos nariai (aš tarp jų nebuvo, nes maniau, kad dar ne metas kalbėti apie postus), motyvuodami tuo, kad negalime veiklos pradėti nuo įstatų pažeidimų, ypač šią poziciją gynė Vytautas Radžvilas (taip amžiams įgydamas priešą – V. Landsbergį). Vardan kompromiso pasiūlyta pirmininką rinkti iš dviejų asmenų – V. Landsbergio ir R. Ozolo. Galutiniai rinkimai buvo atidėti kitam posėdžiui, kuriame nutarta V. Landsbergį iki 1989 m. birželio 3 d. išrinkti pirmininku, R. Ozolą – pavaduoju, o po tos datos jie turi pasikeisti pareigomis. Deja, ir pastarasis nutarimas nebuvo realizuotas, nes V. Čepaitis, Seimo tarybos sekretorius, nesuorganizavo posėdžio, mat dalis Tarybos narių buvo TSRS Aukščiausiosios Tarybos nariais, o antradieniais vykdavo svarbūs posėdžiai Maskvoje. Be to, V. Čepaitis „nesugebėjo“ Sąjūdžio tarybos posėdžio perkelti į kitą dieną ir, antra, prieš R. Ozolą prasidėjo ir šmeižto kampanija.

Pirma kartą pajutau, kad tarp mūsų atsirado intrigų. Šiandien, kaip žinome, „Izvestijų“ straipsnio autorius buvo pažįstamas su minėtais Tarybos nariais. Ar tai nebuvo išankstinis susitarimas?

Rengėmės 1989 m. kovo mėnesį įvyksiantiems TSRS deputatų pirmiesiems apylaisviems rinkimams. Rinkėjams reikėjo išdėstyti savo tikslus, o tuos tikslus paviešinti galėjome, nes jau buvo įregistruavę Sąjūdžio kandidatus. Tai buvo labai svarbu, nes, išgirdę mūsų poziciją, galėjo ir neregistruoti, o teisę išbraukti iš sąrašų turėjo tik teismas. Jeigu nebūtume iki rinkimų prabilę apie savos valstybės atkūrimą, būtų galima pareikšti: „Tokioms kalboms neturite įgaliojimų.“

1989 m. vasario 16 d. pirmą kartą viešai leidus paminėti šią datą, Sąjūdžio taryboje buvo sutarta, kad aš Lietuvos nacionaliniame dramos teatre savo pranešime, kuris bus transliuojamas per televiziją ir radiją, pareikšiu, jog mūsų tikslas siekti savos valstybės atkūrimo. Dėl to pranešimo sulaukiau griežto puolimo. Vasario 21 d. skubiai šaukiamas neeilinis LKP CK plenumas, kuriame pareikalauta prieš mane imtis griežtų sankcijų, o LKP CK sekretorius ideologijai Lionginas Šepetys už nuolaidžiavimą atleidžiamas iš pareigų.

Tą pačią vasario 16 d. Kaune įvykusiame Sąjūdžio Seimo posėdyje V. Landsbergis nepritarė siūlymams Nepriklausomybės paskelbimą įtraukti į rinkiminę programą. Apie tai savo prisiminimuose rašo Audrius Butkevičius, Egidijus Klumbys ir Algimantas Norvilas¹.

Sąjūdiečiai triuškinamai laimėjo TSRS liaudies deputatų rinkimus. Iki pasirengimo LTSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimams vidiniai nesutarimai kiek aprimo. Jie atsinaujino artėjant rinkimams, kurie turėjo įvykti 1990 m. vasario 24 d., nes pagal tuometinius įstatymus išrinktoji Aukščiausioji Taryba galėjo priimti nutarimą dėl pasitraukimo iš imperijos. Apie tai žinojo ir Maskva, jie tam atvejui taip pat rengėsi. TSRS deputato mandatas atvėrė plačias galimybes ir kontaktams su užsieniu. Diplomatinis pasas sudarė galimybę išvykti į užsienį.

Tais pačiais metais rugsėjį JAV Lietuvių bendruomenės kvietimu lankiausi JAV ir Kanojoje, pasakojau tautiečiams apie mūsų siekius. Visi pritarė, kad artimiausiu metu būtina skelbti Nepriklausomybę. Ten asmeniškai susipažinau su „Perspektyvų“ leidėju V. Skuodžiu, nuteistu septyneriems metams laisvės atėmimo ir penkeriems metams tremties. Kadangi jis gimęs JAV ir turėjo jos pilietybę, JAV valdžia išsirūpino, kad būtų išsiųstas į gimtinę. Susitikime Vytautas pareiškė, kad kai tik bus galimybė, grįšias į Lietuvą. Žodį ištesėjo, bet čia jo laukė staigmenos: V. Landsbergio gerbėjos, „megztosios beretės“, vos jį išvydusios šaukdavo: „Nešdinkis atgal į savo Ameriką...“

Mūsų TSRS liaudies deputatai artimai bendravo su Latvijos Liaudies Fronto ir Estijos Tautos Fronto deputatais, tariamės dėl bendrų veiksmų. Ryškiausias buvo 1989 m. rugpjūčio 23 d. Baltijos kelias. Rimtų trikdžių nepatyrėme. Jame aktyviai dalyvavo visų trijų mūsų šalių TSRS liaudies deputatai, buvo sudaryti organizaciniai štabai (Lietuvos štabui vadovavo Arūnas Grumadas). Plačiai po pasaulį pasklido žinia apie šį įvykį, Baltijos keliu,

¹Sąjūdis Kaune ir ėjimas į lemtingą Kovo 11-ąją // Nepriklausomybės sąsiuviniai, 2020, 1(31), p. 57–73.

bylojančiu apie mūsų šalių ryžtą, susidomėjo pasaulio žiniasklaida, politikai. Nepaisant tuometinių TSKP veikėjų žaibiško ir griežto pasmerkimo, gruodžio 24 d. TSRS liaudies deputatų suvažiavimas paskelbė Molotovo–Ribentropo paktą niekiniu, tai savo ruožtu reišė, kad mūsų šalys 1940 metais buvo okupuotos, o ne savanoriškai įstojusios į Tarybų Sąjungą. Tame suvažiavime Kremliuje gruodžio 22 d. Kazimieras Motieka pareikalavo gražinti Lietuvos nepriklausomybę.

Šiais metais, rugpjūčio 23 d., Baltijos kelias šiek tiek prisimintas ir per LRT, tik ne jo rengėjai, o Emanuelis Zingeris apgailestavo, kad tiek daug dėmesio skirdami Maironiui ugdome nacionalizmą. Šia proga negaliu neprisiminti kito atsitikimo.

1995 m. rudenį Paryžiuje vyko UNESCO generalinė asamblėja, svarstyta programa. Lietuva pasiūlė 1997 metais UNESCO šalyse minėti pirmosios lietuviškos knygos 450 metų jubiliejų. Tam iš anksto pritarė Latvija ir Vokietija. Pagal nuostatus, jeigu šalis pateikia vieną renginį ir jį paremia dar dvi valstybės, jis įtraukiamas į sąrašą. Kitu atveju balsuojama. Tuo metu buvau UNESCO Lietuvos nacionalinės komisijos pirmininkas ir Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto pirmininkas, oficialiai atstovavau Lietuvai generalinėje asamblėjoje. Netikėtai iš Lenkijos atstovo išgirdau, esą, nežinia iš kur atsiradęs E. Zingeris su siūlymu paminėti Gaoną. Jei pastarąjį, kaip savo tautietį, siūlytų Izraelis, jis nekonkuruotų su pirmosios knygos jubiliejumi. Susiradau Izraelio atstovę. Pasiūliau jai pristatyti šią asmenybę. Tačiau ji pareiškė, esą judėjai turi daugybę tokių asmenybių ir jeigu visas siūlytų, jie užimtų visus metus, todėl be išlygų ji palaikanti mus.

Paskutinėmis 1989 m. gruodžio dienomis KGB padalinio vadovas Lietuvoje generolas Eduardas Eismuntas savo šefams Maskvoje rašė, esą LTSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimus vasario mėnesį laimėsia sąjūdiečiai ir skelbsia Lietuvos nepriklausomybę, o jis disponuojąs 6 377 agentais, kurie pasirengę dirbti atkurtoje valstybėje. Generolas ketinęs juos įdarbinti versle, žiniasklaidoje¹. Po Tarybų Sąjungos griūties KGB agentūrą perėmė Rusijos Federalinė saugumo tarnyba ir ji niekur nedingo.

Po 1991 m. rugpjūčio 19–22 d. pučo žlugimo KGB viešai nutraukė savo veiklą ir išsinešdino iš savo rezidencijos. Kol mūsų struktūros perėmė jų patalpas, ten viešpatavo chaosas: kas netingėjo vogė dokumentus. Svarbiausius jie jau anksčiau buvo išgabenę į Rusiją. Aukščiausioji Taryba sudarė Balio Gajausko vadovaujamą laikinąją komisiją užsienio specialiųjų tarnybų veiklai Lietuvoje tirti. Komisijos pasiūlymu Aukščiausioji Taryba vieningai nutarė: prisipažinę agentai atleidžiami nuo atsakomybės, jų vardai įslaptinami, bet jie negali pretenduoti į renkamus postus. Keisčiausia, kad vėliau konservatoriai, įsitvirtinę valdžioje, nusprendė pakeisti šį įstatymą ir visų agentų pavardes įslaptinti 75 metams (susimąstykime, kodėl jiems parūpo priimti tokį įstatymą?!). Negirdėjau, kad kokioje kitoje šalyje veiktų panašus įstatymas (Didžiojoje Britanijoje savi agentai, veikę svetimoje šalyje, įslaptinami 50 metų, bet ne užsienio agentai savoje šalyje).

1990 m. vasario 24 d. rinkimus į Aukščiausiąją Tarybą laimėjo Sąjūdis. Ir po jų V. Landsbergis ne iš karto atsisakė savo abejonių dėl Nepriklausomybės paskelbimo. Kovo 11-osios išvakarėse į Sąjūdžio deputatų klubą susirinko išrinkti deputatai aptarti valstybės atkūrimo darbų. K. Motieka susisiekė su Stasiu Lozuraičiu ir iš jo išgirdo, kad JAV vyriausybė pozityviai žiūri į Nepriklausomybės paskelbimą. Tada K. Motieka paklausė V. Landsbergio, ar šis kalbėjęs su ambasadoriumi. V. Landsbergis atsakė, kad ne. Motieka tiesmukiškai pasakė: „Tai pakalbėkite.“ Po telefoninio pokalbio grįžusio į pasitarimą V. Landsbergio veidas be žodžių bylojo: „Skelbkime.“ Taip buvo įveiktos V. Landsbergio dvejonės dėl Nepriklausomybės atkūrimo jau kovo 11 dieną². Prie Aukščiausiosios Tarybos būriavosi tūkstančiai žmonių. Iš balkono K. Motieka pranešė, kad skelbsime Nepriklausomybę. Vėliau pradėti kurti mitai, esą V. Landsbergis – vienintelis valstybės kūrėjas.

¹Эйсмунтас Э.
Отчет об итогах
оперативной
и служебной
деятельности
ЛПИ Литовской
ССР за 1989
год КГБ // LTSR do-
кументų saugykla,
f. K-1, ap. 46, b. 324.
²Vaišvila Z. Sąjū-
džio keliu Nr. 21 į
Lietuvos Nepriklau-
somybę // Lietu-
vos Respublikos
Aukščiausiosios
Tarybos dokumen-
tai. I tomas, I dalis.
Vilnius, Lietuvos
Nepriklausomybės
Akto signatarų klu-
bas, 2021, p. 65.

Paskelbus Nepriklausomybę imperijos šalininkai organizavo įvairiausius išpuolius. Jie būrė savo šalininkus ir, kas labiausiai nesuprantama, prie Aukščiausiosios Tarybos išdygo būriai, žurnalistų praminti „megztosiomis beretėmis“, giedantys himnus Landsbergiui, bet tuo pat metu skleidžiantys neapykantą Sąjūdžio pirmeiviams. Ypač nekenčiamas buvo Česlovas Kudaba, o juk jis buvo vienas iš Sąjūdžio organizatorių! Kai tik jis pasirodydavo prie įėjimo į Tarybos pastatą, pasigirdavo užgauliojimų, jo rinkiniai portretai buvo su išdurtomis akimis, užrašais „Išgama“. Manychiau, tai pagreitino profesoriaus mirtį.

Brežnevo laikais, kai Č. Kudaba buvo Gamtos fakulteto dekanas, du fakulteto bendradarbiai parašė į Maskvą, esą dekanas yra „buržuazinis nacionalistas“. Č. Kudaba, nelaukdamas „tyrimo“, atsistatydino. Rektorius Jonas Kubilius nekentė skundikų. Atėjus jų atestavimo metui, pasirodė, kad jie neatlieka savo pareigų, ir buvo atleisti. Dabar išvydau juos V. Landsbergio aplinkoje, nuėjęs pasakiau, kas tie du „nukentėję piliečiai“. Po to jie išnyko. Panašiai buvo juodinamas Justinas Marcinkevičius ir daugelis kitų.

Kova dėl Konstitucijos

Pradėjusi savo darbą Aukščiausioji Taryba priėmė Laikinąją Pagrindinį Įstatymą. Buvo sudaryta V. Landsbergio vadovaujama darbo grupė Konstitucijos projektui parengti. 1991 m. vasario 9 d. referendumu buvo priimtas pirmasis Lietuvos Respublikos Konstitucijos straipsnis: „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“. Balandžio 15 d. V. Landsbergio darbo grupė pateikė Aukščiausiajai Tarybai svarstyti Konstitucijos metmenis. 1991 m. gruodžio mėn. 3 d. Aukščiausioji Taryba jiems nepritarė, nes tai buvo autoritarinės valstybės modelis, prieštaraujantis referendume priimtam Konstitucijos pirmam straipsniui. V. Landsbergis atsistatydino ir darbo grupės veikla nutrūko.

Tų pačių metų gruodžio 10 d. Aukščiausioji Taryba sudarė 14 deputatų Laikinąją komisiją Lietuvos Respublikos Konstitucijai parengti, kurios pirmininkas buvo Kęstutis Lapinskas. Buvo numatyti rengimo etapai, susipažinta su 20 šalių konstitucijomis. 1992 m. kovo 30 d. komisija pateikė parlamentui svarstyti Konstitucijos projektą. Tačiau trys komisijos nariai, autoritarizmo šalininkai, pateikė pagrindinių straipsnių alternatyvas. Taryba joms nepritarė. Vis dėlto gegužės 23 d. nutarta rengti referendumą. Pagal jį, iki bus išrinktas Prezidentas, jo pareigas eis Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas, kuris vadovausis vien savo sąžine. Referendume išvakarėse per televiziją kalbėjo K. Motieka ir R. Ozolas. Jie paaiškino, kad taip mes absoliučią valdžią perduosim diktatoriui iki jo gyvos galvos. Jie priminė, kaip V. Landsbergis buvo išrinktas Sąjūdžio Seimo tarybos pirmininku, papasakojo, kaip jis, regzdamas įvairias intrigas, išliko šiame poste. Tauta nepritarė autoritarinės valstybės modeliui. Pretendentas į vienvaldžius Lietuvos valdovus nepritariančiuosius apšaukė „runkeliais“, „šunauja“. Bet tai sėkmės jam neužtikrino.

Česlovas Kudaba Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime. Vilnius, 1988 m. spalio 22 d. Romos Bieliajevienės nuotrauka. LCVA

Po nesėkmingo referendumo darbas Aukščiausiojoje Taryboje buvo destabilizuotas. Mat pagal Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą Taryba galėjo priimti įstatymus 2/3 balsų dauguma. „Kietosios rankos“ šalininkai organizavo „parlamentinę rezistenciją“ – nedalyvaudami posėdžiuose padarė Aukščiausiąją Tarybą neveiksnią. Tačiau deputatai neužilgo suprato, kad taip elgdamiesi išduoda savo piliečius. Buvo sudaryta tarpfrakcinė derinimo grupė, turinti ieškoti sutarimo. Ji veikė šalia K. Lapinsko vadovaujamos komisijos. Priklausiau abiem dariniams. Parengtas naujos Konstitucijos projektas. Nutarta jį 1992 m. spalio 25 d. pateikti referendumui, o pačiai Aukščiausiąjai Tarybai pasileisti ir drauge su referendumu spalio 25 d. surengti Seimo rinkimus.

Susiskaldymo atgarsiai šiandien

Po 1992 metų Seimo rinkimų rūpintis švietimu, mokslu, kultūra, siekta vykdyti Sąjūdžio programą. 1996 metais Gediminui Vagnoriui tapus premjeru jokių pokyčių neįvyko. Švietimo ir mokslo, Kultūros ministerijoms vadovavo kompetentingi ministrai. Viskas pasikeitė, kai po rinkimų 2008 metų pabaigoje į valdžią atėjo Andriaus Kubiliaus vyriausybė. Kultūrą imta vertinti kaip praeities atgyveną, kaip nepelningą verslą.

A. Kubiliaus vyriausybė inicijavo finansų ministrės Ingridos Šimonytės parengtas reformas. Jomis nepatenkinti piliečiai prie Seimo organizavo protestą. Pirmą kartą atgavus Nepriklausomybę į demonstrantus įsakyta šaudyti guminėmis kulkomis. Vyriausybė ir naujoji Seimo dauguma savo dėmesį nukreipė į švietimo ir kultūros paveldo naikinimą. Dėl šių veiksmų kritikos valdžioje atsidūrę valstiečiai ir žalieji žadėjo taisyti kultūrai padarytą žalą, bet iš esmės pažadai taip ir liko pažadais. Kiti rinkimai vėl atvėrė vartus vadinamiesiems konservatoriams. Beatodairiškas savos kultūros naikinimas, istorinės atminties trynimasis tęsiasi.

Įdomi nūdienos Lietuvos politinė situacija. Demokratinėse šalyse piliečiai balsuoja už partijas, atstovaujančias socialinėms piliečių grupėms. Partijos siekia ginti tam tikrų piliečių grupių interesus. Neteko girdėti, kad yra demokratinų valstybių, kurių partijų rinkimų sąrašo vedlys būtų nepartinis. Paklausta, kodėl net būdama partijos rinkimų sąrašo vedlė nėra partijos narė, I. Šimonytė žurnalistams atsakė: „Aš tarnautoja...“ (įdomu, kam ji tarnauja?), o jos patarėjo Vito Vasiliausko nuomone, „moralė – ne šio amžiaus dimensija“. Deja, tokie veikėjai mūsų krašte nevieniši. I. Šimonytės vadovaujama vyriausybė vėl sukėlė chaosą, nors visa bėda verčiama pandemijai. Pasinaudodami pandemija turtuoliai tampa dar turtingesni, didėja socialinė atskirtis, naikinamos valstybinės institucijos, trinama istorinė atmintis, atsižadama moralės normų.

Kiekvienos šalies užsienio ministerijos ir Seimo Užsienio reikalų komiteto pareiga tarnauti savo valstybei. O kam tarnauja šios mūsų institucijos? Taip, Aleksandro Lukašenkos režimas despotiškas. Tačiau ar nesekame jo pėdomis? Kodėl pamirštame, kad ilgą laiką A. Lukašenka nepritarė Krymo, dalies Sakartvelo aneksijai, tolesniam Ukrainos grobimui, priešinosi Baltarusijos ir Rusijos sujungimui, o mūsų valdantieji gina tuos, kurie nori susijungti su Rusija. Kas atsitiktų, jeigu jų simpatikai Baltarusijoje atsidurtų valdžioje ir Baltarusija taptų Rusijos provincija?

Rusijoje propaguojama, esą Lietuvos, kaip ir Ukrainos, nėra (jos – hitlerininkų ir bolševikų kūrinys). Dabar ir A. Lukašenka kėsina į mūsų teritoriją. Ar gali būti demokratinės šalies parlamento užsienio reikalų komiteto vadovu asmuo, kuris viešai giriasi, neva bendraująs su mafija?

Dabar bandoma realizuoti V. Landsbergio sumanymą – paversti Lietuvą autokratine valstybe, nuo Dalios Grybauskaitės viešpatavimo laikų plečiama saugumo institucijų galia ir teisėtvarkos savivalė (žinomi atvejai, kai net merams pateikiami įtarimai ir jie kelis mėnesius laikomi belangėje, po to paaiškėja – kaltinimai nepagrįsti, o didžiausios korupcinės bylos

vilkinamos iki senaties), bet už tai niekas neatsako. Perrašoma istorija, perimami bjauriausi okupacinės valdžios papročiai: kuriamos legendos apie esamų faktiškų vadovų nuopelnus.

Pasaulio istorija rodo, kad iš istorijos braukti nusipelnusių asmenybių pavardes yra įprastinis dalykas. Stalinas išžudė 1917–1918 metų Rusijos revoliucijų įkvėpėjus ir organizatorius, idant lengviau būtų įrodinėti, kad jis buvęs tų įvykių centrine figūra. Pas mus dar nežudomi, tik juodinami.

Kuo virto mūsų Seimas? Pasirodo, jo didžiausias rūpestis įteisinti narkotikų vartojimą, net kalnimo vietose. Apgailestaujama, kad mažiau vartojame alkoholio (anksčiau Europos Sąjungos duomenimis, mes daugiausia vartojome alkoholio, dabar nebetekome pirmos vietos).

Per internetą žiūriu BBC dokumentiką. Įstrigo atmintyje dokumentiniai filmai apie hitlerininkų ėjimą į valdžią. Po 1932 metų rinkimų jie gavo maždaug tiek balsų, kiek mūsų Laisvės partija. 1933 metais, organizuodami įvairias riaušes, jie įsitvirtino valdžioje. Paanalizuokime: hitlerininkai šaukė, neva pažeidžiamos jų trylikos mažumos teisės (mažuma neturi paklusti daugumai), pas mus šaukiama: „pažeidžiamos“ LGBT teisės (jiems turime paklusti). Tai, kas vyksta mūsų krašte, nesapnavau ir košmariškiausiame sapne – vyksta išvalstybinimas. Susimąstau, kas mus valdo? Ar išeiviai iš psichiatrinių ligoninių, ar Federalinės saugumo tarnybos agentai? Ar ne todėl jie įslaptinti?

Tai – antras mūsų istorijoje toks nuopuolis: pirmas – XVIII amžiaus paskutinis dešimtmetis, kai Lietuvos bajorai nepanoro būti lietuviais, atsisakė savo kalbos, siekė, kad ir kaimiečiai bendrautų lenkiškai. 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucijoje neliko net ankstesnio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vardo, įrašyta vieninga Lenkija. Kuo tas baigėsi, žinome: naujoji valstybė tapo lengvu kaimynų grobiu. Šis mūsų Seimas nusprendė, kad Gegužės 3-iosios konstitucija yra didžiausias mūsų laimėjimas.

Strimgalviais ritamės į diktatūrą, nes dauguma piliečių nejučia atsakomybės už savo veiksmus. Dažnai girdime: „Čia laisva Lietuva... ką noriu, tą ir darau... Kai vienas nesiskaito su kitais, kai nusikaltęs prieš kitus, jeigu turi pinigų, gali su nieku nesiskaityti“. Tokią „laisvę“ gali įveikti diktatūra ar piliečių sąmonėjimas. Ne veltui filosofas Vytautas Rubavičius abejoja, ar „rastūsi toks drąsuolis mokslininkas, kuris į mūsų valstybės raidą išsilaisvinus iš sovietinės okupacijos pažvelgtų buvusio turimo turto „prichvatizavimo“ aspektu. /.../ Tačiau ta istorija nebus parašyta. Ne tik dėl to, kad vargu ar atsiras toks drąsuolis, imsiantis vaizduoti tikrąją istorinį Lietuvos turtingųjų sluoksnio paveikslą ir rizikuojantis visam laikui tapti „Kremliaus agentu“ ar „sovietiniu nostalgiku“. Jokia mokslo institucija neskirtų lėšų tokio pobūdžio „projektui.“¹

Apžvelgus dabartinę situaciją mūsų šalyje akivaizdu, kad valdantiejiems nerūpi nei mūsų tautos, nei valstybės likimas, bet mes ją išsirinkome patys. Kaip neprisiminsi vokiečių filosofo Georgo Hėgelio: „Kiekviena tauta turi tokią vyriausybę, kurios verta“, ar mūsų Povilo Višinskio: „Turime siekti, kad žmogus būtų laisvas, turėtų žodžio, spaudos laisvę, bet tai pasiekama, kai žmogus jaučia atsakomybę už savo veiksmus, kitu atveju valstybėje įsigali anarchija, kurios baigtis arba tironija, arba valstybės ir tautos žlugtis“. Taip 1905 metais sakė P. Višinskis. Dabar ir atsidūrėme kryžkelėje: arba diktatūra, arba tautos išnykimas.

Jeigu Tauta neatsibus, bus įgyvendintas po Antrojo pasaulinio karo rusų paskirto gubernatoriaus Michailo Suslovo siekis: „Lietuva bus, bet be lietuvių“. Mūsų valdžios tikslas yra Lietuvą paversti viena iš Europos Sąjungos provincijų. Skirtumas vienas – gubernatorius svajėjo, kad mes būsime Rusijos provincija, o mes norime būti Europos Sąjungos provincija.

Jeigu mums lemta išlikti, privalome žinoti, kas vyko mūsų šalies kelyje į Nepriklausomybę, kas iš jos pelnėsi ir kas aukojosi. Likimas Tautos rankose.

¹ Prezidento veto dar vienam, galbūt paskutiniam, valstybės nukryžiuvimui // Respublika, 2021 m. rugpjūčio 2 d.

PAMINĖJIMAI

ARTŪRAS POVILIŪNAS

LIETUVOS TAUTINIO OLIMPINIO KOMITETO ATKŪRIMO IR PRIPAŽINIMO EVANGELIJA

*Istorijos įstatymas yra nedrįsti sakyti jokios netiesos
ir nedrįsti nutylėti jokios tiesos*

Ticianas

Šių metų rugsėjo 18-ąją (*de facto*) ir lapkričio 11-ąją (*de jure*) Lietuvos sportas pažymi istorinę datą. Lygiai prieš trisdešimt metų Tarptautinis olimpinis komitetas (TOK) oficialiai pripažino Lietuvos, Estijos ir Latvijos olimpinis komitetus, taip sugrąžindamas juos į olimpinę šeimą.

Apie tai, kokių sunkų kelią teko nueiti nuo Lietuvos tautinio olimpinio komiteto atkūrimo iki pripažinimo, ir yra šis rašinys.

Tautinio olimpinio komiteto atkūrimo pradžia

Pirmą kartą labai konkrečiai apie Lietuvos sporto savarankiškumą ir „išėjimą į pasaulį“ buvo rašoma „Sąjūdžio žiniuose“, kurias redagavo Monrealio olimpiu žaidynių prizininkas Arvydas Juozaitis. Straipsnio autorius – Rimvydas Rimdžius, tuometinio Lietuvos kūno kultūros ir sporto komiteto Sporto renginių valdybos darbuotojas, vėliau – aktyvus Lietuvos tautinio olimpinio komiteto atkūrimo darbo grupės narys. Rašinyje buvo teigiama, kad suverenios respublikos sportas turi būti suverenus ir turėti visas civilizuoto pasaulio sporto institucijas.

Taigi kvietimas – pradėkim! – jau tvyrojo sporto padangėje, o signalu tapo „Sporto“ laikraščio 1988 m. spalio 6 d. numeryje išspausdintas Romos Griniūtės-Grinbergienės straipsnis „Ar naudosis teise į LTSR nacionalinį olimpinį komitetą?“

Straipsnis sukėlė sprogsios bombos išpūdį. Į „Sporto“ laikraščio redakciją pasipylė laiškai, pritariantys idėjai atgaivinti nacionalinį olimpinį komitetą. Suprantama, laikraščio redakcija baiminosi valstybinių organizacijų reakcijos. Užteko bent vieno įtakingo asmens skambučio... Tačiau tada jau aktyviai reišėsi Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, ir nors jo programose ir rezoliucijose sportas tiesiogiai nebuvo minimas, tapo akivaizdu, kad persitvarkymas ir nauji vėjai būtini ir sportui.

Matydamas tokį aktyvų visuomenės susidomėjimą sporto reforma, sujudo ir Lietuvos TSR valstybinis kūno kultūros ir sporto komitetas. Jo Kolegija man, tuometiniam komiteto pirmininko pirmajam pavaduotojui, pavedė sudaryti darbo grupę olimpiniam komitetui atkurti. Žmonės į ją buvo renkami ne pagal pareigas, o labiau žiūrima jų ketinimų ir galimybių prisidėti prie šio svarbaus reikalo. Nuo pat pirmų dienų pradėjome aktyviai rengtis Respublikos sporto federacijų, organizacijų ir visuomenės atstovų suvažiavimui Lietuvos tautiniam olimpiniam komitetui atkurti.

Įdomus faktas – rengiantis suvažiavimui 1988 m. lapkričio 5 d. vyko Lietuvos olimpiečių, dalyvavusių Seulo olimpinėse žaidynėse, pagerbimo renginys. Jo metu mūsų darbo grupės

narys Vytautas Nėnius rinko parašus dėl pritarimo atkurti olimpinį komitetą. Pasirašė visi Lietuvos komunistų partijos CK biuro (!) nariai: Algirdas Brazauskas, Lionginas Šepetys, Vytautas Sakalauskas, Vytautas Astrauskas, Juozas Bernatavičius, Kęstutis Zaleckas, Stanislovas Giedraitis, Vladas Beriozovas, Lionginas Maksimovas, taip pat visi sporto lyderiai. Taigi atrodė, kad jokių kliūčių nėra...

Teisingumo dėlei turiu pasakyti, kad mes nebuvo pirmieji, įgyvendinantys idėją atkurti olimpinį komitetą. Pirmieji tai padarė latviai, tų metų lapkričio 19 d. surengę suvažiavimą, kuriame dalyvavo ir grupelė Lietuvos atstovų. Tačiau latviai, nenorėdami konfliktuoti su Maskva, tenužengė pusę žingsnio – įkūrė Latvijos laikinąjį olimpinį komitetą. Vis dėlto TSRS sporto komiteto kolegija ir TSRS olimpinis komitetas žaibiškai reagavo į Latvijos laikinojo olimpinio komiteto atsiradimą: iš pradžių spaudoje viešai pasmerkė, o po to valstybinių institucijų vadovus – Lietuvos, Estijos ir Latvijos kūno kultūros ir sporto komitetų pirmininkus bei respublikų (Lietuvos – Stanislovą Stonkų ir Zigmantą Motiekaitį) TSRS olimpinio komiteto narius – iškvietė į TSRS olimpinio komiteto plenumą, vykusį gruodžio 3 d. Maskvoje. Komiteto pirmininkas Z. Motiekaitis į plenumą vykti negalėjo, tad iš Lietuvos dalyvavome dviese – S. Stonkus ir aš.

Svarbiausias ir bene vienintelis svarstomas klausimas buvo Latvijos laikinojo olimpinio komiteto „neteisėtumas“. Išvada viena: Latvijos olimpinio komiteto (kad ir laikinojo) atkūrimas prieštarauja Olimpinės chartijos taisyklėms ir olimpinio judėjimo praktikai, nepadeda sąjunginių respublikų sporto organizacijų suartėjimo procesui, kenkia susidariusiai šalyje vientisai, iš esmės – nedalomai, sportinio ir olimpinio judėjimo struktūrai, TSRS olimpinio komiteto autoritetui.

S. Stonkus ir Matis Markas (Estijos sporto komiteto pirmininkas) palaikė Latviją, kalbėjo labai diplomatiškai, ramiai ir užtikrintai. Man taip pat teko paaiškinti, kad besąlygiškai remiame Latvijos laikinojo olimpinio komiteto atkūrimą, kad tokiam žingsniui žengti turime visas juridines teises ir kaip darbo grupės Lietuvos olimpiniam komitetui atkurti vadovas kviečiu TSRS olimpinio komiteto delegaciją atvykti į Vilnių gruodžio 11 d. dalyvauti olimpinio komiteto atkuriamajame suvažiavime.

Darbo grupės Lietuvos tautiniam olimpiniam komitetui atkurti nariai. Vilnius, 1988 m. gruodžio 11 d.

Reakcija buvo žiauri. Kokių tik epitetų neišgirdau! Pradedant tokiais kaip „separatistas“, „tokiam ne vieta padorioje kompanijoje“ iki „reikia kuo greičiau baigti su tokiais“, „partinį bilietą ant stalo ir tegul važiuoja“... Visi kalbėjusieji pasmerkė Latvijos žengtą žingsnį ir būsimuosius Lietuvos sporto organizatorių ketinimus kaip skaldytojiškus, separatistinius ir nacionalistinius.

Iš Maskvos išvažiavome prislėgtos nuotaikos. Gerai žinojau, kad TSRS sporto komiteto vadovai nedelsdami skambins į Vilnių ir praneš apie mano akibrokštą. Juo labiau, kad 1988 m. lapkričio 26 d. LKP CK biurui priėmus pareiškimą „Dėl dabartinės politinės padėties Respublikoje“ Sąjūdžio ir LKP CK santykiai buvo įtempti. Darėsi neįtikinamai.

Mano nuojauta pasitvirtino. Nepaisant visų CK biuro narių palaikymo parašų olimpiečių pagerbimo metu buvo „nerta į krūmus“. Gruodžio 6 d. respublikiniame sporto komitete skubiai sušaukiamas pasitarimas dėl Lietuvos olimpinio komiteto steigimo, kviečiami sporto šakų federacijų pirmininkai, Lietuvos olimpinio komiteto atkūrimo darbo grupės nariai.

Pasitarimas vyko labai audringai. Viskas kryo į tai, kad reikėtų suvažiavimą atidėti, taigi išbraukti iš savo planų pačią Lietuvos olimpinio komiteto atkūrimo idėją.

Per pertrauką kartu su A. Juozaičiu išėjome pasivaikščioti. Pasitaręs su Arvydu ir kitais darbo grupės nariais nutariau griebtis diplomatijos. Pasakiau: siūlau sušaukti suvažiavimą Lietuvos olimpinei lygai įkurti. Panaši sporto lyga egzistavo prieškario metais. Būtent ji atvedė prie Lietuvos olimpinio komiteto sukūrimo... Pasiūlymas buvo priimtas – svarbiausias rezultatas pasiektas. *Suvažiavimas*, nors ir kitu pavadinimu – Lietuvos olimpinei lygai įkurti, – *įvyks*.

Atėjo lauktoji gruodžio 11-oji. Į Profsąjungų rūmus rinkosi suvažiavimo delegatai – per pusę tūkstančio sporto visuomenės atstovų iš visų miestų ir rajonų. Su viltimi, didele viltimi atkurti Lietuvos olimpinį komitetą.

Išvakarėse su Kazimieru Motieka sutarėme, kad aš, kaip darbo grupės vadovas, kalbėsiu abstrakčiai, neįvardydamas nei Lietuvos olimpinės lygos, nei olimpinio komiteto, o jis pasakys taip, kaip reikia! Kaip ir reikėjo tikėtis, po mano žodžių, jog „atėjo laikas įkurti organizaciją, kuri savarankiškai tvarkytų Lietuvos olimpinius reikalus“, pajutau, kad salėje tvyro netikrumo, nusivylimo nuotaika. Iš manęs laukta daugiau... Bet aš žinojau, ko nežinojo salėje sėdintys sporto aktyvistai. Beje, apie mūsų su K. Motieka veiklos scenarijų žinojo tik A. Juozaitis ir Sąjūdžio ideologas Romualdas Ozolas, pas kurį eidavau derinti klausimų, susijusių su Sąjūdžio ir tuometinės vadžios politika, taip pat ir olimpinio komiteto atkūrimo reikalų.

Ir štai prie mikrofono ryžtingai prieina K. Motieka.

– Jaunime! Kokios dar abejonės? Mes privalome šiandien ir visiems laikams atkurti Lietuvos tautinį olimpinį komitetą!

Salė sprogo ovacijomis...

Svarbiausia buvo padaryta. Vėliau vyko atkurto Lietuvos tautinio olimpinio komiteto (LTOK) prezidento, vykdomojo komiteto, kitų organizacijos struktūrų rinkimai. Suvažiavimo dokumentus jau kitos dienos vakarą išsiuntėme į Tarptautinį olimpinį komitetą.

Euforija tęsiasi. Su trispalve – į Australiją

Praėjus suvažiavimui mes, šešiolikos žmonių delegacija, su pakilia nuotaika vykome į III Pasaulio lietuvių sporto žaidynes Adelaidėje (Australija). Tai ir vėl istorinis įvykis – pirmą kartą dalyvauja lietuviai iš Lietuvos! Štai ką apie tai knygoje „Penkiasdešimt sportinės veiklos metų išėivijoje“ rašė Sigitas Krašauskas:

„III Pasaulio lietuvių sporto žaidynių (PLSŽ) atidarymo dieną, 1988 m. gruodžio 26-ąją išsirikiavo arti 500 sportininkų, stebint taip pat arti 2000 žiūrovų. Jautėsi stiprūs tautiniai ryšiai ir ypatingai dėmesys skiriamas sportininkams iš Lietuvos. PLSŽ vėliavą, atgabentą

iš Čikagos, nešė jaunas Lietuvos krepšininkas studentas Artūras Jakubauskas. Komandų parade pirmieji žygiavo Lietuvos sportininkai. Priesaikos žodžius žaidynių dalyvių vardu skaitė Vilniaus universiteto studentė Jūratė Mackevičiūtė. Šių iškilmių metu, atidarant III PLSŽ, buvo daug sveikinimų iš oficialių išeivijos bendruomenių, organizacijų atstovų, tačiau svečių vadovo Lietuvos tautinio olimpinio komiteto prezidento Artūro Poviliūno sveikinimas-kalba, buvo jautri ir dėmesinga:

– Brangūs tautiečiai, pasaulyje gyvena daug tautų, bet lietuvių tauta yra tik viena ir mes esame jos vaikai. Kur begyventumėm – mes esame ir būsim lietuviai. Lietuviais turime ir būt, kad mūsų tauta neišnyktų, kad jos neužgrotų didesnės ir galingesnės.

Gerbiamieji, pasaulyje yra daug šalių, bet Lietuva tik viena. Vienintelė šalis, kur mes, lietuviai, ne tik galime, bet ir privalome jaustis šeiminkais. Lietuvą mes paveldėjome iš savo protėvių, iš didžiųjų kunigaikščių Vytauto ir Algirdo, iš Martyno Mažvydo, Jono Basanavičiaus, Vinco Kudirkos, Maironio... Mūsų šventa pareiga ją išsaugoti ateinančioms kartoms. Tai nebus lengva, juk buvo labai sunkių metų, kai Lietuvoje lietuviams neužteko vietos. Tačiau dabar Lietuva atgimsta. Kad mes, kaip Lietuvos pasiuntiniai, dalyvaujame žaidynėse – taip pat atgimimo ženklas. Mes laimingi, kad galime čia dalyvauti, mes dėkingi visiems, kurių dėka čia esame.

Mes džiaugiamės, kad atvykome ne tuščiomis – su trispalve, kuri vėl tapo Lietuvos valstybine vėliava, su Vinco Kudirkos tautiška giesme lūpose. Su žinia, kad atkurtas Lietuvos tautinis olimpinis komitetas, su pirmosios Lietuvos tautinės olimpiados vėliava, kurią norėčiau įteikti žaidynių organizatoriui.

Brangūs tautiečiai, leiskite jus pasveikinti su III Pasaulio lietuvių sporto žaidynių pradžia ir palinkėti, kad dabartinis ir būsimi pasaulio lietuvių sportiniai susitikimai tarnautų tautos vienybei ir gerovei. Baigdamas noriu pasiūlyti IV Pasaulio lietuvių sporto žaidynes surengti mūsų Tėvynėje Lietuvoje.“¹

Pastarieji žodžiai buvo palydėti ovacijomis. Nors Pasaulio lietuvių sporto žaidynės tradiciškai vykdavo kas penkeri metai, išeivijos lietuvių troškimas apsilankyti Tėvynėje buvo neapsakomas.

¹Krašauskas S. Penkiasdešimt sportinės veiklos metų išeivijoje. Torontas, 2002, p. 119, 121.

III Pasaulio lietuvių sporto žaidynių Adelaidėje (Australija) dalyvių eiseną. 1988 m. spalio

Žinia, kad Lietuvoje vyks Pasaulio lietuvių sporto žaidynės, Lietuva džiaugėsi ne mažiau negu svetur gyvenantys lietuviai. Gal net daugiau? Lietuvai tai buvo dar vienas išsiilgtas laisvės gurkšnis, dar vienas sugrįžimas iš tremties.

1990 m. kovo 11-oji, Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo Aktas – džiaugsmas, pasiryžimas ir viltis, kad Pasaulio lietuvių sporto žaidynės vyks jau laisvoje Lietuvoje.

TSRS rinktinėse nedalyvausime!

Tačiau grįžkime prie Lietuvos tautinio olimpinio komiteto veiklos. Nors IV PLSŽ pagrindiniu organizatoriumi apsiėmė būti Tautinis olimpinis komitetas, svarbiausias jo darbotvarkės klausimas buvo iškovoti tarptautinį pripažinimą.

Atkūrus Nepriklausomybę tuoj pat, kovo 15-ąją, Lietuvos tautinio olimpinio komiteto vykdomasis komitetas kartu su Valstybinio kūno kultūros ir sporto komiteto kolegija priėmė kreipimąsi į šalies sporto organizacijas ir sportininkus, kviesdami nedalyvauti TSRS, kaip svetimos valstybės, čempionatuose (jei jie nėra atviri) ir TSRS rinktinėse. Sportininkai vieningai atsisakė dalyvauti ir turbūt buvo patys vieningiausi iš visų Lietuvos kūrybinių ir nekūrybinių organizacijų. Tai yra pats didžiausias dalykas ir tą visada reikia pabrėžti ir nulenkti galvą prieš tuos žmones, kurie paaukojo savo karjerą ant Nepriklausomybės aukuro.

Lietuvos tautinio olimpinio komiteto tarptautinis pripažinimas užtruko. Po mūsų sportininkų atsisakymo dalyvauti TSRS čempionatuose ir rinktinėse užsidarė visos tarptautinės durys. Tarptautinės sporto šakų federacijos uždraudė mums dalyvauti jų rengiamose varžybose, tad prasimanydavome draugiškų varžybų, kurios neatitikdavo tarptautinių standartų. O laikas bėgo... Į dokumentus, laiškus Tarptautiniam olimpiniam komitetui atsakymų nesulaukdavome. Padėtis buvo tiesiog be išeiities.

Mūsų siekius labai rėmė Valdas Adamkus. Tada kaip visuomenininkas jis atstovavo Šiaurės Amerikos lietuvių fizinio auklėjimo ir sporto sąjungai, buvo ryškiausia figūra tarp lietuvių Amerikoje. Jis man sako: „Ko jūs rašot tuos laiškus, jie gi juos į stalčių deda, ir viskas. Pasakykite, kad mes atvažiuojam. Tegul patys nurodo datą.“

Taip ir padarėme. Suveikė. Į namus gavau laišką, adresuotą „Poviliūnui“. Parašyta, kad laukia atvykstant vasario 15 dieną (1990 metų).

Į Lozaną

Kartu vykti pasikviečiau olimpinį čempioną Gintautą Umarą (LTOK viceprezidentą) ir R. Griniūtę-Grinbergienę (LTOK atstovę spaudai), taip pat kolegas iš Estijos ir Latvijos. Juk esame vieno likimo broliai.

Skridome per Maskvą į Ciurichą. Po to traukiniu – į Lozaną!

Su dideliu nerimu laukėme susitikimo, juo labiau, kad atvykstu ne vienas, o su visa delegacija „nekvieštųjų“. Priėmė. Bet ne TOK prezidentas Chuanas Antonijas Samarančas (Juan Antonio Samaranch), o generalinis direktorius Fransua Kararas (Fransua Carrard).

Susėdome prie ilgo, plataus stalo, prie kurio posėdžiauja TOK Vykdomasis komitetas, ir, kaip buvome sutarę, pristačiau LTOK delegaciją, paprašiau leidimo dalyvauti Estijos ir Latvijos olimpinį komitetų atstovams. F. Kararas neprieštaravo. Trumpai išdėsciau, ko mes atvažiuojame: siekti, kad Lietuvos, Estijos ir Latvijos olimpiniai komitetai būtų gražintos tarptautinės teisės, išsiaiškinti TOK poziciją šiuo klusimu, išdėstyti savąją ir pradėti rimtą, dalykišką dialogą.

Žodį perėmęs ponas F. Kararas taip įsismagino, įsibėgėjo, kad susakė ištisą monologą, esą reikia paisyti realijų, visa Tarybų Sąjungos teritorija priklauso TSRS olimpinio komiteto jurisdikcijai ir šiuo metu čia ką nors pakeisti būtų vos ne beviltiškas darbas.

Pokalbio temperatūra buvo įkaitusi. F. Kararas matyt pajuto, kad spausdamas nieko nelaimės, o gal suprato, kad nesiskaityti su mūsų argumentais TOK negali vien todėl, kad

tai iš tikrųjų būtų panašu į okupantų palaiminimą. Pokalbis truko dvi valandas. F. Kararas priėmė visų trijų olimpinio komitetų dokumentų paketus su prašymais juos išstudijuoti ir duoti oficialų atsakymą.

– Mums šis susitikimas – istoriškai svarbus. Ačiū, kad priėmėte, mes tęsime savo žygį. Žinome, kad esame teisūs ir nesitrauksime. Todėl manau, kad esame čia pirmą, bet ne paskutinį kartą, – pasakiau.

Sprendžiant LTOK olimpinę bylą, kurią galutinai laimėjome 1991 metų rugsėji–lapkritį, buvo dar keturios penkios kelionės į Lozaną ir keletas – į Barseloną. Tačiau mano atmintyje visada išliks pirmasis vizitas, ryškiausiai atskleidęs to meto tarptautinių organizacijų (ir ne tik sporto) požiūrį į Baltijos šalis.

Nepasakodamas viso ilgo pripažinimo kelio, vis dėlto prisiminsiu svarbiausius to meto (1989–1991 metų) įvykius.

Susitikimas su Tarptautinio olimpinio komiteto generaliniu direktoriumi Fransua Kararu.
Iš kairės: Vilnis Baltinis, Fransua Kararas, Artūras Poviliūnas, Anė Bedov. Lozana, 1990 m. vasaris

Susitikimų su Tarptautinio olimpinio komiteto vadovais peripetijos

Vienas ryškiausių susitikimų su Tarptautinio olimpinio komiteto vadovais įvyko 1990 m. rugpjūčio 30 d. Lozanoje. Pokalbis su TOK prezidentu Ch. A. Samaranču įvyko TOK būstinėje. Susitikime dalyvavo kartu su prezidentu TOK atstovavę generalinis direktorius F. Kararas, generalinė sekretorė Fransua Cveifel, direktorė ryšiams su nacionaliniais olimpiniais komitetais Anė Bedou (Ane Bedow), direktorius juridiniams klausimams Hovardas Stapas (Howard Stup), TSRS olimpinio komiteto prezidentas Vladimiras Smirnovas ir mūsų delegacija: Estijos olimpinio komiteto prezidentas Arnoldas Grenas (Arnold Green), Latvijos olimpinio komiteto prezidentas Vilnis Baltinis (Vilnis Baltinš, Lietuvos tautinio olimpinio komiteto prezidentas A. Poviliūnas, viceprezidentas K. Motieka, Vykdomojo komiteto nariai Arvydas Sabonis ir R. Griniūtė-Grinbergienė. Maloniai pasveikinęs visus susirinkusius Ch. A. Samarančas pakvietė atvykusių šalių atstovus „išdėstyti savo pozicijas“. Pokalbis buvo atviras ir kaip niekada konstruktyvus.

Tarptautinio olimpinio komiteto prezidentas pabrėžė, esą „TOK nuomone, yra du klausimai, kuriuos reikia spręsti. Pirmas – tai jūsų olimpinių komitetų pripažinimas. Ir antras – suteikti sportininkams galimybę dalyvauti tarptautinėse varžybose. Mes turime dėti visas pastangas, kad Baltijos šalių sportininkai nebūtų izoliuoti nuo stambiausių tarptautinių varžybų. /.../

Dar sykį kartoju: tą dieną, kai jūs išspręsite politines problemas, TOK durys atsivers automatiškai. Norėdamas prisidėti prie automatiško durų atsidarymo, aš pasirengęs artimiausiame Vykdomojo komiteto posėdyje iškelti klausimą dėl specialiosios komisijos sudarymo, kuri užsiimtų jūsų respublikų problemomis. /.../

Bet aš manau, kad jūs suprantate, jog priklausote olimpinei organizacijai. Mes turime būti labai atviri. Aš asmeniškai labai gerai suprantu jūsų problemas. Dabar išstariu žodžius, kuriais baigsiu pirmą savo pasisakymo dalį: reikia politinio sprendimo. Kai tik jis bus, visa kita išsispręs labai paprastai.

Dabar kitas klausimas – sportininkų padėtis jūsų respublikose. Kai kurie žymūs sportininkai, pavyzdžiui, A. Sabonis, tikriausiai kenčia mažiau negu kiti. Jie negali išvažiuoti į kitą šalį ir ten žaisti. Aš įsitikinęs, kad daugelis sportininkų jūsų respublikose dabar kenčia. Mes turime rasti išeitį iš šios padėties. /.../ Aš neprašau, kad jūs padėtumėte įtraukti jūsų šalies sportininkus į Tarybų Sąjungos rinktinę (nors olimpinės žaidynės – labai svarbus įvykis, kuris vyksta kartą per ketverius metus). Galbūt mums pavyks surasti kokį nors laikiną tos situacijos sprendimą. Jeigu jums atrodys, kad TOK gali būti tiltu tarp TSRS ir jūsų olimpinių komitetų, mes pasirengę imtis šios atsakomybės.

Po susitikimo su Tarptautinio olimpinio komiteto prezidentu Chuanu Antoniju Samaranču. Iš kairės: Arvydas Sabonis, Roma Griniūtė-Grinbergienė, Kazimieras Motieka, Artūras Poviliūnas, Vilnis Baltinis, Vitalijus Smirnovas, Chuanas Antonijas Samarančas, Fransua Kararas. Lozana, 1990 m. rugpjūtis

Aš tikiuosi, kad jūs mane supratote. Žinau, kas yra sportas ir kokia jo vieta jūsų šalyje (TSRS – A. P.). Aš buvau 1980 metų olimpinėse žaidynėse. Tai buvo puikiai surengtos žaidynės. Prašau laikyti, kad nuomonė, kurią išdėščiau, yra TOK nuomonė.¹

Sužibo viltis. Sakoma, viltis – kvailių motina, tačiau, pasak Samuelio Džonsono, viltis yra laimės atmaina, o galbūt didžiausia laimė, kokia tik gali būti pasaulyje.

Lietuvos tautinio olimpinio komiteto darbai virte virė – toliau buvo sprendžiami tarptautinio pripažinimo klausimai, rengiamasi IV Pasaulio lietuvių sporto žaidynėms.

Tada, kaip rašė R. Griniūtė-Grinbergienė, „šuoiais atkeliavo ir ta baisioji 1991 metų naktis. Iš Aukščiausiosios Tarybos per visą Lietuvą nuskambėjo pavojaus varpai. Tą sausio naktį – iš dvyliktos į tryliktą – ginkluoti okupantai ir jų kolaborantai bandė užrišti Lietuvai

¹Poviliūnas A. Lietuvos tautinio olimpinio komiteto atkūrimas ir pripažinimas. Vilnius, Gairės, 2017, p. 90–91.

burną ir akis, sulaužyti stuburą, kad vėl įstumtų į TSRS kalėjimą. Šaudė! Važiavo per žmones tankais! Vaitojo žemė, savo sūnų ir dukrų krauju laistoma. Septyni šimtai sužeistų, keturiolika žuvusiųjų, tiek ta baisi naktis pareikalavo iš Lietuvos aukų.

Lietuva buvo pasiryžus dar didesnei aukai. Ginti Aukščiausiąją Tarybą – Nepriklausomybės švyturį – suėjo, iš visos Lietuvos suvažiavo per 80 tūkstančių žmonių. Po to, kas atsitiko prie Televizijos bokšto, buvo aišku, kuo gali viskas baigtis, jeigu tankai pasuks į Nepriklausomybės aikštę /.../.

Neiššovusi nė vieno šūvio Lietuva laimėjo mūšį, o to mūšio aukos stoji amžinon Lietuvos valstybės sargybon. Vienon greton su Vytauto Didžiojo pulkais, pirmųjų savanorių būriais, pokario partizanais.¹

Lietuvos tautinis olimpinis komitetas, tarsi jausdamas artėjančią bėdą, 1991 m. sausio 10 d. priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos tautinio olimpinio komiteto veiklos tęstinumo ypatingomis sąlygomis“. Jame teigiama:

„Jei Lietuvos tautinio olimpinio komiteto veikla Lietuvos Respublikos teritorijoje taptų neįmanoma;

Lietuvos tautinis olimpinis komitetas būtų sunaikintas, prieš Lietuvos tautinio olimpinio komiteto vadovybę ir narius būtų panaudota prievarta ir jei būtų izoliuoti, prarasdami galimybę veikti;

Lietuvos tautinio olimpinio komiteto veikla būtų nutraukta dėl kitų Lietuvos tautinio olimpinio komiteto nepriklausančių priežasčių,

Lietuvos tautinis olimpinis komitetas nutaria:

1. Įkurti Lietuvos tautinio olimpinio komiteto Įgaliojimą ir perduoti jam Lietuvos tautinio olimpinio komiteto teises ir pareigas ir suteikti įgaliojimus be atskiro įpareigojimo veikti LTOK statusu sutinkamai su LTOK įstatais, toliau palaikyti ryšius su Tarptautiniu olimpinio komitetu, tarptautinėmis ir nacionalinėmis sporto ir kitomis organizacijomis bei atstatyti Lietuvos tautinį olimpinį komitetą *de facto* Lietuvoje, kai tam bus sąlygos.

2. Paskirti Lietuvos tautinio olimpinio komiteto Įgaliojimo komiteto nariais:

Valdą Adamkų, LTOK atstovą Amerikoje (JAV),

Voldemarą Chomičių, LTOK Generalinės asamblėjos narį (Italija),

Jurgį Jonavičių, LTOK atstovą Australijoje (Australija),

Šarūną Marčiulionį, LTOK Generalinės asamblėjos narį (JAV),

Arvydą Sabonį, LTOK Vykdomojo komiteto narį (Ispanija).

3. Lietuvos tautinio olimpinio komiteto nariai, dėl persekiojimo, grėsmės jų saugumui ar gyvybei Lietuvoje priversti išvykti į užsienį, išsaugo LTOK nario statusą ir tampa LTOK Įgaliojimo komiteto nariais.

4. Prašyti Lietuvos Respublikos diplomatines misijas užsienyje, Australijos lietuvių fizinio auklėjimo sąjungą, Šiaurės Amerikos lietuvių fizinio auklėjimo ir sporto sąjungą, kitas išsivijios organizacijas padėti LTOK Įgaliojimo komitetui vykdyti jo funkcijas.²

Sausio 14 d. nusiunčiau laišką Tarptautinio olimpinio komiteto prezidentui Ch. A. Samarancui, jame akcentavau, kad TSRS prieš Lietuvą vykdo agresiją, žūsta civiliai gyventojai. Paprašiau komiteto paramos ir pridėjau LTOK nutarimą dėl jo veiklos tęstinumo ypatingomis sąlygomis, pabrėždamas, jog po TSRS kariuomenės įvykdytų žudymų Lietuvos sportininkų atstovavimas Tarybų Sąjungos rinktinėms olimpinėse žaidynėse būtų ne tik neįmanomas, bet ir amoralus.

Prisiminiau Mahatmos Gandžio žodžius, kuriuos mintyse skyriau TOK prezidentui: „Negali būti doras vienoje savo gyvenimo srityje ir tuo pačiu būti nedorėliu kitoje. Gyvenimas yra nedaloma visuma.“

¹Cit. iš Krašauskas S. Penkiasdešimt sportinės veiklos metų išsivijoje, p. 129.

²Poviliūnas A. Lietuvos tautinio olimpinio komiteto atkūrimas ir pripažinimas, p. 92–93.

Pasaulio lietuvių sporto žaidynės Lietuvoje

Po tragiškų įvykių, sausio 25 d., kaip ir buvo planuota, įvyko pasitarimai dėl IV Pasaulio lietuvių sporto žaidynių. Juose dalyvavo Šiaurės Amerikos lietuvių fizinio auklėjimo ir sporto sąjungos (ŠALFASS) vicepirmininkas Rimantas Dirvonis ir vėliau atskridęs kitas vicepirmininkas Vytautas Grybauskas. Buvo tariamasi dėl žaidynių surengimo 1991 m. liepos 27 – rugpjūčio 4 dienomis. Po ŠALFASS vicepirmininkų vizito JAV ir Kanados spaudoje buvo paskelbtas specialus pranešimas: „IV Pasaulio lietuvių sporto žaidynėms rengiamasi labai organizuotai. Bet kuri idėja jas nukelti vėlesniam, ramesniam laikui Lietuvoje yra nepriimtina, nes toks žingsnis sumažintų šiuo metu vyraujančią entuziazmą, kuris yra politinio demonstracinio pobūdžio ir gali parodyti pasauliui, ypač sovietams, tautos pasiryžimą būti laisvai.“¹

IV Pasaulio lietuvių sporto žaidynių organizacinio komiteto posėdis. Komiteto pirmininkas Romualdas Ozolas, pavaduotojas Artūras Poviliūnas

R. Ozolas, IV Pasaulio lietuvių sporto žaidynių organizacinio komiteto pirmininkas, savo paskelbtame kvietime dalyvauti Žaidynėse, be kita ko rašė: „/.../ Po pasaulį pasklidę lietuviai, kurių vaikai norės vykti Lietuvon, kad ir labai neramiai širdimi, turėtų pritarti šitam savo vaikų siekiui, šitam jų norui įvykdyti savo kaip lietuvių pareigą ir paremti juos morališkai ir materialiai. Suprantama, jie rizikuotų labiau, negu vykdami į jau pripažintą ir karinės grėsmės nekamuojamą Lietuvą, tačiau, matyt, tuo vertingesnis ir būtų jų pasiryžimas jiems bandant atvykti į Lietuvą tada, kada jai ypatingai sunku. Aš suprasčiau jų atvykimą kaip jų įsijungimą ir pasipriešinimą okupantui, kaip jaunosios kartos priedermės atlikimą Lietuvai.

Manau, kad Žaidynių surengimą parems ir kitos pasaulio lietuvių organizacijos ir, ko gero, ne tik tautinės. Netrukus mes, matyt, specialiai susirinksime aptarti visų šių paramos galimybių klausimus. Kviečiu kiekvieną asmeniškai prisidėti kuo kas galės, o labiausiai atvykstant Lietuvon ir dalyvaujant – kaip senovės Graikijoje – taikingiausiam dvasios pilnatvės ir sveiko gyvenimo akte – Pasaulio lietuvių žaidynėse. Tikiu, tai bus ne tik mums visiems naudingas ir viltingas įvykis.“²

Tokios šventės, kokia buvo 1991 metais per IV Pasaulio lietuvių sporto žaidynes, Lietuva ko gero nebepamatys!

¹ Cit. iš Krašauskas S. *Penkiasdešimt sportinės veiklos metų išivijoje*, p. 133.

² *Ten pat*, p. 135.

Iš Australijos atvyko 60 delegatų, iš Argentinos – 21, Kanados – daugiau nei du šimtai... Daugiausia iš JAV (per 600), jų delegacijos vadovą Valdą Adamkų kauniečiai norėjo nešti ant rankų kaip kadaise Praną Žižmarą.

Tai buvo neįtikėtina! Iš Kauno arkikatedros bazilikos visi delegacijų nariai ir svečiai per visą miestą ėjo į stadioną! Stadione nebuvo vietos nė uodui nutūpti. Kaunas tapo visų pasaulio lietuvių sostine. Į šventę atvyko Estijos, Latvijos, Lenkijos, Moldovos, Suomijos, Švedijos, Katalonijos (Ispanija) delegacijos. Žaidynes atidarė tuometinis šalies vadovas Vytautas Landsbergis. Atidarymo ceremonija su šokiais, dainomis nenusileido ir olimpinėms žaidynėms.

Tragedija įvyko pačiame žaidynių įkarštyje. Kai atrodė, kad pasaulyje nieko nėra šviesiau, Medininkų muitinėje tarybiniai ginkluoti nusikaltėliai niekšišškai nužudė septynis Lietuvos vyrus. IV Pasaulio lietuvių sporto žaidynių varžybos nutrūko spontaniškai – užgeso šypsenos, pritilo dainos.

Visi buvome sukrėsti. Skambinu V. Landsbergiui, Organizacinio komiteto pirmininkui R. Ozolui – ką daryti? Gal žaidynes nutraukti? Jokių būdu ne! Tuo jiems parodytume, kad mes išsigandome. Žaidynės turi tęstis. Ir tęsėsi. Tačiau ankstesnės euforijos nebebuvo.

IV Pasaulio lietuvių sporto žaidynių džiaugsmas ir Medininkų tragedijos skausmas tartum susijungė. Prisiminę žaidynes, minėjome Medininkų tragediją ir atvirkščiai...

Žaidynės baigėsi. Pagrindinis laimėjimas, kurį patyrė visi be išimties žaidynių dalyviai – Lietuva jiems tapo dar artimesnė. Ir kai jungtinis choras pabaigoje užgiedojo „Lietuviais esame mes gimę, lietuviais norime ir būt“, pritarė tūkstančiai vilniečių ir iš viso pasaulio atvykę sportininkai. IV Pasaulio lietuvių sporto žaidynių uždarymą paskelbė jų Organizacinio komiteto pirmininkas R. Ozolas.

Aštrus pokalbis Lozanoje

Paskutinis vizitas į Lozaną, į TOK komisijos posėdį, įvyko 1991 m. liepos 8 d. Vykau kartu su K. Motieka, jis pasakė labai aštrią kalbą, man teko Kazimierą net raminti. Pacituosiu tik kelis sakinius iš jo visiškai teisingos, nors ir nediplomatiškos, kalbos.

„Kada Lietuvos tautinis olimpinis komitetas pats atstatė savo egzistavimą ir po didelių kančių grįždamas į olimpinę šeimą pasibeldė į TOK duris, iš kitos pusės išgirdo, kad TOK mūsų priimti negali, nes tam esą reikalingas *mūsų pavergėjo sutikimas!* Aš jau nekalbu apie atskirų olimpiečių gynimą. Štai neseniai Lietuvoje tarybinių ginkluotų pajėgų gauja žiauriai sumušė ir sužalojo olimpinį čempioną Vladą Česiūną. Dėl to įvykio reišėme protestus, informavome pasaulį. Gavome daug atsiliepimų, smerkiančių tokius veiksmus, jų organizatorius ir vykdytojus. Tikrai iš TOK neatėjo nei protesto, nei užuojautos balsų...

Mes su didele viltimi žiūrime į šios aukštos komisijos darbą ir jos galimybes. Dėkingi ponui Ch. A. Samarančiui ir komisijos nariams už šį pirmą susitikimą. Tegul tai būna vieningo darbo pradžia. Tegul nenuskamba mano žodžiai kaip kaltinimas.“¹

Po įtaigaus K. Motiekos pranešimo Ch. A. Samarančas pasakė: „Sprendimas turi būti priimtas ir sportininkai neturi nukentėti.“ Buvo pranešta, kad komisija susipažinti su padėtimi Baltijos respublikose atvyks lapkritį.

Pergalė

Tačiau politiniai įvykiai (rugpjūčio pučas Tarybų Sąjungoje) aplenkė olimpinis. 1991 m. rugsėjo 18 d. Berlyne (Vokietija) Tarptautinio olimpinio komiteto Vykdomasis komitetas susitiko su Lietuvos, Estijos ir Latvijos olimpių komitetų vadovais ir išklaušęs Olimpinių judėjimo Baltijos valstybėse informacinės komisijos ataskaitą, išnagrinęs judėjimo situaciją, atkreipęs dėmesį į tai, kad Lietuva Estija ir Latvija nuo šiol yra suverenios ir nepriklausomos valstybės, pripažįstamos tarptautinės bendruomenės ir TSRS, pripažino,

¹ Poviliūnas A. Lietuvos tautinio olimpinio komiteto atkūrimas ir pripažinimas, p. 100.

jog nuo šiol nėra kliūčių šių trijų valstybių olimpiniams komitetams reintegrotis į Tarptautinę olimpinę judėjimą.

Tuo pačiu TOK Vykdomasis komitetas pakvietė Lietuvos, Estijos ir Latvijos olimpinis komitetas dalyvauti XVI žiemos olimpinėse žaidynėse Albertvilyje ir XXV olimpiados žaidynėse Barselonoje. Visi šie sprendimai turėjo būti ratifikuoti Tarptautinio olimpinio komiteto.

Taigi Lietuvos olimpinio sąjūdžio *pergalė buvo pasiekta*. 1991 m. rugsėjo 18 d. *de facto*, o lapkričio 11 d. – ir *de jure* tapome Tarptautinio olimpinio sąjūdžio nariais.

Trisdešimt metų prabėgo labai greitai. Per tuos metus buvo visko – ir gražių sportinių pergalių, ir pralaimėjimų, netekčių ir nusivylimo momentų. Vis dėlto pasiekta pergalė, atvedusi mus į tarptautinę olimpinę šeimą, liks kaip vienas šviesiausių prisiminimų.

Rašydamas šiuos prisiminimus suvokiau Antuano de Sent Egziuperi žodžių, parašytų jo „Maldoje“, esmę: „Viešpatie, apsaugok mane nuo naivaus tikėjimo, kad gyvenime gali viskas klostytis sklandžiai. Padovanok man blaivų suvokimą, kad sunkumai, pralaimėjimai, nesėkmės, klaidos yra neišvengiami gyvenimo priedai, padedantys mums augti ir bręsti.“

Jau priimti į Tarptautinę olimpinę šeimą! Sutikimas Vilniaus geležinkelio stotyje.
Iš kairės: Janis Grinbergas, Kazimieras Motieka, Artūras Poviliūnas. 1991 m. rugsėjis

DARIUS GUDELIS

SAJŪDŽIO KŪRIMASIS IR VEIKLA JONAVOJE

Prieš trisdešimt trejus metus Sąjūdis išjudino Lietuvą ne tik sostinėje, didžiausiose miestuose, bet ir rajonų centruose bei miesteliuose. 1988 m. vasarą Sąjūdžio idėjos pasklido ir Jonavoje.

Jonava XX a. devintajame dešimtmetyje iš kitų miestų išsiskyrė didelėmis statybomis, chemijos ir baldų pramone. Čia gyveno daug iš įvairių Lietuvos vietų ir iš kitų respublikų atvykusių žmonių. Tačiau didžioji dauguma gyventojų buvo lietuviai. Miesto tautinę sudėtį iš esmės lėmė tai, kad didžiųjų pramonės įmonių vadovai buvo lietuviai – pokario aukštųjų mokyklų, daugiausia Kauno politechnikos instituto, auklėtiniai. Statyboms, besiplečiančiai pramonei reikėjo daug darbo rankų, todėl čia, palyginti su kitais miestais, buvo nemaža ir buvusių tremtinių bei politinių kalinių. Dauguma miesto gyventojų buvo aktyvūs, politiniais procesais besidomintys žmonės.

Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Gedimino Ilgūno žmona Birutė Ilgūnienė prisimena:

„Gyvenome Jonavoje, kas kartą labai rimtų tarnybų vis pakviečiami aiškintis, kodėl ir kaip organizavome ar dalyvavome kokioje veikloje, kokiame renginyje. Tuo metu Vilniuje kunkuliavo virė Sąjūdžio dvasios pagimdyti įvykiai. Ypač reikšmingas buvo inteligentijos vaidmuo. Ir visi žmonės, siekiantys demokratinių permainų, teisingesnio gyvenimo, svajojantys apie Lietuvos nepriklausomybę, dėjosi prie Sąjūdžio, palaikė Sąjūdžio skelbiamas tautinio atgimimo idėjas.

Ir Gediminas Ilgūnas, pajutęs permainų vėjus, nebeištvėrė: vis važiuodavo į Vilnių, dalyvaudavo pasitarimuose ir renginiuose ir visas naujienas perduodavo Jonavoje bendradarbiams, draugams, kurie domėjosi, kurie pritarė. 1987 metais Vilniuje buvo įsteigtas Lietuvos kultūros fondas, veikęs be tiesioginio komunistų partijos diktato. Netrukus ir Jonavoje susikūrė Kultūros fondo rėmimo grupė, pasivadynusi pro Jonavą tekančio Taurostos upelio vardu. „Taurostos“ klubą įkūrė ir jam vadovavo du jauni entuziastai: Vygaudas Juknelis, jaunas „Azoto“ darbininkas, Vilniaus universitete neakivaizdžiai studijavęs lietuvių kalbą ir literatūrą, taip pat žurnalistas rajono laikraščio korespondentas Vidmantas Jankauskas. Ir kiti klubo nariai – jauni ir energingi, atrodo, buvo nepriekaištingos reputacijos. Vis dėlto komunistų partijos komitetas turėjo priekaištų ir įtarimų – esą klubo programa per daug linkusi į nacionalizmą ir klube nėra nė vieno kitataučio. G. Ilgūnas, akylai prižiūrimas KGB, klubo veikloje tiesiogiai nedalyvavo, bet su vadovais dažnai susitikdavo ir tardavosi. Neretai tie susitikimai vykdavo mūsų namuose.

„Taurostos“ klubas energingai ėmėsi įvairios kultūrinės veiklos: surengė legendinio „Lituanikos“ skrydžio minėjimą, organizavo talkas tvarkyti Laukogalių piliakalnį, įsitraukė į ekologinį žygį, kurį organizavo Žaliųjų judėjimo klubas „Atgaja“, rinko parašus, protestuodami dėl ekologiškai pavojingų statybų, surengė Jonavoje pirmąjį mitingą, kuriame dalyvavo ir Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nariai. V. Juknelis kreipėsi į vykdomojo komiteto pirmininką, prašydamas leisti surengti Jonavoje Molotovo–Ribentropo pakto minėjimą. Leidimo negavo, o rajono Kultūros skyriaus vedėją Juliją Smetoną išsikvietė vykdomojo komiteto pirmininkas ir nurodė atsistatydinti iš „Taurostos“ klubo ir apie atsistatydinimą pareikšti atviru laišku „Jonavos balse“. Tokį pareiškimą paskelbė ir Inesa Miesčionaitienė, Kultūros skyriaus vyr. metodininkė. Laiškas pavadinimu „Paliekame“ buvo paskelbtas

Straipsnio nuotraukos iš Birutės Ilgūnienės asmeninio archyvo.

„Jonavos balse“. Jame „Taurostos“ klubas buvo kaltinamas dėl nukrypimo nuo tarybinio Kultūros fondo įstatų, dėl Sąjūdžio veiklos dubliavimo. „Taurostos“ klubo lyderiai V. Jankauskas ir V. Juknelis parengė atsakymą į šį pareiškimą, o „Jonavos balse“ redaktorius Julius Lenčiauskas rašini paskelbė. Tuo metu tai irgi buvo drąsus žingsnis – nepaisyti rajono partinės valdžios valios. Tačiau skaitytojai vertino tokį demokratijos žingsnį savo rajono laikraštyje. Netrukus „Taurostos“ klubui paramą savo straipsnyje pareiškė ir Kultūros fondo pirmininkas profesorius Česlovas Kudaba. Netrukus jonaviečiai sulaukė ir „Taurostos“ laikraščio, kurio kiekvienas žodis buvo svarus, aptariamasis, vertinamas. Per trumpą laiką klubas surengė daugybę reikšmingų minėjimų, siejamų su istoriniais įvykiais. Jono Basanavičiaus minėjime dalyvavo Skriaudžių kanklininkų ansamblis su buvusiu Štuthofa koncentracijos stovyklos kaliniu Leonu Puskunigiu. Dariaus ir Girėno atminimui kultūros rūmuose tris savaites veikė paroda, paskolinta iš Alytaus kraštotyrininko Vytauto Burinsko.

Svarbiausi politiniai įvykiai dažniausiai prasideda dideliuose miestuose, sostinėse. Vilniuje 1987 m. rugpjūtį prie A. Mickevičiaus paminklo įvyko Molotovo–Ribentropo pakto paminėjimo mitingas, sulaukęs aršios reakcijos iš valdžios. Tačiau kai Vilniuje įsikūrė Sąjūdžio iniciatyvinė grupė, prasidėjo daugiau mitingų, į kuriuos nuvykdavo ir vienas kitas jonavietis. Vilniaus universitete studijuojantis Alvydas Juravičius dalyvavo ir mitinge Katedros aikštėje, kur pirmą kartą viešai suplazdėjo tautinė trispalvė.¹

Kai 1988 m. birželio 3 d. Vilniuje susikūrė Sąjūdžio iniciatyvinė grupė, sujudo ir jonaviečiai. Šis judėjimas buvo naujoviškas pirmiausia tuo, kad kūrėsi ne valdžios nurodymu, o žmonių iniciatyva, „iš apačios“. Prasidėjusiuose Sąjūdžio viešuose renginiuose Vilniuje, liepos 9 d. daugiatūkstantiniame mitinge Vingio parke dalyvavo ir kai kurie jonaviečiai. „Žmonės, kurie turėjo galimybės dalyvauti Vilniuje vykstančiuose didžiuliuose mitinguose, parsiveždavo iš ten naujienų, jomis dalydavosi susitikimuose su besidominčiais Jonavoje. Daugiausia tai buvo studentai iš Vilniaus universiteto. Vienur kitur kilo pasiūlymai kurti Sąjūdžio rėmimo grupes. Mūsų namuose ši tema buvo ypač mėgstama. Ateidavo „Taurostos“ lyderiai, aptardavo laikraščio tematiką ir rašinius, man, kaip lituanistei, tekdavo kartais imtis redagavimo ar peržiūrėti korektūras. Džiaugiausi, galėdama prisidėti“², – prisimena B. Ilgūnienė.

1863 m. sukilimo 125-ųjų metinių minėjimas Jonavos kultūros rūmuose. Gediminas Ilgūnas, Veronika Povilionienė ir Tėvas Stanislovas. 1988 m. rugsėjo 19 d.

¹ Ilgūnienė B. *Kaip gimė Sąjūdis Jonavoje. Atsiminimai šio straipsnio autoriaus rengiamam tekstui.* 2021.

² Ten pat.

Jonavos statybos treste susibūrė grupė žmonių, kurie neslėpė džiaugsmo dėl visuomenės laisvėjimo, pritarė Sąjūdžio skelbiamoms idėjoms. Dalis jų buvo komunistai. Tuo metu Jonavos sąjūdiečiai apskritai neskirstė žmonių pagal jų priklausymą ar nepriklausymą komunistų partijai.

1988 m. liepos mėnesį Lietuvoje vyko Vilniaus ekologinio klubo „Žemyna“ surengtas žygis dviračiais. Jo dalyviai liepos 25 d. planavo atvažiuoti į Jonavą. Šiame ekologiniame žygyje dalyvavo ir vienas „Taurostos“ klubo įkūrėjų V. Jankauskas, B. Ilgūnienės dukra Ugnė Ilgūnaitė-Matulevičienė su vyru Egidijumi Matulevičiumi. Susibūrę Sąjūdžio idėjų šalininkai tarėsi susitikimo su žygio dalyviais proga Jonavoje surengti pirmąjį šiame mieste viešą mitingą. Mitingą organizuoti ėmėsi Jonavoje veikęs Kultūros fondo klubas „Taurosta“. Reikėjo daug pastangų gauti rajono valdžios leidimą rengti mitingą, rūpintis įgarsinimo technika, kitais organizaciniais reikalais. Vieno iš Jonavos Sąjūdžio grupės pradininkų ir aktyvistų Gedimino Ilgūno, kuris tuo metu dirbo Jonavos statybos treste, pastangomis pavyko pasikviesti iš Vilniaus į mitingą atvykti Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narius Arvydą Juozaitį, Č. Kudabą ir Vytautą Landsbergį.

G. Ilgūnas su bendradarbiais Statybos treste tą pačią dieną nutarė įkurti pirmąją rajone Sąjūdžio rėmimo grupę. Iš mokslo istorikų veiklos, kraštotyrininkų jis buvo pažįstamas su Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nariu profesoriumi Č. Kudaba. Todėl Č. Kudabą Jonavos sąjūdiečiai ir pakvietė į susitikimą su Statybos tresto darbuotojais, o susitikimo metu nusprendė įkurti Sąjūdžio rėmimo grupę.

Numatytą valandą Statybos tresto salėje susirinko apie 50 žmonių. Apie ketinimą įkurti Sąjūdžio rėmimo grupę prieš susitikimą žmonės nebuvo informuoti, tai žinojo tik G. Ilgūnas su bendradarbiu, ekonomistu J. Šalčiumi. Susitikime Č. Kudaba daugiausia kalbėjo apie ekologiją ir kultūrą. Pakreipti kalbą politine linkme apie Sąjūdžio problemas nesisėkė. Iniciatyvos teko imtis G. Ilgūnui su J. Šalčiumi, kurie pažinojo pertvarkos ir demokratijos idėjoms prijauciančius žmones. Svarbiausia buvo, kad nekiltų prieštaravimų dėl pačios idėjos įkurti grupę.

Gediminas Ilgūnas ir Vytautas Landsbergis Sąjūdžio mitinge Jonavoje. 1988 m. liepos 25 d.

Dauguma susitikimo dalyvių nesuprato, kas čia vyksta. Kai kas išreiškė abejonių, ar kalbama apie tai, dėl ko buvo susirinkta. Tačiau Sąjūdžio grupės įkūrimo idėjai pritarė Statybos tresto valdytojo pavaduotojas S. Urbanas, vyriausioji buhalterė N. Svirskienė, kuriems G. Ilgūnas pasiūlė tapti grupės nariais. Grupės nariu sutiko būti ir tresto komunistų partinio komiteto sekretorius K. Budrys. Į grupę taip pat buvo pasiūlyti G. Ilgūnas su J. Šalčiumi. Susirinkime visi penki ir buvo išrinkti Sąjūdžio rėmimo grupės nariais.

Susirinkimo pabaigoje organizatoriai visus pakvietė atvykti į miesto stadione rengiamą mitingą-susitikimą su dviratininkų ekologinio žygio dalyviais. Tą dieną renginio organizatoriai išsiskirstė patenkinti „pralaužę ledus“ – 1988 m. liepos 25 d. įkūrę rajone pirmąją Sąjūdžio rėmimo grupę.

Tą pačią dieną G. Ilgūnas su bendraminčiais tikėjosi įkurti Sąjūdžio rėmimo grupę ir Jonavos „Azoto“ gamybinio susivienijimo susirinkime, kuriame dalyvavo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narys A. Juozaitis. Tačiau net jo radikali, ugninga kalba neišjudino susirinkime dalyvavusių susivienijimo darbuotojų įkurti Sąjūdžio rėmimo grupę.

Pavakare Jonavoje, stadione prie Žeimių gatvės, stovėjo automobilis su garsiakalbiais, prie kurio buvo nedidelė pakyla. Į stadioną iš visų pusių pirmą kartą Jonavoje su tautinėmis vėliavomis rankose plaukė tūkstančiai jonaviečių. Nepaisant visų rūpesčių, abejonių, mitingas vyko sklandžiai. „Išpūdis buvo nepamirštamas – jonavietiškas liepos 9-osios Vingio parko variantas. Išpūdinga tai, kad jonaviečiai suspėjo pasisiūti tiek daug vėliavų, kurių niekur nusipirkti dar nebuvo įmanoma. Dar prieš kelis mėnesius už tokios vėliavos turėjimą grėsė suėmimas“¹, – prisiminė G. Ilgūnas.

Mitinge dalyvavo tūkstančiai žmonių, tačiau nebuvo nė vieno Lietuvos komunistų partijos rajono komiteto vadovo – juk pirmą kartą renginį organizavo ne jie. Be to, neturėjo nurodymo „iš aukščiau“. Iš rajono valdžios mitinge dalyvavo tik Liaudies deputatų tarybos vykdomojo komiteto pirmininkas J. Valys.

Pirmieji mitinge kalbėjo svečiai: A. Juozaitis, Č. Kudaba, V. Landsbergis. Kalbėjo ir jonaviečiai. Daugiausia buvo kalbama ekologijos tema. Drąsiausia ir politiškai radikaliausia buvo A. Juozaičio kalba. Jis mitingo dalyvius supažindino su daug kam dar nežinomais 1939 metų Molotovo–Ribentropo pakto slaptaisiais protokolais. „Juozaitis kalbėjo taip įtaigiai, kaip niekad ligi tol nebuvo girdėję. Klausančių veidai tapo akmeniniai“², – prisiminė mitingo dalyvė Adolfa Daukšienė.

V. Landsbergis savo kalboje taip pat labiausiai akcentavo ekologijos problemas. „Ekologinis žygis nukreipia mūsų mintis labiau į vieną pusę, į ekologijos klausimus, į gamtos naikinimą, gamtos dramą, kuri vyksta mūsų akyse“, – sakė profesorius. Kalbėdamas apie istorinės atminties svarbą, apie stalinines represijas, V. Landsbergis pabrėžė: „Atsakomybės laipsnis ir nūdienė atsakomybė už vienokį ar kitokį dalyvavimą tų laikų įvykiuose negali būti vienodai ir mechaniškai pritaikoma kiekvienam žmogui, kuris tada tarnavo kokiose nors įstaigose ar daliniuose, kai kada gal net įsakymą vykdydamas. Aš esu nemaža girdėjęs pasakojimų apie tai, kad liaudies gynėjai ir labai žiauriai elgdavosi, ir gelbėdavo žmones, perspėdavo, padėdavo legalizuotis ir panašiai. Neplėtodamas šios temos, norėčiau pakviesti siekti teisingumo, bet ne per neapykantą, nepuoselėjant keršto. Tai yra tikresnis teisingumas.“³

Jonavos rajono vykdomojo komiteto pirmininkas J. Valys kalbėjo taip pat apie rajono ekologinę būklę, mitingo dalyviai uždavė jam daug klausimų, į kuriuos atsakyti nebuvo lengva. „Azoto“ gamybinio susivienijimo direktorius Bronislovas Lubys kalbėjo apie susivienijimo rūpesčius vykdamas gamtos apsaugą. Kalbėjo dar keletas jonaviečių. Mitingas baigėsi Tautine giesme.

Mitingo dalyviai pasiūlė rinkti Sąjūdžiui aukas. Organizatoriai paleido per minią krepšį, į kurį žmonės dėjo ir pinigus. Mitingui pasibaigus suskaičiuota, kad surinkta keli tūkstančiai

¹ Ilgūnas G. *Visuomenės laisvėjimo dienos: Sąjūdžio pradžia Jonavoje // Gairės, 2008 m. birželis, nr. 4.*

² Daukšienė A. *Dešimtmetį skambantis laisvės varpas // Naujienos, 1998 m. liepos 28 d.*

³ Landsbergis V. *Žaidžios žemėje ir mumyse // Taurosta, 1989 m. liepos 27 d.*

rublių, surašytas aktas, didžioji surinktų lėšų dalis buvo įteikta V. Landsbergiui, likusi dalis perduota „Taurostos“ klubo veiklai remti. Pirmasis atgimimo mitingas paskatino jonaviečius aktyviau dalyvauti ir kituose Sąjūdžio renginiuose.

LKP rajono pirmojo sekretoriaus E. Prichodskio nurodymu Statybos tresto valdytojas bandė paveikti Sąjūdžio rėmimo grupę, kad ji viešai atsisakytų grupės įkūrimo fakto, tačiau grupės nariai su tuo nesutiko. Liepos 26 d. norą būti Sąjūdžio rėmimo grupės nariais pareiškė dar trys tresto darbuotojai, užėmę atsakingas pareigas: tresto jungtinio profsąjungos komiteto pirmininkė A. Kildišienė, inžinierius, tresto komjaunimo organizacijos sekretorius R. Krocas ir „Azoto“ spartuoliškos komjaunuoliškos statybos viršininkas V. Verbickas. Tą pačią dieną buvo parengta Sąjūdžio rėmimo grupės programa. Daugiau reikalavimų ar siūlymų nevykdyti jokios Sąjūdžio veiklos rajono valdžia nebekėlė.

1988 m. rugpjūčio 18 d. Jonavoje pradėta platinti Sąjūdžio spauda, rugpjūčio 23 d. Statybos tresto Sąjūdžio rėmimo grupė surengė Molotovo–Ribentropo 1939 m. rugpjūčio 23 d. sutarties ir slaptųjų protokolų paminėjimą, kurio metu grupės narys J. Šalčius bendradarbius supažindino su Lietuvos TSR naujos konstitucijos projektu. Įvyko vakaronė, skirta stalininių tremčių ir jų aukų atminimui. Tų pačių metų vasarą Jonavoje kilo mintis įkurti ir Sąjūdžio rajono iniciatyvinę grupę. Rugsėjo 9 d. „Azoto“ gamybinio susivienijimo administracijos salėje susirinkę jonaviečiai įkūrė Sąjūdžio Jonavos rajono iniciatyvinę grupę. Netrukus grupės narius pakvietė susitikti LKP Jonavos rajono komiteto pirmasis sekretorius E. Prichodskis.

Pirmasis Sąjūdžio mitingas Jonavoje. Kalba Gediminas Ilgūnas. 1988 m. liepos 25 d.

B. Ilgūnienė prisimena:

„Jonavos rajono valdžia aiškiai rodė neigiamą požiūrį į Sąjūdį, stabdė Sąjūdžio rėmimo grupių kūrimąsi. Tačiau vis garsiau buvo kalbama, kad reikia organizuoti rajono iniciatyvinę grupę. Pradžioje atrodė, kad daug pažangių, žinomų žmonių prisidėtų prie rajono Sąjūdžio iniciatyvinės grupės kūrimo. Pasiūlęs ją kurti melioracijos statybos valdybos viršininkas Kazimieras Vyčas pats dalyvauti atsisakė. Tuomet G. Ilgūnas ir V. Jankauskas susitiko su Grūdų bazės direktoriumi Virgilijum Keršiu ir Žemių kolūkio pirmininku, komunistų partijos rajono komiteto biuro nariu Vaclovu Lape ir pradėjo tartis dėl Molotovo–Ribentropo pakto pasirašymo minėjimo ir dėl rajono iniciatyvinės grupės kūrimo. V. Lapė pasiūlė padėti transportu, bet pats dalyvauti atsisakė. „Azoto“ skyriaus viršininkas Edmundas Simanavičius (vėliau Simanaitis) į klausimą, ar dabar sutiktų būti renkamas Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nariu, atsakė, kol kas nesutinkas: dar neaišku, kaip viskas pakryps.

Susirinkimas, turėjęs išrinkti Sąjūdžio rajono iniciatyvinę grupę, įvyko rugsėjo 9 d. „Azoto“ administracinio pastato salėje, apie 4 km nuo miesto, todėl žmonėms buvo sunkiau atvykti. Susirinkimui pirmininkavo V. Juknelis. Dauguma oficialių kalbų kėlė nuobodulį, bet Sąjūdžio iniciatyvinė grupė buvo patvirtinta, į grupę išrinkta 20 žmonių. Apie šį susitikimą pasirodė informacija „Jonavos balse“. Tada imtasi konkrečių darbų.“¹

Iniciatyvinė grupė pradėjo veiklą. Ypatingo dėmesio susilaukė Jonavos kultūros rūmuose rugsėjo 19 d. surengtas 1863 m. sukilimo minėjimas, kuriame dalyvavo Paberžės bažnyčios klebonas M. Dobrovolskis (Tėvas Stanislovas), dainininkė Veronika Povilionienė ir kiti. Į susitikimą susirinko netoli tūkstančio jonaviečių, norintieji dalyvauti minėjime netilpo Kultūros rūmų salėje.

Rengiantis Sąjūdžio steigiamajam suvažiavimui, kuris įvyko 1988 m. spalio mėnesį Vilniuje, Jonavos iniciatyvinė grupė G. Ilgūną, kaip savo atstovą, delegavo į Sąjūdžio Seimą, išrinko suvažiavimo delegatus ir svečius. Gruodžio 18 d. įvyko Sąjūdžio Jonavos rajono konferencija, išrinkusi 25 asmenų rajono tarybą. Taryba pradėjo energingą veiklą.

Jonavoje į Sąjūdžio veiklą įsitraukė įvairiausios patirties, įvairiausių likimų žmonės. Šis judėjimas pradžioje buvo kuriamas kaip komunistų partijos „persitvarkymo“ pagalbininkas, todėl, suprantama, jame buvo daug komunistų partijos narių. Vienuolika komunistų buvo išrinkti ir Sąjūdžio rajono tarybos nariais. Sąjūdis buvo unikalus tuo, kad jame galėjo dalyvauti ir žmonės, nepriklausantys komunistų partijai, netgi priešingai – buvę vadinamieji tarybų valdžios priešai – politiniai kaliniai ir tremtiniai.

Kalbinta B. Ilgūnienė, kuri 1988 metais dirbo lietuvių kalbos ir literatūros mokytoja Jonavos 4-oje vidurinėje mokykloje, prisimena:

„Pasitarusi su Gediminu, ėmiausi iniciatyvos savo mokykloje įsteigti Sąjūdžio rėmimo grupę. Entuziastingų mokinių, linkusių dalyvauti Sąjūdžio veikloje, buvo nemažai. Grupės pirmininku išrinktas vienuoliktokas Valdas Ilčiukas. Prie grupės prisidėjo ir vienas kitas mokytojas. Mokyklos vadovai – direktorius, komunistų partijos sekretorė nepritarė, kritikavo. Tačiau pirmininkas ir kiti aktyvesnieji Sąjūdžio nariai dalyvaudavo rajono renginiuose, aktyvo pasitarimuose. Mokykloje mes rengdavome susitikimus su tremtiniais, su gyvais istorinių įvykių liudininkais. Ypač įsimintinas buvo susitikimas su Marija Raštikiene, buvusia nepriklausomos Lietuvos kariuomenės vado Stasio Raštikio žmona, kuri tuo metu gyveno Jonavoje, visai netoli mūsų mokyklos.“²

Jonavos rajone Sąjūdžio veikla, palyginti su kitais rajonais, prasidėjo gana anksti. Daugelyje rajonų Sąjūdžio grupės, tarybos kūrėsi tik po Steigiamojo suvažiavimo. Sąjūdžio rajono taryba 1988–1990 metais buvo veikli, iniciatyvi, kritiška, joje niekada netrūko naujų idėjų, drąsių sumanymų. Ji visada buvo savarankiška, savo sprendimus priiminėjo atsižvelgdama į Sąjūdžio veiklos programą, rajono žmonių nuomonę, tarybos narių įsitikinimus ir laikmečio aktualijas. Tuometinei rajono valdžiai – Lietuvos komunistų

¹ Ilgūnienė B. Kaip gimė Sąjūdis Jonavoje. Atsiminimai šio straipsnio autoriaus rengiamam tekstui. 2021.

² Ten pat.

partijos Jonavos rajono komitetui – nepataikavo, bet ir nekonfrontavo, vykdė santūrią ir tolerantišką politiką, kiek įmanoma, siekė dalykinio bendradarbiavimo rajono žmonių ir Lietuvos laisvės labui. Jei ne Aukščiausiosios Tarybos rinkimų „batalijos“, būtų galima manyti, kad Sąjūdis Jonavos rajone šiuo atžvilgiu buvo išskirtinis reiškinys. Sąjūdininkai kartu su rajono valdžia visuomenei surengė nemažai prasmingų renginių.

B. Ilgūnienė pasakoja:

„Vilniuje, Katedros aikštėje, 1988 m. rugsėjo 28 d. sovietinė kariuomenė ir milicija vaikė, mušė žmones, susirinkusius į mitingą Sovietų Sąjungos ir Vokietijos 1939 metų sutarčiai pasmerkti. Jonavoje Sąjūdžio iniciatyvinės grupės spalio 5 d. posėdyje priimtas viešas šio smurto pasmerkimo aktas. Netrukus pasirodė laikraštėlis tuo pačiu „Taurostos“ pavadinimu, leidžiamas Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narių V. Jankausko ir V. Juknelio. Artėjo Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimas, buvo renkami delegatai, stebėtojai, o svarbiausia – rajono atstovas į Seimą. Tada KGB pradėjo bjaurią šmeižto kampaniją prieš G. Ilgūną. Nelengva buvo, kol pavyko atmesti kaltinimus, tačiau teisingumas nugalėjo. Gyvenimas ėjo sava vaga. Sąjūdis daug ką pakeitė, toliau kūrėsi savarankiškos Sąjūdžio grupės, laisvėjo mintis, augo nepriklausomybės siekis.“¹

Sąjūdžio veiklos įtakoje formavosi Jonavos miesto ir rajono žmonių politinių įsitikinimų įvairovė. Be Sąjūdžio rajono taryboje buvusių komunistų, tarybos nariai Vytenis Aleksandraitis ir Algirdas Grėbliūnas tapo naujai atsikūrusios Lietuvos demokratų partijos nariais, Algirdas Julius Bielinis – Lietuvos socialdemokratų partijos nariu. Tarybos veikloje aktyviai dalyvavo Lietuvos kultūros fondo klubas, „Tremtinio“, žaliųjų klubai, taryba glaudžiai bendradarbiavo su Jonavos bažnyčios klebonu kunigu Vincu Pranckiečiu. Buvo stengiamasi ugdyti rajono žmonių santarvę, supratimą ir pagarbą kitaip mąstančiam žmogui, ugdyti politinę kultūrą, kelti rajono žmonėms Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimo idėją.

Visa tai vedė į Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą ir jos įtvirtinimą.

Jonava išlydi kandidatą į Sąjūdžio Seimą Gediminą Ilgūną į Sąjūdžio steigiamąjį suvažiavimą. 1988 m. spalį

¹ Ten pat.

PRISTATYMAI**KAIP BUVO RENGIAMA LIETUVOS IR
RUSIJOS SUTARTIS****LIETUVOS IR RUSIJOS SUTARTIS DĖL TARPVALSTYBINIŲ SANTYKIŲ
PAGRINDŲ. MOKSLO STUDIJA. VILNIUS, MYKOLO ROMERIO
UNIVERSITETAS, 2021**

2021 m. liepos 29 d. sukako 30 metų, kai Lietuva ir Rusija pasirašė sutartį dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų. Ši sutartis Lietuvai labai reikšminga, nes ja Rusija pripažino Lietuvą pilnateisiu tarptautinės teisės subjektu ir nepriklausoma valstybe pagal statusą, koks jis įtvirtintas Kovo 11-osios Akte. Sutarties šalys įsipareigojo tarpusavio santykiuose nenaudoti jėgos ir negrasinti jėga, nesikišti į viena kitos vidaus reikalus, gerbti suverenitetą, teritorinį vientisumą ir sienų neliečiamybę. Rusija pripažino, kad būtina pašalinti Sovietų Sąjungos 1940 metais įvykdytos Lietuvos aneksijos pasekmes, taigi, pripažino, kad 1940 metais Lietuva buvo Sovietų Sąjungos okupuota ir aneksuota.

Knygoje išsamiai analizuojamas visas derybų procesas, atskleidžiamos visuomenei nežinomos sutarties rengimo peripetijos. Lietuva nuosekliai laikėsi pozicijos, kad sutartyje turi būti atspindėta ir tai, kaip Rusija vertina praeities įvykius ir jų pasekmes, t. y. koks jos požiūris į Lietuvos ir Rusijos 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutartį, Sovietų Sąjungos 1940 metais įvykdytą Lietuvos okupaciją ir aneksiją, į Sovietų Sąjungos pareigą pašalinti sovietinės okupacijos ir aneksijos pasekmes. Rusijos delegacija siekė išvengti praeities įvykių ir ankstesnių su Lietuva sudarytų sutarčių, ypač 1920 metų Taikos sutarties, minėjimo bei jų vertinimo ir siūlė įrašyti, kad šalys „priskiria praeičiai įvykius ir faktus, kliudžiusius kiekvienai Aukštajai Susitariančiai Šaliai laisvai įgyvendinti savo valstybinį suverenitetą“. Lietuvos derybininkai negalėjo sutikti su tokiu požiūriu, nes tai reikštų, kad Lietuva ateityje negalėtų kelti jokių sovietinės okupacijos ir aneksijos pasekmių pašalinimo ir kompensavimo klausimų. Derybų delegacijoms nepavykus susitarti dėl 1920 metų Taikos sutarties ir 1940 metų okupacijos minėjimo sutartyje, šis klausimas buvo paliktas spręsti abiejų valstybių vadovams.

Lietuvos netenkino ir Rusijos pasiūlymas įrašyti nuostatą dėl neatimamos teisės į valstybės nepriklausomybę, nes ji jau buvo atkūrusi savo nepriklausomybę, jai reikėjo ne teisės į nepriklausomybę pripažinimo, o nuostatos, kad Rusija pripažintų Kovo 11-osios Akto pagrindu atkurtą nepriklausomą Lietuvos valstybę.

Ypač daug diskusijų kėlė pilietybės klausimai. Lietuva atsilaukė prieš Rusijos mėginimus įrašyti į sutartį nuostatas, atveriančias kelią daugybinei (dvigubai) pilietybei. Delegacijai pavyko atsispirti ir Rusijos pasiūlymams, kurie galėjo susiaurinti Lietuvos dalyvavimą tokiose kolektyvinio saugumo sistemose, kurių pagrindinė dalyvė būtų Rusija.

Knygoje atskleidžiama, kokių abipusių kompromisų buvo padaryta, kad sutartis būtų parengta ir pasirašyta. Skaitytojams turėtų būti įdomu ir tai, kokių tarptautinių teisinių ir politinių padarinių sukėlė sutartis, kaip klostėsi Lietuvos ir Rusijos tarpvalstybinių santykiai 1991–2021 metais.

Knygos autorių pateikta išsami sutarties mokslinė teisinė ir politinė analizė sudaro papildomas palankias prielaidas geriau panaudoti sutarties nuostatas ginant Lietuvos Respublikos interesus, atstatant ir įtvirtinant istorinę tiesą ir istorinį teisingumą.

Knygą skiriame visiems, kurie domisi, kaip buvo įtvirtinamas Lietuvos valstybingumas, stiprinama jos nepriklausomybė.